મહાકવિ પ્રેમાનંદ રચિત

નળાખ્યાન

સસ્તું સાહિત્ય

રજની

ભિક્ષુ અખંડાનંદની પ્રસાદી

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય
ઠે. ભદ્ર પાસે અમદાવાદ અને પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૨

સંવત ૨૦૩૦ : : આવૃત્તિ ૬ઠ્ઠી : ઈ. સ. ૧૯૭૪

x I

મુદ્રક અને પ્રકાશક : ત્રિભુવનદાસ ર૦ ઠક્કર
સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય, ભદ્ર : : અમદાવાદ

નિવેદન

આ પુસ્તકની પુનર્મુદ્રણરૂપે આ છઠ્ઠી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થાય છે. પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન નીચે અવતરણમાં આપ્યું છે, તે તરફ વાચકબંધુઓનું ધ્યાન દોરવામાં આવે છે:

'આપણા પ્રાચીન કવિઓની તથા સંત–ભક્તોની ઉપકારક વાણી દૂરદૂર ગામડાંઓમાં પ્રચલિત છે. આ વાણીએ સામાન્ય અક્ષરજ્ઞાનવાળી તેમ જ અક્ષરજ્ઞાન વિનાની આપણી પ્રજાને પ્રેરણા આપવાનું તથા સંસ્કાર રેડવાનું અદ્‌ભુત કામ કર્યું છે. આજે પણ ગ્રામ્યજનોના મુખથી એ વાણી આપણે સાંભળીએ છીએ, ત્યારે તેનો પ્રભાવ જોઈ આશ્ચર્ય ઊપજ્યા વિના રહેતું નથી.

'પ્રાચીન કવિઓની આવી ઉપકારક વાણી લુપ્ત ન થાય, એ માટે આ સંસ્થા તરફથી જુદા જુદા સંત–ભક્તોની વાણી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે. આજ સુધીમાં અખાની વાણી, પ્રીતમની વાણી, છોટમની વાણી તથા પ્રેમાનંદકૃત ઓખાહરણ, સુદામાચરિત્ર વગેરે પ્રસિદ્ધ થયાં છે અને એમાં આ 'નળાખ્યાન'ના પ્રકાશનથી એકનો ઉમેરો થશે.

'પ્રેમાનંદનાં બધાં કાવ્યોમાં સર્વથી ઉત્તમ અને ઉત્કૃષ્ટ કાવ્ય તરીકે આ 'નળાખ્યાન'ની ગણતરી છે. આ કાવ્ય તેમણે સંવત ૧૭૪૨ માં રચેલું છે.

'નળાખ્યાનમાં પ્રેમાનંદ ઝળકી રહ્યો છે. એની કેઈથી ના કહી શકાય એમ નથી. અલંકાર પણ એક પછી એક ચાલ્યા જ આવે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો તે અલંકાર ઉપર અલંકાર ખડકયે જ ગયા છે. રસ તો છલકાઈ જ જાય છે. પોતાનાં કાવ્યો લોકને કેવી રીતે પ્રિય થઈ પડશે તેનો વિચાર કરી, તેમાં રસાલંકારનો મસાલો નાખી કવિએ

પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તે કાવ્યો સુંદર બનાવ્યાં છે. પ્રેમાનંદ ચિત્ર એવું ચીતરે છે કે, કાવ્ય વાંચ્યાથી તે આખું ચિત્ર આંખ આગળ ખડું થઈ રહે છે.

'ગમે તેટલાં વર્ષો પહેલાં થઈ ગયેલી કથા જાણે આજે જ બનતી હોય એવું ચિત્ર તે વાચકના મન પર પાડે છે. નળને અનંગ પીડતો હતો ને તેથી તે વનમાં નાસી ગયો હતો, ત્યારે તેની વિહ્વળતા કવિએ કેવી સરસ આલેખેલી છે! તે વનમાં કેળને બાઝી આલિંગન દે છે એ ચિત્ર કેટલું સરસ છે! હંસનો વિલાપ અને તેના કાલાવાલા કેવા સ્વાભાવિક છે! દમયંતી હંસને પકડવા કેવી બાજી રચે છે! દમયંતીના વર્ણનમાં કવિની કલમે અવધિ કરી છે, તેમ જ હંસ નળ પાસે દમયંતીનું વર્ણન કરે છે તેમાં કેટલું સૌંદર્ય ભર્યું છે! એ જ પ્રેમાનંદની શક્તિ હતી અને એટલા માટે જ તે સર્વોપરી કવિ તરીકે મનાયો છે અને આજે પણ લોકો તેનાં કાવ્યો રસથી વાંચે-સાંભળે છે.

'હાલ મળતી પ્રતોનો ઉપયોગ કરી. આ આવૃત્તિને બને તેટલી શુદ્ધ સ્વરૂપમાં રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે અને જોડણીમાં ફેરફાર કરીને ગુ૦ વિદ્યાપીઠના જોડણીકોપ પ્રમાણેની રાખી છે.'

વલ્લભવિદ્યાનગર
તા. ૧૫-૨-'૭૪

'સસ્તું સાહિત્ય મુદ્રણાલય ટ્રસ્ટ'ના ટ્રસ્ટીઓ વતી
એચ. એમ. પટેલ (પ્રમુખ)

મહાકવિ પ્રેમાનંદરચિત

નળાખ્યાન

કડવું ૧ લું–રાગ કેદારો

શંભુસુતનું ધ્યાન જ ધરૂં, સરસ્વતીને પ્રણામ જ કરૂં;
આદરૂં, રૂડો નૈષધનાથ રે. ૧

ઢાળ

નૈષધનાથની કહું કથા, પુણ્યશ્લોક જે રાય;
વૈશંપાયન વાણી વદે, અર્ણિક પર્વ મહિમાય. ૨

રાજ્ય હારી ગયા પાંડવ, વસ્યા દ્વૈતવન મોઝાર;
એકલો અર્જુન ગયો કૈલાસે, આરાધ્યા ત્રિપુરાર. ૩

પશુપતાકાસ્ત્ર પશુપતિએ આપ્યું, પછે ગયો સ્વર્ગમાંહે;
કાલકેતુ પુલોમા માર્યો, પંચ વર્ષ રહ્યો તાંહે. ૪

યુધિષ્ઠિરરાય અતિ દુઃખ પામ્યા, ઊપન્યો અતિ ઉદ્વેગ;
પુનરપિ પારથ નહીં આવ્યો, ભાઈએ કીધો તહાં નવો નેગ. ૫

એવે સમે એક તાપસ આવ્યો, બૃહદશ્વ એવું નામ;
પૂજા કીધી પાંડવે, આપ્યો વસવાનો ઠામ. ૬

ચાતુરમાસ તહાં રહ્યા, કુંતીસુત કરે સેવાય;
રાતરાતના વારાફરતી, પાંડવ ચાંપે પાય. ૭

એક વાર યુધિષ્ઠિર બેઠા, તળાંસવાને ચર્ણ;
તે સમે અર્જુન સાંભર્યો, ભરાયું અંતસ્કર્ણ. ૮

ધર્મરાયને ઋષિજી પૂછે, જળે ભીના પગ મહારા;
શે દુઃખે સતવાદી રાજા, નેત્રે ભરે જળધારા? ૯

ધર્મ કહે સાંભળીએ સ્વામી, ઊઠી ગયો અર્જુન;
અવળાસવળા સાલે સવ્યસાચી, માટે કરૂં છૌં રુદન. ૧૦

ભીમસેનની પાસે જો હું, માગું દાતણપાણી;
બબડતો જાએ રિસાઈ, લાવે, વૃક્ષ મહોટું તાણી. ૧૧
પ્રાતઃસામગ્રી નકુલ પાસે, કદાપિ જો મેં માગી;
એક પહોર તો વાર લગાડે, એટલી કરે વરણાગી. ૧૨
સહદેવને જો કામ દેઉં, સાધુ મન ન આણે રોષ;
પણ મધ્યાહ્નને ઘરમાંથી નીસરે, જોતા જોતા જોષ. ૧૩
દક્ષિણ દિશાએ જોગણી જો, જાઉં તો દુઃખ પામું;
પૂર્વ દિશાએ પરવરું તો, ચંદ્રનું ઘર છે સામું. ૧૪
એવી રીત તો ત્રણે ભાઈની, મુજથી નવ સહેવાય;
દ્રૌપદીને મોકલું તો, હરણ કરી કો જાય. ૧૫
વણમાગે વેળાએ આપે, જે જોઈએ તે આણી;
ફળજળ મુખ આગળ લઈ મેલે, તે તો ગાંડીવપાણિ. ૧૬
તેહના ગુણ હું નથી વીસરતો, રહ્યો છૌં હૃદયા રાખી;
સુખ સંતોષ વિના છૌં સૂનો, મુનિ હું પારથ પાખી. ૧૭
નિઃશ્વાસ મૂકી ધર્મ એમ પૂછે, કહોને બૃહદશ્વ ઋખી;
વન વસવું ને વિજોગ પડિયો, હું સરખો કો દુઃખી? ૧૮
રાજ્યાસન ધન ભુવન રિધ, તેહ અમો સર્વ હારી;
એહવું કોને હવું હશે સ્વામી, પીડા પામે નારી. ૧૯
વળતાં વાણી વદે બૃહદશ્વજી, શું આણે વૈરાગ્ય?
નળ દુઃખ પામ્યો અરે પાંડવ, નથી તેહનો સોમો ભાગ. ૨૦
રૂપ રાજ્ય ને ધનબળ તે, ન મળે નળ સમાન;
અનેક કષ્ટ તેહના જેવું, કો ન ભોગવે રાજાન. ૨૧
ભીમકકુમારી નળની નારી, રૂપ શું કહું મુખ માંડી?
તે રાણી જહાં નહીં ફળપાણી, નળે વનમાં છાંડી. ૨૨
દાસીરૂપ ધર્યું દમયંતી, કૂબડું થયું નળગાત્ર;
તેહનાં દુઃખ આગળ યુધિષ્ઠિર, તાહરું દુઃખ કોણ માત્ર? ૨૩
કર જોડીને ધર્મ એમ પૂછે, કહો મુજને ઋષિરાય;
ઘણું દુઃખ પામ્યો નળરાજા, શા કારણ કહેવાય? ૨૪

કોણ દેશનો નરેશ કહાવે? કેમ પરણ્યો દયમંતી?
તે રાણી નળે કેમ છાંડી ને, કહાં મૂકી ભમયંતી? ૨૫
ઉતપત્ય કહો નળદમયંતીની, અથ ઇતિ કથાય;
દુખિયાનું દુઃખ સાંભળતાં માહરી, ભાગે મનની વ્યથાય. ૨૬

વલણ

વ્યથા ભાગે માહરા મનની, કહે યુધિષ્ટિર રાજાન રે;
વદે વિપ્ર પ્રેમાનંદ તે, નળતણું આખ્યાન રે. ૨૭

કડવું ૨ જું–રાગ ગોડી

બૃહદશ્વજી મુખ વાણી વદે, રાય યુધિષ્ઠિર ધરતા હ્રદે;
નૈષધ નામે દેશ વિશાળ, રાજ્ય કરે વીરસેન ભૂપાળ. ૧
તેહને સુરસેન બાંધવ જન, તે બેઉને એકેકો તન;
તે રૂપે ફૂટડા જેવા કામ, નળ પુષ્કર બન્યોનાં નામ. ૨
પછે નળને આપી રાજ્યાસન, પિતા કાકો બન્યો ગયા વન;
ચલાવે રાજ્ય નળ મહામતિ, પુષ્કરને કીધો સેનાપતિ. ૩
જીત્યા દેશ વધારી ખ્યાત, શત્રુમાત્ર પમાડ્યા શાંત;
ભૂપતિ સર્વ નૈષધને ભજે, નળ પુષ્કરે કીધો દિગ્વિજે. ૪
પ્રજા સૂએ ઉઘાડે બાર, ન કરે ચોરી ચોર ચખાર;
સત્યે યમપતિ કીધો સાધ, પુરમાંહે કોને નહીં વ્યાધ. ૫
કનકે ભરિયા છે કોઠાર, જેહવાં ધન તેવા દાતાર;
જાચકનાં દારિદ્રય કાપિયાં, નળે મુખ માગ્યાં ધન આપિયાં. ૬
ભિક્ષુક કહે ભલું નળનું રાજ, ગયું દુઃખ હોલાણી દાઝ;
કીર્તિ થઈ નળની વિસ્તીર્ણ, જેમ સૂરજનાં પ્રસરે કીર્ણ. ૭
પુણ્યશ્લોક ધરાવ્યું નામ, વૈષ્ણવ કીધું બાધું ગામ;
ઘેરઘેર હરિકીર્તન, એકાદશી વ્રત કરે હરિજન. ૮
ચારે વરણ પાળે નિજધર્મ, ધ્યાયે દેવ વ્યાપક પરિબ્રહ્મ;
નળે લીધો એટલો નેમ, માગ્યું દાન આપે કરી પ્રેમ. ૯
જો આવે મસ્તક માગનાર, તો આપતાં ન લગાડે વાર;
ઉત્તર દક્ષિણ પૂરવ દશ, વીરસેનસુતનો વાધ્યો યશ. ૧૦

એહવું કહીને ઋષિજી, પામિયા અંતરધાન;
કેટલે દિવસે રાણીને પછે, આવિયાં સંતાન. ૧૭
દમન, દંતુ, દુર્દમન, દમયંતી નામ જ ધર્યાં;
હર્ષ પામ્યો ભૂપતિ, બાળક ચારે ઊછર્યાં. ૧૮
દમયંતી જે દીકરી તે, મુખે વરણી ન જાય;
અંગતણી તો ઉપમા, નળ કશીયે ન અપાય. ૧૯

વલણ

ઉપમા ન અપાય નળ મેં, એમ બોલ્યા વેણાધારી રે;
નળ કહે નારદ પ્રત્યે તેહનું, રૂપ કહો વિસ્તારી રે. ૨૦

કડવું ૪ થું—રાગ આશાવરી

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નષધધણી;
ભીમકતણી કુંવરી છે, કહેવી ફૂટડી રે? ૧

ઢાળ

ફૂટડી કહેવી દમયંતી, કહો તેહનું વિખાણ;
નારદ કહે રે સાંભળો, વીરસેનસુત સુજાણ. ૨
ગુણ, ચાલ ને ચાતુરી, અદ્‌ભુત સુંદર વેષ;
તેહને હું કેમ વર્ણવું? વર્ણવી શકે શેષ. ૩
બુદ્ધિ પ્રમાણે માનવીનું, કરું છું વરણન;
જ્યમ સાગરમાંથી ચાંચ, જળની ભરે પક્ષીજન. ૪
દમયંતીનો ચોટલો, દેખી અતિ સોહાગ;
અભિમાન મૂકી લજ્જા આણી, પાતાળ પેઠો નાગ. ૫
ભીમકસુતાનું વદન સુધાકર, દેખીને શોભાય;
ચંદ્રમા તો ક્ષીણ પામી, આભમાં સંતાય. ૬
સૃષ્ટિ કરતાં બ્રહ્માજીએ, ભર્યું તેજનું પાત્ર;
તે તેજનું પ્રજાપતિએ ઘડ્યું, દમયંતીનું ગાત્ર. ૭
તેમાંથી કાંઈ શેષ વાધ્યું, ઘડતાં ખેરો પડિયો;
બ્રહ્માએ એકઠો કરીને, તેનો ચંદ્રમા ઘડિયો. ૮

નળ કહે નારદને, એ વખાણ ભાવ ન પહોંતો;
દમયંતી હમણાં અવતરી, ચંદ્ર પહેલો નહોતો ? ૯
નારદ કહે બ્રહ્માજીએ; સઉ પહેલી ઘડીને રાખી;
પણ પૃથ્વીમાં અવતારી નહિ, ભરથાર એવા પાખી. ૧૦
વિરંચિએ વૈદર્ભી નાંખી, ઉદય હવડે પામી;
તે જો અહીંયાં અવતરી, તો નિર્મ્યો હશે કો સ્વામી. ૧૧
નળ કહે આગળ વિસ્તારો, એ ભેદ મેં સાંભળિયો;
ચંદ્ર પહેલી ચતુરા, સંદેહ મનનો ટળિયો. ૧૨
નારદ કહે સાંભળો રાજા, મીન ને મધુકર;
નેત્ર ભ્રૂકુટી દેખીને, જળકમળ કીધાં ઘર. ૧૩
નાસિકા વેસર દેખીને કળાધર ને કીર;
તેણે અરણ્ય–પર્વત સેવિયાં, ધારી શક્યા નહિ ધીર. ૧૪
દમયંતીના અધર દેખી, પેટ વેધ્યું પ્રવાળી;
એ કામિનીનો કંઠ સાંભળી, કોકિલા થઈ કાળી. ૧૫
રસના વાણી સાંભળી, સરસ્વતીને આવ્યો વૈરાગ;
કુંવારી પોતે રહી, સંસાર કીધો ત્યાગ. ૧૬
દંત દેખી દાડમ ફાટયું, કપોત સંતાડે મોંને;
તે નાદ કરતો ફરે વનમાં, કહે દુઃખ કહું હું કોને ? ૧૭
દમયંતીના કુચ દેખી, હાર્યું કુંજર કુળ;
તે હીંડતાં ચાલતાં હાથી, માથે ઘાલે ધૂળ. ૧૮
હસ્તકમળથી કમળ હાર્યું, જળમાં કીધું ઘર;
ઉદર દેખી દમયંતીનું, સુકાયું સરોવર. ૧૯

વલણ

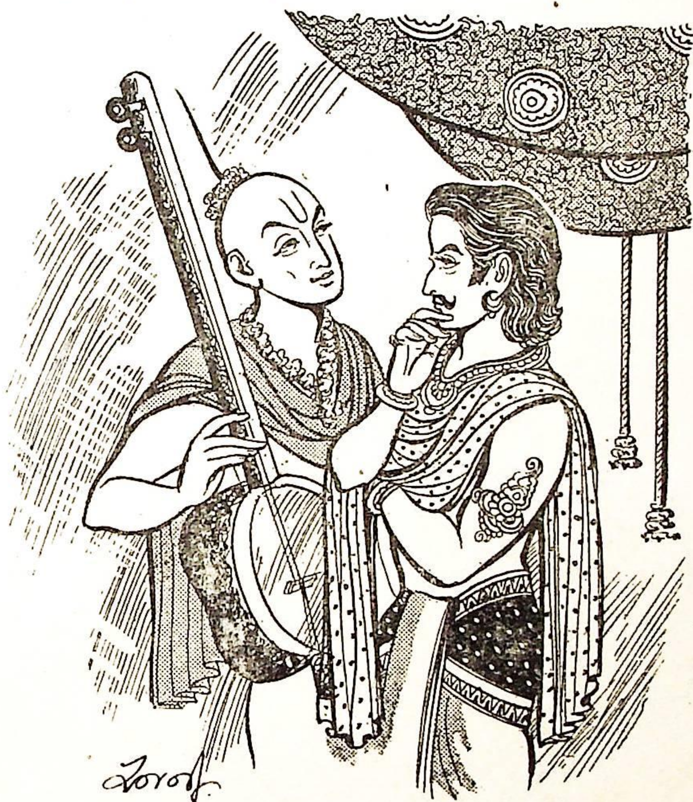
સરોવર સુકાયું સાંભળી, નળરાય મનમાં રંજ્યા;
દમયંતીની જંઘા દેખી, કેળ રહી કાકવંઝા.* ૨૦

* વંધ્યના ત્રણ ભેદો : એક જ વાર પ્રસૂતિ થાય તેને 'કાકવંધ્યા' કહે છે. ઋતુધર્મમાં જ ન આવે તેને 'અપુષ્પા' કહે છે અને જેને ગર્ભ જ ન રહે તેને 'વંધ્યા' કહે છે.

કડવું ૫ મું–રાગ–સામેરી

દમયંતી છે દોષરહિતા, તેના ગુણની ગાઉં ગીતા;
નારદજી વાયક એમ બોલે, નહિ ઉપમા તારુણીની તોલે.
દમયંતી છે દોષરહિતા, તેના ગુણની ગાઉં ગીતા. (ટેક)
જોઈ ભીમકસુતાની કટી, સિંહની જાત વનમાં ઘટી;
હંસને પણ થઈ ચટપટી, ચાલ્ય ગોરીની આગળ મટી. દમયંતી.
રામાઅંગની રોમાવલિ, વનસ્પતિ હવે મરે છે બળી;
તેનાં વસ્ત્ર રહ્યાં ઝળહળી, દેખી આભમાં પેસે વીજળી. દમયંતી.
પગપાનીથી હાર્યો અળતો, રહે અબળાને પાગે લળતો;
નેપુરનો નાદ સાંભળતો, રહે ગંધર્વનો સાથ બળતો. દમયંતી.
વરણથી ચંપક નવ ભજિયો, માટે મધુકરે તેને તજિયો;
એવું રૂપ બ્રહ્માએ સજિયું, બીજું કોઈ નથી નીપજિયું. દમયંતી.
હવે શણગાર વખાણું સોળ, મંજન ચીર હાર તંબોળ;
ઊઠે સુગંધના કલ્લોલ, અંગે અરગજાના રોળ. દમયંતી.
શીશફૂલ રત્નરાખડી, શોભે ભમરમાં ચૂની જડી;
ગોફણો રહ્યો અંગશું અડી; કટિમેખલાશું પડે વઢી. દમયંતી
ગળુબંધ કંઠે નવરંગ, મુક્તાહાર છે બે સંગ;
શકે ગિરિ કરીને ભંગ સ્તન મધ્યે વહે છે ગંગ. દમયંતી.
વાયે ઓઢણી રહી છે ઊડી, ખળકે કંકણ ને કર ચૂડી;
રૂપે રતિ તો સંભ્રમે બૂડી, એવી કોઈ મળે નહિ રૂડી. દમયંતી.
વાજે નેપુર કેરો ઝણકો, અંગૂઠે અણવટનો ઠણકો;
અંગુલીએ વીછવાનો રણકો, બોલે મધુર ઝાંઝરનો ઝણકો. દમયંતી.
જેણે દમયંતી નવ જોઈ, તેણે ઉંમર એળે ખોઈ;
જાણે કાયા કનકની લોઈ, એવી જગમાં બીજી ન કોઈ. દમયંતી.
જેમ નદીમાં ભાગીરથી, તેમ શ્યામામાં શ્રેષ્ઠ સર્વથી;
ત્રણ લોકમાં જોડી નથી, જાણે સાગરથી કાઢી મથી. દમયંતી.
ઇંદ્રાદિક પરણવા ફરે, મહિલા મનમાં નવ ધરે;
અશ્વિનીકુમાર આગળ પળે, તે ન આવે આંખ્ય જ તળે. દમયંતી.

જ્યારથી એ પૂતળું અવતરિયું, નારીમાત્રનું માન ઊતરિયું;
દમ્યું જગત સ્વરૂપ ઉદ્દે કરિયું, માટે દમયંતી નામ ધરિયું. દમયંતી.
જોગી થઈ તજ્યું હશે સર્વસ્વ, તીર્થ નાહ્યો હશે સમસ્ત;
ગાળ્યાં હશે હિમાળે અસ્ત, તે ગ્રહશે દમયંતીનો હસ્ત. દમયંતી.

વખાણ સાંભળીને સબળ, રુધિર અટવાયું પળપળ;
નારદ પ્રત્યે બોલ્યો નળ, સ્વામી પરણવાની કહો કળ. દમયંતી.
નારદ કહે મારું કહેણ ન લાગે, હું નવ જાઉં તારે માગે;
મને મોહનાં બાણ વાગે, બ્રહ્મચર્યવ્રત મારું ભાગે. દમયંતી.
એવું કહી પામ્યા અંતરધાન, મોહ પામ્યો નળ રાજન;
લાગ્યું દમયંતીનું ધ્યાન, કામજ્વર થયો વહ્નિ સમાન. દમયંતી.
વૈદ મોટા મોટા આવે, વગડાની ઔષધિ લાવે;
તાપ કોઈયે ન શમાવે, મંત્રી કહે શું થાશે હાવે? દમયંતી.

વલણ

હવે શું થાશે કહે મંત્રી, વિચારે છે મન રે;
નીલાં વસ્ત્ર પહેરી અશ્વે બેસી, નળરાય ચાલ્યો વન રે. દમયંતી.

કડવું ૬ ઠું-રાગ વસંત

અનંગ અનળ તે નળને પ્રગટ્યો, વન ગયો વહ્નિ સમાવા;
હયે બેઠો ચિંતામાં પેઠો, લાગ્યો આકુળવ્યાકુળ થાવા. અનંગ. (ટેક)
નીલાં વસ્ત્ર ને નીલો વાઘો, મૃગયાનો શણગાર;
અઘોર વનમાં રાયે દીઠું, માનસરોવર સાર. અનંગ. ૨
સુભટ સાથે કોય મળે નહિ, એકલો ન પડે ગમ્ય;
હય થકો હેઠો ઊતરીને, વન જોવા લાગ્યો રમ્ય. અનંગ. ૩
વૃક્ષ ચારુ ચારોળીનાં, ચંદન ચંપા અનેક;
નાનાવિધનાં પુષ્પને ભારે, વળી રહ્યાં છે વંક. અનંગ. ૪
મોગરો મરડાઈ રહ્યો ને મગી, અરણી ને મરેઠી;
આંબલી, આવળ ને અગથિયા, એખરા ને અરેઠી. અનંગ. ૫
કદલીથંભ શોભે અતિ સુંદર, સાકર સરખી શેલડી;
લવંગલતા ને લીંબુ લલિત વળી, વિરાજે વૃક્ષવેલડી. અનંગ. ૬
નાળિયેરી નારંગી નૌતમ, નીચાં નમ્યાં બહુ નેત્ર;
ફોફળી ફાલસી સુંદર દીસે, ખજૂર ખારેકનાં ક્ષેત્ર. અનંગ. ૭
પીપળા, પીપળી, વડ ને ગુલર, દાડમડી ને પલાશ;
અશ્વથી ઊતરી નળરાજાએ, વન નીરખ્યું ચોપાસ. અનંગ. ૮
જળફળ સબળ દેખી નળ હરખ્યો, ઉત્તમ આંબાસાખ;
બાબચી બિજોરી ને ચિનીકબાલા, ઝૂલે ઝૂમખાં દ્રાખ. અનંગ. ૯
સુંદર કુમુદિની સરોવર માંહે, વાયુ પ્રહારે નમંતી;
દેખી અનળ તે બમણો વ્યાપ્યો, સાંભળી દમયંતી. અનંગ. ૧૦
શીતળ વાયુ વહ્નિ સરખો, લાગે રાયને તન;
નગ્ન વૃક્ષ છે કદળીનાં, તેને દેતો આલિંગન. અનંગ. ૧૧

રંભન ચુંબન કરે કેળને, થડથી મરડી પાડે;
મુખથી શબ્દ કરે જેમ કોઈ, મોટો મેઘળ* ત્રાડે. અનંગ. ૧૨
એવે સમે બહુ હંસ ત્યાં દીઠા, સુવર્ણનાં છે અંગ;
તે દેખી દમયંતી વીસરી, ટળી ગયો અનંગ. અનંગ. ૧૩
નહોતું દીઠું તે મેં દીઠું, આવ્યો દીસ અનુક્રમી;
આવી કનકની જાત પંખીની, બ્રહ્માએ ક્યારે નિરમી? અનંગ. ૧૪
એક હાથ પડે એમાંથી, પાળું પાસે રાખું;
રમાડું જમાડું એને, દુઃખદહાડા ખોઈ નાખું. અનંગ. ૧૫
શરપ્રહાર કરું જો એને, તો એ થાય નિધન;
ગ્રહણ કરવું જોઈએ જીવતું, ભૂપ વિમાસે મન. અનંગ. ૧૬
એવે સકળ પંખીનો રાજા, દીઠો પૃથ્વીમાંય;
વૃક્ષતણે થડ નિદ્રા કરીને, ઊભો છે એક પાય. અનંગ. ૧૭
તેને દેખી નળ મનમાં હરખ્યો, ભેદ કરી પરવરિયો;
અંબર ઓઢી અંગ સંકોડી, શ્વાસ રૂંધન કરિયો. અનંગ. ૧૮
દ્રુમથડ પૂઠે નળ ભડ આવ્યો, બેસી આઘો ચાલ્યો;
લાંબો કર કરી લઘુલાઘવીમાં, પંખીનો પગ ઝાલ્યો. અનંગ. ૧૯

વલણ

ઝાલ્યો પંખી જાગી ઊઠ્યો, નળને દીધા ચંચના પ્રહાર રે;
પછે પોતાની વાણીએ કરી, કરવા લાગ્યો પોકાર રે. ૨૦

કડવું ૭ મું—રાગ મારુ

હંસે માંડ્યો રે વિલાપ, પાપી માણસાં રે; શું પ્રગટ્યું મારું પાપ? પાપી.
આ કાળા માથાના ધણી? પાપી. જેને નિર્દયતા હોય ઘણી. પાપી.
એ તો જીવને મારે તતખેવ, પાપી. હવે હું મૂઓ અવશ્યમેવ. પાપી.
ચૂંપી નાખશે માહરી પંખાય, પાપી. મુને શેકશે અગ્નિ મહાંય. પાપી.
કોણ મુકાવે કરી પક્ષ? પાપી. માહરે મરવું ને એને ભક્ષ. પાપી.
આ મુખ સરખું રતન, પાપી. તે એળે થાશે નિધન. પાપી.

* હાથી

ટળવળી મરશે મારી નાર, પાપી. તે જીવશે કેહને આધાર? પાપી.
ગ્રહ્યો નારીએ દીઠો નાથ, પાપી. ધાયો સહસ્ર સ્ત્રીનો સાથ. પાપી.
નાથ ઉપર ભમે સ્ત્રીવૃંદ, પાપી. ઘણું કરવા લાગ્યાં આક્રંદ. પાપી.
હંસીએ દીધો શાપ, પાપી. તારી સ્ત્રી એમ કરજો વિલાપ. પાપી.

હંસ નારીને કહે વચન, હંસી સાંભળો રે;
તમે જાઓ સર્વ ભુવન, આંહીંથી પાછાં વળો રે.

જે કાંઈ લખ્યું હશે બ્રહ્માય, હં૦ તે અક્ષર નવ ધોવાય. આં૦
કેમ છૂટીએ કર્મના બંધ, હં૦ આપણે આટલો હશે સંબંધ. આં૦
જો અણઘટતું કીધું અમે, હં૦ મને વારી રાખ્યો નહિ તમે. આં૦
આપણે વસવું વૃક્ષ ને વ્યોમ, હં૦ આજ મેં નિદ્રા કીધી ભોમ. આં૦
જે થાયે થાનક ભ્રષ્ટ, હં૦ તે પામે મારી પેર કષ્ટ. આં૦
સર્વને દેઉં છૌં શિખામણ, હં૦ તમો ધરણી મા મૂકશો ચર્ણ. આં૦
એમ કહેતો સ્ત્રીને ભરથાર, હં૦ દેખી નળે કીધો વિચાર. આં૦
પંખી સર્વ પામ્યાં છે રોષ, હં૦ તે દે છે મુજને દોષ. આં૦
તમો હંસ ધરો વિશ્વાસ, હં૦ હું નવ કરવાનો નાશ. આં૦

વલણ

નવ કરવાનો નાશ એવી, વાણી નળે કહી રે;
વચન સુણી નળરાયનાં, હંસને વાચા થઈ રે.

કડવું ૮ મું–રાગ મારુ

મનુષ્યની પેરે પંખી બોલ્યો, મુને મૂકી જુઓ એક વાર;
પ્રાણદાન તું આપીશ તો, કંઈ કરીશ ઉપકાર. ૧
મૂક મુજને સર્વથા, આ રૂવે છે સહસ્ર સુંદરી;
એહને આસનાવાસના કરીને, હું આવીશ તુજ કને ફરી. ૨
વચન સુણી વીર વિસ્મે પામ્યો, અલ્યા હવે નહિ ચૂકું;
રૂપ ને વાણી બે ગુણ તુજમાં, મરતાં લગે નવ મૂકું. ૩
હંસ કહે વિશ્વાસ આણો, અમો બ્રહ્માનાં વાહન;
આકાશ અવની એક થાયે તો, જૂઠું ન બોલું વચન. ૪

નળ કહે હું વીરસેનસુત છૌં, નૈષધ મ્હારું ગામ;
દેશપતિ ને ક્ષત્રી કેવળ, નળરાય મ્હારું નામ. ૫
હુંથી વિઘ્ન થાયે નહીં, પ્રાણની પેરે પાળું;
અમો રાજવંશીને રૂડું લાગે, તારું બોલવું રઢિયાળું. ૬
ખટપટ ટાળો મરણની, ને રખે આણો શોક;
એમ જાણી રહો મુજ પાસે, જાવાની આશા ફોક. ૭
પંખી કહે રે પુણ્યશ્લોક, મારી માતા રોઈ રોઈ મરશે;
એકનો એક છૌં તેહને, માતા કહેને જોઈ ઠરશે? ૮
એક સહસ્ર રૂપે છે નારી, ઘેર ત્રણ છે પટરાણી;
મ્હારું બંધન જાણી સર્વ કો, તત્ક્ષણ તજશે પ્રાણી. ૯
વહાલી સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રસવ્યો, મેં તેહનું મુખ નથી જોયું;
અરે નળરાજા હું રંકનું તેં, સુતનું સુખ કાં ખોયું? ૧૦
આપણ બન્યો મિત્ર થયા, તેહનો સૂરજ દેવતા સાખી;
રૌરવ નરકે હું પડું જો, ન પાળું વાચા ભાખી. ૧૧
ગુરુદ્રોહી, સ્વામીદ્રોહી, એ પાતિક લાગે મુજને;
જો નારીને મળી આવી, શીશ ન નમાવું તુજને. ૧૨
ત્રાહેત્રાહે કરી નળ બોલ્યો, મૂકું છું નિરધાર;
તું જાણે પરમેશ્વર જાણે, સમતણો વિચાર. ૧૩
પ્રતિજ્ઞા માટે મૂકું છું, મળવાને તારી નાર;
નહિ આવે તો શું કટક ચઢાવું, કે તુંને કહાડું ન્યાત બહાર. ૧૪
એહવું કહીને પંખી મૂક્યો, હંસ ઊડ્યો આકાશ;
રુદન મા કરશો એમ કહેતો, આવ્યો પ્રેમદા પાસ. ૧૫
સમાચાર કહ્યો શ્યામાને, સમજાવી સુંદરી;
વળાવી નારીને પોતે, આવ્યો નળ કને ફરી. ૧૬
જેમ કો અંધ આનંદ પામે, ફરી આવે લોચન;
તેમ રાયનું હંસને દેખી, હરખ્યું અતિશે મન. ૧૭
ભૂપ કહે આ કાળને વિષે, પંખી બહુ સતવંત;
પ્રતિજ્ઞા પાળી પોતાની તુંને, વહાલા હશે ભગવંત. ૧૮

હંસ કહે હો ભૂપતિ, સાંભળ મહારા મિત્ર;
બોલ્યું વાચક પાળીએ નહિ તો, કાગ ને અમો શો અંત્ર. ૧૯

વલણ

અંતર શો અમો કાગ કરતાં, મિત્ર જો અમારી પેર રે;
હંસ સાથે અશ્વ બેસી, નળરાય ચાલ્યો ઘેર રે. ૨૦

કડવું ૯ મું–રાગ દેશાખ

નળરાજા મંદિર આવિયો, સુભટ હંસ સાથે લાવિયો;
સૈન્ય સઘળું સામું જાય, હંસને દેખી વિસ્મે થાય. ૧
આ વસ્ત કહાંથી પામ્યા રાજાન, એણી પેરે પૂછે પરધાન;
નળ કહે સરોવર માન, તહાંથી મુને આપ્યો ભગવાન. ૨
એ મહારે થયો છે વીર, એમ કહી આવ્યો મંદિર;
કનકનું કીધું પિંજર, હંસને રહેવાનું ઘર. ૩
એકઠા બેસી બન્ને જમે, દ્યૂતક્રીડા તે રસિયા રમે;
અન્યોન્ય કાઢી લે તંબોલ, મુખે વાણી કરતા કલ્લોલ. ૪
હંસા વિના ન ચાલે ઘડી, પ્રેમરેણે પ્રીત જો જડી;
અશોકવાટિકામાં એક વાર, બન્ને બેઠા ગુણભંડાર. ૫
હંસે વાત ત્રેહની કરી, ત્યારે નળને દમયંતી સાંભરી;
દીઠો જામ્યો અકસ્માત, નેત્રે કીધું આંસુપાત. ૬
હંસ પૂછે મારા વીર, તાહરે નયને કાં વહે છે નીર?
નળ કહે શું પૂછે મુને, એટલું સૂઝ નહીં પડે તુંને? ૭
પરણ્યા કુંવારા ન જુઓ અમો, ઘરમાં ભાભી દીઠી હશે તમો;
હંસ બોલે ને કર ઘસે, મેં જાણ્યું ભાભી પિયર હશે. ૮
તમો કુંવારા ન જાણ્યા માટ, શું પૃથ્વીમાં કન્યાનો દાટ;
પોતાની પાંખે લોહ્યું જળ, ખગે રોતો રાખ્યો નળ. ૯
મરકલડું કરી મહીપતિ, મિત્ર સાથે બોલ્યો વિનતિ;
જે દહાડે મેં તમને ગ્રહ્યા, તે બોલ શું વીસરી ગયા? ૧૦
તેં કહ્યું નળ મૂક એક વાર, કાંઈ હું કરીશ ઉપકાર;
ભાઈ તે બોલ્યું કહીએ પાળશો, એ મોટું દુઃખ ક્યારે ટાળશો? ૧૧

વળતો હંસ કહે મહારાજ, હું સરખું કાંઈ સોંપો કાજ;
મહા કઠણ જે કારજ હશે, તે હું સેવકથી સર્વે થશે. ૧૨
નળ કહે તમો કરો સર્વથી, પણ મારી જીભ ઉપડતી નથી;
કપરું કામ કેમ કેવાય? કદાપિ થાય કે નવ થાય. ૧૩
ન થાય તો તમો પામો ખેદ, લાજે ઘેર નાવો વાયક વેદ;
હંસ કહે અમથો નવ વળું, હું રિસાવાનું નોહું પૂતળું. ૧૪
ચૌદ લોકમાં ગયાની ગત્ય, તહારું કારજ થાશે સત્ય;
નળ કહે હો પંખીજન, શરીર સુનાનું ચંચ રતન. ૧૫
એહવી તમારી દીસે દેહ, કહાંથી વર પામ્યા ભાઈ એહ;
હંસ ભણે સાંભળ હો નળ, સરોવરમાં છે સોનાનાં કમળ. ૧૬
નિત્ય ભોજન કરવું તેહ, જેવું જમવું તેવી દેહ;
પાળ પગતીએ જડ્યાં રતન, ચંચ ઘસું અમો પંખીજન. ૧૭
તેહની વળગે છે રેખાય, માટે રત્નજડિત ચંચાય;
હવે માં પૂછશો આડી વાત, કામ શું છે કહોની ભ્રાત. ૧૮
નળ કહે એક વિદર્ભ દેશ, કુંદનપુર ભીમક નરેશ;
તેહને દમયંતી દીકરી, કારણરૂપે તે અવતરી. ૧૯

વલણ

કારણરૂપે તે અવતરી, વણદીઠે મોહ થયો અમને;
તે નારી શું વેહવા મેળવો, એહવું માગું છૌં તમ કને. ૨૦

કડવું ૧૦ મું-રાગ રામગ્રી

હસીને બોલ્યો વિહંગમ વાણીજી,
ભ્રાત શું માગ્યું લજ્જા આણીજી. ૧

ઢાળ

માગીમાગીને શું રે માગ્યું, એક દમયંતી નારી;
દેવકન્યાને આણી આપું, તો કવણ ભીમકુમારી. ૨
વિદ્યાધરી ને કિન્નરી, ગાંધ્રવી રૂપનિધાન;
તે નારીના રૂપ આગળ, દમયંતી મૂકે માન. ૩

કોટી કન્યા પરણાવું; પદ્મિની ગૌરગાત્ર;
તેહની કાંતિ આગળ દમયંતી, તે દીસે દાસીમાત્ર. ૪.
અતળ વિતળ સુતળ તળાતળ, રસાતળ પાતાળ;
ત્યાં પેસી નાગકન્યા આણી આપું, કોણ ભીમકની બાળ? ૫
નળ કહે હું સકળ શ્યામા, પામ્યો પંખીરાય;
કોટી કારજ તેં કર્યાં, મેળવ વૈદર્ભી શું વેહવાય. ૬
એક માસનો વાયદો, હંસે કર્યો સુજાણ;
ત્યારે નળ કહે ત્રીસ દહાડા, ત્રીસ જુગ પ્રમાણ. ૭
ત્યારે દિવસ આઠની અવધ કરી, કહેતો ગયો ગુણવાન;
પીઠી કરજે રાજાજી, તત્પર કરજે જાન. ૮
ભૂપ કહે પ્રયાણ તે, હંસ મેં ન કહેવાય;
હું તો તું વિના એકલો, પ્રાણ વિના જેમ કાય. ૯
હવે એમ જાણી વિલંબ મા કરશો, રખે કરતા કોશું સ્નેહ;
જો અવધ વટશે આવ્યાની, તો પડશે માહરો દેહ. ૧૦
વિશ્વાસ આપ્યો વીરને, પછે પરવર્યો ખગેશ;
થોડે કાળે આવિયો, જહાં વિદર્ભ દેશ. ૧૧
ભીમક રાયના ઘરની વાડી, ત્યાં દમયંતીનું ધામ;
તે વાડી મધ્યે આવી હંસે, લીધું નળનું નામ. ૧૨
ચંદ્રમા મસ્તકે આવ્યો, પૂર્ણિમા મધ્ય જામની;
સખી સાથે દ્યૂત રમે છે, દમયંતી જે ભામની. ૧૩
તેણે સમે તાંહાં હંસલે, વખાણ્યો નળ રાજાન;
શબ્દ સુંદર સાંભળી, શ્યામાએ ધરિયો કાન. ૧૪
હરિવદનીએ હંસ દીઠો, બેઠો ચંપક છોડ;
આ શું સુનાનું સાવજું, થયું ઝાલવાનું કોડ. ૧૫
શોભતું ને બોલતું, કરે નળની વિખાણ;
એ પંખી કર ચડે નહીં, તો તજું માહરો પ્રાણ. ૧૬
અબળા હેઠી ઊતરી, ઝાંઝર કાઢ્યાં તત્કાળ;
હંસે દીઠી કામની, ત્યારે બેઠો નીચી ડાળ. ૧૭

હોડે આડીઅવળી અંગના, કરે ઝાલવાનો ઉપાય;
હાથમાંથી હંસ નહાસે, ચપળ નવ ઝલાય. ૧૮
પંખી કહે રે પ્રેમદા, અમો કમળના રહેનાર;
નળ વિના કો ન ઝાલે, તું કોણ જે ગ્રહેનાર? ૧૯

વલણ

ગ્રહેનાર તું કોણ મૂર્ખી, તુંને કહાંથી નળની શુદ્ધ રે?
વચન સુણીને વામાએ, વિચારી ઝાલવાની બુદ્ધ રે. ૨૦

કડવું ૧૧ મું—રાગ મારુ

ચતુર ભીમકની કુમારી, તેણે અકલિત વાત વિચારી;
નથી હંસ દેતો મુને સહાવા, પણ નવ દેઉં એહને જાવા. ૧
પંખી ધીરે કમળને કાજે, હાથ આપ્યા મને મહારાજે;
જોગવાઈ જગદીશે મેલી, મહારી કમળ જેવી હથેલી. ૨
શરીર સઘળું કહીંએ સંતાડું, પાણપંકજ+ એહને દેખાડું;
પોતાનાં વસ્ત્ર દાસીને પહેરાવી, બેઠી ચેહેબચા*માં આવી. ૩
મસ્તક મૂક્યું પલાશનું પાન, વિકાસી હથેળી કમળ સમાન;
મધ્ય મૂક્યું જાંબુનું ફળ, જાણે ભ્રમર લે છે પીમળ. ૪
પોતે નાસિકાએ ગણગણતી, ભામા ભમરાની પેરે ભણતી;
હંસે હરિવદની જાણી, ન હોય પંકજ પ્રેમદાનો પાણિ. ૫
બેસું જઈ થઈ અજ્ઞાન, પરણાવવો છે નળ રાજાન;
આનંદ આણી અંબુજ ભણી ચાલ્યો, બેસતાં અબળાએ ઝાલ્યો. ૬
દમયંતી કહે શેં ન નાઠો, હલ્યા ગાઠુઓ થઈને ગાઢો;
મુને હોડાવી કીધી દુઃખી, મૂવા પહેલાં હું ન ઓળખી. ૭
તારા અવગુણ નહીં સંભારું, મુને બાપના સમ જો મારું;
હંસ કહે શું જાઓ છો ફૂલી, નથી બેઠો હું ભ્રમે ભૂલી. ૮
હુંમાં પ્રાક્રમ છે અતિ ઘણું, ચંચપ્રહારે તારા હસ્ત હણું;
દમયંતી કહે હંસ ભાઈ, તારે મારે થઈ મિત્રાઈ. ૯

+ હસ્તકમળ. * લોલવાળું જળાશય.

અન્યોન્યે તે બોલ જ દીધો, હાથેથી મૂકીને ખોળે લીધો;
તમો વિખાણ કીધું સબળ, તે ભીઆ કોણ છે નળ? ૧૦
તેનાં કોણ માત ને તાત, મુને વિખાણી કહો વાત;
હંસ બોલ્યો મુખે તવ હસી, અબળા દીસે ઘેલી કશી. ૧૧
તેના ગુણ બ્રહ્મસભામાં ગવાય, નળ તે વિષ્ણુ આગળ વખણાય;
એ ભીઆ મોટા ચતુરસુજાણ, જે હું નળની કરું રે વિખાણ. ૧૨
નળ દીઠો નહીં તે નર રોઝ, સાંભળ્યો નહીં તે વખડોજ;*
જોયો નહીં તેનાં લોચન કહેવાં, મોરપીછ ચાંદલિયા જેવાં. ૧૩
એટલામાં મન વિહ્વલ કીધું, ચિત્ત મહિલાનું આકર્ષી લીધું;
બેઉ કર જોડીને નમયંતી, હંસ પ્રત્યે કહે દમયંતી. ૧૪
હું પૂછું છૌં બીતી બીતી, નળની કથા કહો અથ ઇતિ;
છે બાળક વૃદ્ધ જોબન ધામ, શે અર્થે નળ ધરાવ્યું નામ? ૧૫
તમે આવડો જીભે વરણ્યો, છે કુંવારો કે પરણ્યો?
એવાં વચનને સાંભળી, ત્યારે હંસ બોલ્યો કળકળી. ૧૬
નળ છે કુંવારો, નથી કન્યા, છે બ્રહ્માનો મોટો અન્યા;
અમે કોટાનકોટ નારી નીરખી, ન મળે નળને પરણવા સરખી. ૧૭
એક વાર બ્રહ્માએ શું કરિયું, સકળ તેજ એક પાત્રમાં ભરિયું;
તે તેજનો ઘડ્યો નળરાય, કાંઈ એક રજ વાધી પાત્રમાંય. ૧૮
તેની એક થપોલી હવી, આકાશે ઊપન્યો રવિ;
વહાણે સાંજે નળ બાહેર નીસરે, તેજવત્ વનમાં ફરે. ૧૯
સૂરજ ઝાંખી કહાડે કોર, વહાણું સાંજ તેણે ટહાડો પોહોર;
અદૃષ્ટ જ્યારે થાય રાજાન, નિશ્ચિત ભાનુ તપે મધ્યાહ્ન. ૨૦

વલણ

મધ્યાહ્ને નળ જાય મંદિરમાં, માટે સૂરજ તપે ઘણું;
હંસ કહે હો હરિવદની, શું વિખાણ કરું તે નળતણું. ૨૧

કડવું ૧૨ મું–રાગ જેતશ્રી

હંસ ભણે હો ભામિની, બ્રહ્માંડ ત્રણ જોયાં સહી;
નળની તુલના મેળવું પણ, મહીતળમાં તુલના કો નહીં. તુલના૦ ૧

* બળદ.

જુગ્મ રવિસુત રૂપ, આગળ જાય નાખી વાટ;
ગંભીરતાએ વર્ણવું, પજ અર્ણવમાં ખારાટ. તુલના૦ ૨
શીતળતાએ શશી હાર્યો, મૂકે કળા પામે કષ્ટ;
તેજથી આદિત ફરે નાઠો, મેરુ કેરી પૃષ્ઠ. તુલના ૩
ઐશ્વર્ય યુદ્ધ ઇંદ્ર હાર્યો, ઉપાય કીધા લાખ;
નળ આગળ મહિમા ગયો માટે, મહાદેવ ચોળે રાખ. તુલના૦ ૪
નૈષધરાયના રૂપ આગળ, દેવને થઈ ચિંતાય;
રખે આપણી સ્ત્રીઓ વરે નળને, સર્વે માંડી રક્ષાય. તુલના૦ ૫
લક્ષ્મીનું મન ચંચળ જાણી, વિષ્ણુ મન વિમાસે;
પ્રેમદાને લઈ પાણીમાં પેઠા, બેઠા શેષને વાંસે. તુલના૦ ૬
હિમસુતાને હર લઈ નાઠા, ગયા ગુફામાંય;
સહસ્ર આંખો ઇંદ્રે કરી, કરવા નારીની રક્ષાય. તુલના૦ ૭
સિદ્ધિ બુદ્ધિને ધીરે નહીં, રાખે ગણપતિ અહોનિશ પાસ;
ઋષિપત્નીને ઋષિ લઈ નાઠા, જઈ રહ્યા વનવાસ. તુલના૦ ૮
પાતાળમાં લઈ પદ્મિનીને, વસિયા વરુણ તે ભૂપ;
સ્વાહાને સાચવવા વહ્નિએ, ધર્યાં અડતાલીસ રૂપ. તુલના૦ ૯
ચંદ્ર ને સૂરજ નાઠા ફરે છે, રખે વરતી નારી;
નારદજી આગળથી ચેત્યા, માટે રહ્યા બ્રહ્મચારી. તુલના૦ ૧૦
હંસ ભણે હો ભામિની, એમ સઉએ શ્યામા સંતાડી;
નળના વપુના નામથી, સર્વે સૃષ્ટિ કષ્ટ પમાડી. તુલના૦ ૧૧
પુરુષને અદેખાઈનું બળવું, નારીને દહે કામ;
અનલ પ્રગટ્યો સર્વને, માટે નળ ધરાવ્યું નામ. તુલના૦ ૧૨
જપવ્રત જેણીએ કર્યાં હશે, સેવ્યો હિમપર્વત;
તે નારી નળને પરણશે, જેણે કાશી મુકાવ્યું કરવત. તુલના૦ ૧૩
બ્રહ્માજીને સૃષ્ટિમાં, કો ન મળે જાચકરૂપ;
નળને દાને દારિદ્રય છેદ્યાં, ભિક્ષુક કીધા ભૂપ. તુલના૦ ૧૪
ત્યારે નરમ થઈ દમયંતી બોલી, નિર્મળ નળ ભૂપાળ;
જેમ તેમ કરતાં ભાઈ મારો, ત્યાં મેળાવ વેવિશાળ. તુલના૦ ૧૫

હંસ કહે ફોકટ ફાંફાં જેમ, વામણો ઇચ્છે આંબાફળ;
તેમ તુજને ઇચ્છા થઈ, ભરતાર પામવા નળ. તુલના૦ ૧૬
હજાર હંસ હું સરખા ફરે છે, નૈષધપતિના દૂત;
ખપ કરી પરણાવીએ, તો તું સરખું કંઈ ભૂત. તુલના૦ ૧૭
વચન સુણી વિહંગમનાં, અબળાએ મૂક્યો અહંકાર;
ભૂંડા એમ શું મને નિભ્રંછો, આપણે મિત્રાચાર. તુલના૦ ૧૮
સ્નેહ તો સત્કર્મનો, એમ વદે વેદ ને ન્યાય;
એમ જાણી પરણાવ મુજશું, લાગું તારે પાય. તુલના૦ ૧૯

વલણ

પાયે લાગું ને નળ માગું, હવે આવી તારે શર્ણ રે;
નહીંતર પ્રાણ જાશે માહરા, ને પીંડ પડશે ધર્ણ રે. તુલના૦ ૨૦

કડવું ૧૩ મું–રાગ વેરાડી

હંસ ભણે હો ભગિની મારી, ભીમક રાજકુમારી;
નિશ્ચય નળ તુજને પરણાવું, મુને દયા આવે છે તારી. હં૦ ૧
અમો મળતાં ને પ્રાણ જ આપું, પૂરું મનની આશ;
તારો મોહ લગાડું નળને, નાખી ઊંચાનીચા પાશ. હં૦ ૨
એક જડીબુટ્ટી સુંઘાડું નળને, તત્ક્ષણ થાશે ઘહેલો;
આફણીએ આંહાં આવીને રહેશે, વહેલો સર્વની પહેલો. હં૦ ૩
નળને તું નિરધાર પરણશે, એ મહારો સંકેત;
રખે ત્યારે પહેલી કોને વરે, પછે હું થાઉં ફજેત. હં૦ ૪
આવશે નળનાં રૂપ લઈને, દેવતા મોટા ઘાતી;
વણતપાસે વરીશ મા, રખે ડાહી થઈ વહવાતી. હં૦ ૫
નળ અમરમાં વહેરો શું છે, ઓળખાવ્યો તે વેશ;
દેવ રહેશે અંતરિક્ષ ઊભા, નવ મળે નિમેષ. હં૦ ૬
સ્વયંવર તું ઘર રચાવે, વળી કરે એક વાનું;
તારો પિતા નહોતરું મોકલે, તું પત્ર લખજે છાનું. હં૦ ૭
હંસરાયનાં વચન સુણીને, વામા કરે વિદાય;
જાઓ કહું તો મારી જીભ કાપું, ગયા વિના કામ ન થાય. હં૦ ૮

હોરે વિહંગમ હોરે વિહંગમ, મારો વિરહનો વહ્નિ સમાવો;
વીરસેનસુતને વિવાહ અર્થે, વીરા પહેલાં વહેલા લાવો. હો૦ ૯
તારા વહોણી નળનો વિજોગ છે, હું એ બે દુઃખે દુખાળી;
અન્ન ન ભાવે, નિદ્રા ન આવે, મેળાપ તમારા ટાળી. હો૦ ૧૦
વિશ્વાસ આપીને વાત વહેવાની, રખે જાતા વીસરી;
સ્વયંવરમાં નળ નહીં આવે તો, પ્રાણ જાશે નીસરી. હો૦ ૧૧
જો તમો નાથ આણી નહિ આપો, તો કોણ આપશે વળતું ?
મોટું પુણ્ય છે મનુષ્ય રાખ્યાનું, અનંગ અગ્નિથી બળતું. હો૦ ૧૨
માત, તાત ને સગા ભાઈ, હું તેને લાજું કહેતી;
કેમ કહું નળને પરણાવો મુંને, સર્વે કહે અલેતી. હો૦ ૧૩
ગુહ્ય વાત તે મિત્રને કહીએ, વહાલાની હોય ચોરી;
વણરોગે આ વપુની વેદના, તું હંસ જાણે મોરી. હો૦ ૧૪
તારા આશાસૂત્રનો તંતુ, પ્રાણ રહ્યો છે વળગી;
વહેવા વાત મિથ્યા સાંભળતાં, દેહ થા પ્રાણથી અળગી. હો૦ ૧૫
વિશ્વાસઘાતનું પાપ છે મોટું, તમો ડાહ્યાને શું કહીએ ?
વૃદ્ધની વાત કરી જાણો છો, નથી શીધી નાહાને છૈયે. હો૦ ૧૬
હંસ કહે હો ભામિની, નિશ્ચે રહે તું વિશ્વાસે;
એમ કહીને ખગ તાંહાં થકી, ઊડી ગયો આકાશે. હો૦ ૧૭
આવી મળ્યો નળરાજાને, વાત કહી જે વીતી;
સમાચાર કહ્યો જઈ હંસે, નળને અથ ઇતિ. હો૦ ૧૮
પંખી કહે પુણ્યશ્લોકજી, વીતી તાત શું કરું ?
દિન દશ-પાંચમાં આવ્યું દેખશો, પરણ્યાનું નહોતરું. હો૦ ૧૯

વલણ

નહોતરું આવશે સ્વયંવરનું, હંસે વાત નળને કહી રે;
વેવિશાળ મળ્યું, દૂતત્વ ફળ્યું, તેમાં કાંઈ સંદેહ નહીં રે. હો૦ ૨૦

કડવું ૧૪ મું-રાગ મલારની દેશી

બંન્યો મિત્ર મળીને બેઠા, પૂછે નળ ભૂપાળ જી;
વીર વિહંગમ કહોને વારતા, કેમ મેળ્યો વેવિશાળ જી; ૧

ગામ, ઠામ ને રૂપ ભૂપ ગુણ, ગોત્ર ને આચાર્ય જી;
સર્વાંગે સંપૂર્ણ શ્યામા, માન્યું તારું અંતસ્કરણ જી. ૨
કેમ ગયો, તેમ દૂત થયો, વાત કહો મુંને માંડી જી;
તે કન્યા કેમ બોલી તુજ સાથે, લજ્જા મનની છાંડી જી. ૩
પંખી કહે સાંભળીએ સ્વામી, કન્યા વર્ણન વિવેક જી;
શેષ છેક ન પામે સ્તવતાં, શું કહું જિહ્વા એક જી. ૪
કુંદનપુર તે કુંદન જેવું, જોતાં મોહ ઉપજાવે જી;
વૈકુંઠ ત્યાં આણ્યું પ્રસ્થાને, અમરાપુરીને લજાવે જી. ૫
ચારે વર્ણ ધર્મને પાળે, જે પોતાનાં કર્મ જી;
સુખનિવૃત્ત નિરમે પ્રજા ને, આણ ભીમકની ધર્મ જી. ૬
આનંદ ઓચ્છવ ને હરિસેવા, ઘેરઘેર વાજિંત્ર વાજે જી;
વાસવ વિષ્ણુ વિરંચિ ઇચ્છે, વાસ સુખને કાજે જી. ૭
વિદ્યા મુકાવી નિશાચરની, તે શીખ્યા દિશાચર કામ જી;
જુગ્મ કપાટ વિજોગપુરમાં, જુઆં રહે અષ્ટ જામ જી. ૮
કર્મત્યાગ પારધિએ કીધા, ગુણિકાએ ગ્રહી લજ્જા જી;
ઉચાટ એક અધર્મીને વર્તે, સકંપ એક ધ્વજા જી. ૯
ભુવન ભવ્ય ભૂપ ભીમકનાં, ભુવન ત્રણ વ્યતિરેક જી;
ઘરની વાડી પરમ મનોહર, મધ્યે અવાસ છે એક જી. ૧૦
સપ્ત ભોમ તે વ્યોમ સમાને, ફરતી બારી જાળી જી;
દશ સહસ્ર નારી આયુધધારી, કરે કન્યા રખેવાળી જી. ૧૧
ચંદન ચંપક ચારોળી ને, વટ વાળો વેલડી જી;
ફણસી કોફળી ને શ્રીફળી, આંબા સાખ સેલડી જી. ૧૨
બીલી કોઠી દ્રાખ દાડમી, નારંગી ને નેત્ર જી;
અખોડ, ખજૂર ને લવંગલતા, બહુ ખારેકનાં ક્ષેત્ર જી. ૧૩
શીતળ જળાશય કમલ કેતકી, કુસુમ પૂરણ કુંજ જી;
મલિયાગર મોગરા માલતી, ખટપદ ગુંજાગુંજ જી. જી. ૧૪
વેલ વળી એખરો કળી, શીતળ વાય સમીર જી;
વચણ પંખી રચણ બોલે, ડોલે રાજા ગીર જી. ૧૫

સાગ સીસમ ને સરગવા, સાદડિયા તાલ તમાલ જી;
કરેણ કામ બાબચી બદ્રિકા, જાવંત્રી જાયફલ જી. ૧૬
વાડ વાટિકા વંક વેલામણી, કેળ વંન બિજોરી જી;
બેલડીએ સાહેલડી વળગી, હીંડે ગુણવંત ગોરી જી. ૧૭
તે વનમાંહે હું ગયો ને, હવો તે હર્ષ પૂર્ણ જી;
વૃક્ષજૂથમાં પેસી બેઠો, ગોપવીને ચર્ણ જી. ૧૮
દાસી સર્વ થઈ નિદ્રાવશ, ઇંદુ આવ્યો માથે જી;
દમયંતીએ દ્યૂત આરંભ્યું, માધવી સખી સાથે જી. ૧૯
તેણે સમે મેં તમો વર્ણવ્યા, શ્યામાએ ધરિયા શ્રવણ જી;
ઊઠી બાળી અટાળીએ આવી, જોતી નેત્રે તીક્ષ્ણ જી. ૨૦
પાસે દાસી બંન્યો રાખી, ચતુરા ચોદશ ભાળે જી;
આ વનમાં કોઈ જન આવ્યો છે, બોલી કરે આ કાળે જી. ૨૧

વલણ

આ કાળે બોલી કોણ કરે છે, જુએ વનમાં ફરીફરી રે;
હંસ કહે હું હવો વિસ્મય, શું વખાણું એ સુંદરી રે? ૨૨

કડવું ૧૫ મું—રાગ ધનાશરી

ભૂપ મેં દીઠી ગર્વઘેલડી, સખી બે મધ્ય ઊભી અલબેલડી;
કદળીસ્થંભ જુગલ સાહેલડી, વચ્ચે વૈદર્ભી કનકની વેલડી. ૧

ઢાળ

વેણ જાણે હેમની, અવેવ ફૂલ ફૂલી;
ચકિત ચિત્ત થયું મારું, ને ગયો દૂતત્વ ભૂલી. ૨
સામસામા રહ્યા શોભે, વ્યોમ ભોમ બે સોમ;
ઇંદુમાં બિંદુ વિરાજે, જાણે ઉડગણ ભોમ. ૩
ઊભે અમિનિમિ કિરણ પ્રગટ્યાં, કળા થઈ પ્રકાશ;
જ્યોતેજ્યોતથી સ્થંભ પ્રકટ્યો, શું એથી થંભ્યો આકાશ? ૪
કામિનીનો પરિમળ બહેકે, કળા શોભે લક્ષ;
શકે ધરાધર વાસ લેવા, ચડ્યો ચંદનવૃક્ષ. ૫

કડવું ૧૬ મું–રાગ ગોડી

હંસ વળાવીને વળી વનિતા, જ્યાં પોતાનું ધામ;
દમવા લાગ્યો દમયંતીને, નળના વિરહનો કામ. ૧
વખાણબાણ શ્યામાને વાગ્યાં, પંખી ગયો મોહ મેલી;
રોમે રોમે વહ્‌નિ પ્રગટ્યો, લાગી તાલાવેલી. ૨
ઘડીએ ઘરથી બહાર નીસરે, બેસે જઈને અટાળી;
ચંદ્રકિરણ અગ્નિથી અદકાં, મારશે મુજને બાળી. ૩
વણપરણ્યાંને વ્યાકુળ કરવા, વ્યોમ વસ્યો છે પાપી;
શું કહીએ કમળાપતિને રાહુનું, મસ્તક નાખ્યું કાપી. ૪
સિંહિકાસુતને શરીર હોત તો, મુજને ચિંતા થોડી;
સુધાકરને ગળત પેટમાં, બળી થાત રાખોડી. ૫
જળપાત્ર વિષે ઇંદુબિંબ દીઠું, સખીને કીધી શાન;
લાવ્ય ભોગળ રિપુને મારું, પ્રહારે પિષ્ટ સમાન. ૬
એમ કરતાં પ્રાતઃકાળ થયો, તારુણીને આવ્યો તાવ;
અન્ન ન ભાવે, નિદ્રા ન આવે, વાતતણો નહિ ભાવ. ૭
અગ્નિના તણખા સરખા લાગે, ટાઢક ચરચે જેહ;
વાયુ વ્યાધના બાણ સરીખો, નીસરે સોંસરો દેહ. ૮
દુખતું જાણી આવી રાણી, જોયું વસ્ત્ર ઉઘાડી;
ચુંબન કરીને પૂછે માતા, શું દુઃખ છે તને માડી? ૯
લાડકવાઈ ક્યાંથી જીવે, છે કર્મ અમારાં દોખી;
અક્ષત ઉતારો દૃષ્ટિ બેઠી હોય, કોઈની મેલી ચોખી. ૧૦
પરણ્યાનો આરિયો નવ વીત્યો, જાત સાસરે સમોતી;
રત્ન દીકરી ક્યાંથી જીવે, ત્રણ ભાઈની બહેન પનોતી. ૧૧
આવડો તાવ તે તારુણીને શો, દૈવને ઘેર વાજ્યો ડાટ;
કહે કુંવરી અંતરની આપદા, અમને થાય ઉચાટ. ૧૨
મુખ મરડી દમયંતી બોલી, ઘરડાં માણસ નઠોર;
પરણ્યાં કુંવારાં કાંઈ ન પ્રીછે, ફોકટ કરવો શોર. ૧૩

હું સમાણી જાય સાસરે, તેના જોને ભોગ;
તેની પેરે મારે થાશે, આફૂરો જશે રોગ. ૧૪
વચન સુણીને સમજ્યાં રાણી, પુત્રી થઈ પરણનારી;
ભામિનીએ કહ્યું ભીમકને, પુત્રી કાં લગી રાખશો કુંવારી? ૧૫
વહાણું વાય ને દુઃખવા આવે, જો જીવે આ વારકી;
કહોને ભાએગે કાળથી ઊગરે, પરણાવી કરો પારકી. ૧૬
દીકરી માણસ મોટી થઈ ત્યારે, પિયેર નવ સોહાયે;
સ્વયંવર કરી પરણાવો, જહાં એની ઇચ્છાયે. ૧૭
રાયે પુત્ર તેડાવ્યા પોતાના, કહ્યું બહેનને પરણાવો;
દેશદેશના જે રાજા, દૂત મોકલી તેડાવો. ૧૮
અંન ધંન તૃણ સામગ્રી, મંડપને રચાવો;
ધવળ મંગળ નીત નફેરી, અપછરા નચાવો. ૧૯
સ્વયંવરની સામગ્રી માંડી, મોટા મળ્યા રાજાન;
નળને તેડવા ભીમકે મોકલ્યો, સુદેવ નામે પ્રધાન. ૨૦

વલણ

પ્રધાન નૈષધ મોકલ્યો નારદે, કીધું હતું વિખાણ રે;
દમયંતીએ પત્ર પાઠવ્યો, વાંચી નળે દીધાં નિશાણ રે. ૨૧

કડવું ૧૭ મું–રાગ સારંગ

આવી સુદેવે આપ્યો કાગળ, હૃદયા ચાંપી વાંચે નળ;
સ્વસ્તિ શ્રી નૈષધપુર ગામ, પુણ્યવંત પુણ્યશ્લોક નામ. ૧
છે કાલાવાલાની કંકોતરી, લખિતંગ દમયંતી કિંકરી;
આંહાં આલી ગયા ખગપત, કહે તે વારતા માનજો સત. ૨
મેં તમને સમર્પ્યું ગાત્ર, આ સ્વયંવર તે નિમિત્ત માત્ર;
મીન–નીરની કરજો પ્રીત, માહરા સરખું કરજો ચિત્ત. ૩
વાંચ્યો કાગળ ને હરખ્યો નળ, તત્પર કીધું જાનનું દળ;
અતિ શીઘ્રે સાંચરે રાય, શુકને મળી સવચ્છી ગાય. ૪

કોરંગ–કોરંગની*ને સાથ, સાહામાં ઊતર્યાં દક્ષિણ હાથ;
હંસ ભણે ભલાં શુકન, તું દમયંતી પામે રાજન. ૫
વિદર્ભ જઈને સિધ કીજીએ, મને આજ્ઞા હવે દીજીએ;
વળી કો સમે આવીશ રાજન, તું છે મારો પ્રાણજીવન. ૬
ભાઈ તુજને કહું વિનતિ, દ્યૂત ના રમશો નૈષધપતિ;
નવ કરશો સ્ત્રીનો વિશ્વાસ, એ બે થકી થાય વિનાશ. ૭
ચાલ્યો ખગપતિ વિનતિ કરી, નળરાજાએ આંખડી ભરી;
હંસ કહે સાંભળ રાજન, એમ કરીએ ન કાચું મન. ૮
માતા પિતા સુત બાંધવ જેહ, સર્વે વેર સંબંધે મળ્યું તેહ;
તારે કાજે મેં રાજા એહ, ખગપતિનો ધાર્યો દેહ. ૯
હું છું બ્રાહ્મણ ને તું છે ભીલરાય, પૂર્વજન્મની કહું કથાય;
મારા ઘરમાં હું દુખિયો થયો, કાશી કરવત મુકાવા ગયો. ૧૦
એવો સમો મનમાં ધરી, ચાલ્યો વનમાં સમર્યા હરિ;
અઘોર વનમાં ભૂલો પડ્યો, તારે સ્થાનક આવી ચડ્યો. ૧૧
તેવા માંહે રજની થઈ, દ્વાદશ કોશમાં વસ્તી નહિ;
તેવા વનમાંહે રહેતો તુંય, ત્યાં આવીને ચડિયો હુંય. ૧૨
તારે સ્થાનકે આવી રહ્યો, ત્યાં તું પણ ચિંતાતુર થયો;
મારી આગતાસ્વાગતા કરી, પણ સૂવાની ચિંતા ધરી. ૧૩
નહાની હતી ગુફા છેક, આવ્યું માણસ માય ન એક;
તારી સાધવી નારી સુજાણ, મારું આસન કર્યું નિર્વાણ. ૧૪
તું તો વીરા બહાર રહિયો, રાક્ષસે આવી તને મારિયો;
માંસ ચરણ હસ્ત હેઠે રહ્યું, નવ જાણું તેનું શું થયું. ૧૫
તારી સ્ત્રીએ તજ્યો ત્યાં પ્રાણ, કાષ્ટ ભક્ષ કરી નિવારણ;
મરતાં એવું બોલી સતી, એ જ વર દેજો કમળાપતિ. ૧૬
એવું જ્યારે સ્ત્રી બોલી વચન, ત્યારે મેં વિચાર્યું મન;
શું જીવું હત્યા લઈ કરી, એને તું મેળવજે હરિ. ૧૭

* હરણ–હરણી

એવું કહીને હું તે વાર, પડ્યો બળતા અગ્નિ મોઝાર;
તે માટે પંખી અવતાર, લીધો નૈષધમાં આ વાર. ૧૮
એવો બોલ ખગપતિએ કહ્યો, શિર નામીને ઊભો રહ્યો;
આજ્ઞા આપો તો તત્પર થાઉં, અમો અમારે સ્થાનક જાઉં. ૧૯
એવી વિનંતી હંસે કરી, નળરાયે આંખડી ભરી;
એ શું બોલ્યો તું મારા વીર, તારા વિના ધરું કેમ ધીર? ૨૦
આપ્યું તેં મને પ્રાણનું દાન, તું છે મારો બંધુ સમાન;
હંસ કહે તેં ખરું કહ્યું વીર, પણ સાંભળ પરમ સુધીર. ૨૧
તારું ઋણ છૂટ્યો હું ભ્રાત, હવે રહેવાની કરીશ ન વાત;
એમ કહીને ઊડ્યો આકાશ, ત્યારે નળે મૂક્યો નિઃશ્વાસ. ૨૨
નળ પહોંતો વિદર્ભ દેશ, તહાં મળ્યા મોટા નરેશ;
ચોહોફેર સબીર*નાં ધામ, વસ્યાં રાજા તેટલાં ગામ. ૨૩
સાગરમાં નાવ હોયે જેમ, ભીમકનું નગ્ર દીસે તેમ;
ગજદળ, હયદળ ને માનવ, તેણે અંન થયું મોંઘું સરવ. ૨૪
રસકસ સાહામું નવ જોવાય, તૃણ જળ ટાંકે તોળાય;
રંક લોકની ચાલે અરજ ના, માગ્યાં મૂલ આપે ગરજના. ૨૫
ભીમક લે સર્વનો તપાસ, છે જોઈએ તે ફેરવે દાસ;
નગર ભરાયું ખચખચી, રાયે મંડપ–રચના રચી. ૨૬
હીંડોળા બાંધ્યા ધારણે, કદળીસ્તંભ રોપ્યા બારણે;
ચિત્રામણ ચીતરિયાં ભીંત, નાના પ્રકારની કરી રીત. ૨૭
મંડપ લીંપ્યો કનકની ગાર, સાહામા સાહામી આસનની હાર;
જેહને જાહાં બેઠાનો ઠામ, તાંહાં રાજાનાં લખિયાં નામ. ૨૮
એ કથા એટલેથી રહી, એક નવીન વારતા થઈ;
નારદને કલહની ટેવ, ગયા સ્વર્ગ જાહાં બેઠા દેવ. ૨૯
પૂજ્યા–અર્ચ્યા પ્રીત અપાર, તવ ઇંદ્ર પૂછે સમાચાર;
કહો ઋષિ પૃથ્વીની પેર, કો પુરુષ ન આવે અમારે ઘેર. ૩૦

* શિબિર-તંબૂ

પૃથ્વીમાં પડતી સાધુની કાયે, તે આવતા સ્વર્ગમાંહે;
અમરાવતીનો સૂનો ઘાટ, જમપુરની વહે છે વાટ. ૩૧
જમપુર ભરાઈ વસ્યું, આહાં કો નાવે તે કારણ કશું;
કહે નારદ સાંભળીએ સત્ય, હવડાં મનુષ જાયે અવગત્ય. ૩૨
દમયંતી દમયંતી કરતા મરે, તે સર્વ જમપુરી સાંચરે;
ત્યાં સ્વયંવર મંડાયો આજ, મળ્યા છે પૃથ્વીના રાજ. ૩૩
શું અપ્સરાનાં વોહો છો વના, દમયંતીની દાસી દેવાંગના;
વિદર્ભ દેશ ને કુંદનપુર, જાઓ જોવા શું બેઠા સુર. ૩૪
કહી નારદ થયા અંતરધાન, છાના દેવ થયા સાવધાન;
સંભારી રૂપ મનમાં ફૂલતા, ચાર દેવને લાગી લલુતા;
ઇંદ્ર અગ્નિ વરુણ ને જમ, ઊઠી ચાલ્યા જે જ્યમ ત્યમ. ૩૫

વલણ

જ્યમ ત્યમ ચાલ્યા દેવતા, ધરી જાજવાં રૂપ રે;
વિદર્ભ ગયા મનભંગ થયા, દેખી નળનું રૂપ રે. ૩૬

કડવું ૧૮ મું—રાગ સારંગ

નળને જોવા ઇંદ્ર રહ્યા છે, એટલે આવ્યા જમ જી;
અગ્નિ વરુણ પૂંઠેથી આવ્યા, પૂછે માંહોમાંહે ક્યમ જી. ૧
અન્યોન્યે ચોરી કરતા, બોલે જૂજવાં કામ જી;
ચારે દેવ માંહોમાંહે છેતરે, ન લે પરણ્યાનું નામ જી. ૨
અગ્નિ કહે શું અધર્મ બોલવું, સર્વ દમયંતીના લોભી જી;
મનના મનોરથો રાખો મનમાં, નળ આગળ કાંતિ ન શોભી જી. ૩
પછે તાળી દેઈ હસ્યા માંહોમાંહે, કપટ કીધું ત્યાગ જી;
સ્વયંવરમાં ચારે જઈ જોઈએ, કોહોનું ભળશે ભાગ્ય જી. ૪
વરુણ ભણે વૈદ્રભી વર્યાની, મૂકો મનની આશા જી;
પરણશે નળ આપણા ફજેતા, છેદાશે અધરશું નાસા જી. ૫
અગ્નિ કહે હો વાસવ* રાજા, મૂકો હૈયાનો હર્ષ જી;
દમયંતીને તમો ન પામો, જો તપો શત વર્ષ જી. ૬

* ઇંદ્ર

ભીમકસુતાને આલિંગન નહિ દે, અભાગિયાં આપણાં ગાત્ર જી;
વીરસેનસુત આગળ વિષ્ણુ ન પામે, તો આપણ કોણ માત્ર જી. ૭
જદપિ મનસા નળની મૂકી, આપણી મમતા કરે જી;
ગુણવહોણી જો હોય દમયંતી, બલા આપણી વરે જી. ૮
લક્ષણવહોણી દમયંતી છે, રૂપ યૌવન ઉન્મત્ત જી;
ગોળ મૂકીને ખોળને ખાયે, નોહે ચતુર પશુવત જી. ૯
બેઉ પ્રકારે એહને ન વરવી, માટે પાછા ફરવું જી;
માણસ વરે ને દેવ ફરે એથી, આપે ભલું મરવું જી. ૧૦
શક્ર કહે નળરાજાને, જમરાજ લો જમલોક જી;
આફણીએ આપણે વરશે, થશે હંસનું કીધું ફોક જી. ૧૧
વરુણ ભણે જે એ શી લલુતા, વણખૂટે મરે ક્યમ જી;
એમ ચાલતું હોય તો લઉં દમયંતીને, એમ કહેવા લાગ્યા જમ જી. ૧૨
અગ્નિ કહે રે ભલો શ્રમ કીજે, કદાપિ થાય સાચો જી;
દમયંતી ભણી દૂત થઈ જાય, ચારે નળને જાચો જી. ૧૩
પછે નળ પાસે આવ્યા સ્વર્ગવાસી, વેશ વિપ્રનો ધારી જી;
ત્રિપુંડ તાણ્યાં પુસ્તક કરમાં, ગ્રહી સુંદર ઝારી જી. ૧૪
નળે નિર્મળ બ્રાહ્મણ દીઠા, આપ્યાં આદરમાન જી;
આસન આપી પૂજા કીધી, પછે પૂછે રાજાન જી. ૧૫
કામકાજ અમ સરખું કહીએ, હરિ મોહોટા છે કરનાર જી;
વિપ્ર કહે અમો આવ્યા છૈએ, તુંને જાણી ગુણભંડાર જી. ૧૬
નળ કહે જે માગો તે આપું, માનજો અવશ્યમેવ જી;
વચન લેઈ વિપ્રવેશ મૂકીને, થયા પ્રત્યક્ષ દેવ જી. ૧૭
વજ્રપાશ જ્વાળા ગ્રહી, જમે ગ્રહ્યો જમદંડ જી;
ઝળહળ મંદિર થઇ રહ્યાં, જાણે ઉદયા માર્તંડ જી. ૧૮
ચકિત રાજા થઈ રહ્યો, કરતો દંડપ્રણામ જી;
નળ વિના કો દેખે નહીં રે, દેવરૂપનાં ધામ જી. ૧૯

વલણ

રૂપધામ તે દેવતા, વિનતિ નળરાયને કરે રે;
તું દૂત થઈ જા કન્યા કને જો, દમયંતી અમને વરે રે. ૨૦

કડવું ૧૯ મું–રાગ બેહાગડો

દેવ કહે હો રાજા મિત્ર, પુણ્યશ્લોક પરમ પવિત્ર;
કૃપા કરી કન્યા કને જાઓ, વેવિશાળિયા અમારા થાઓ. ૧
મહિલાને મારો મોહનાં બાણ, ચારે ચતુરનાં કરજો વખાણ;
ભાગ્ય હોશે તેહને વરશે, જેહેના કર્મનું પાંદડું ફરશે. ૨
નળ કહે રક્ષક બળિયા હોય, મુને પેસવા નવ દે કોય;
દેવ કહે જાઓ જોગીને વેખે, દમયંતી વિના કો નવ દેખે. ૩
ચારે કરે નળને અણસારા, બે ગુણ અદકા બોલજો મારા;
એવું સાંભળી ચાલ્યો નળરાય, ત્યારે દેવને વિમાસણ થાય. ૪
રૂપવંત નળને રે જોશે, કન્યાનું સધે મન મોહોશે;
વાત કહે નહીં આપણી વરણી, વેવિશાળિયો બેસશે પરણી. ૫
દષ્ટેદષ્ટ જ્યારે મળશે, ગુણ આપણા નવ સાંભળશે;
નળને લેવડાવ્યો જોગીનો વેષ, શીખવ્યું તેમ કરજો વિશેષ. ૬
રૂપ પાલટીને નળ પળીઓ, દેવે અનુચર એક મોકલીઓ;
દૂતને દેખે નહીં નળરાય, આગળ પાછળ બન્યો જાય. ૭
પેઠા ઘરમાં પાધરા દ્વાર, કો નવ દેખે દિવસના ચોર;
જ્યાં દમયંતીનું અંતઃપુર, ત્યાં આવ્યો નળરાય શૂર. ૮
દીઠી દેવકન્યા જેવી દાસ, જે રમતી રાણીની પાસ;
કોઈ નાયકા તો ત્યાં નાહાતી, કોઈ કન્યાના ગુણ ગાતી. ૯
કોઈ શ્યામળી ને કોઈ ગોરી, કોઈ મુગ્ધા ને કોઈ છોરી;
કોઈ કામ કરતી હાલે માલે, કોઈ વસ્ત્ર બાંધે ઘડી વાળે. ૧૦
રહે આપઆપણે સાજે, હાર ગૂંથતી કન્યા કાજે;
એમ જોયો હેઠલો માળ, પછે બીજે ચડ્યો ભૂપાળ. ૧૧
ત્યાં દાસીનું જૂથ જોયું, પછે ચડ્યો જ્યાં ત્રીભોયું;
વસે છે દમયંતી નારી, સહસ્ર દાસી સેવા કરનારી. ૧૨

કેટલી ગાન કરે સ્વર ઝીણા, કો નાચે વજાડે વીણા;
વાતે રીઝવતી ચતુરસુજાણ, કેટલી કરતી કન્યાનું વિખાણ. ૧૩
એકાંત ત્યાં છે ઓરડી, હીંડોળે હીર દોરડી;
હરિવદની બેઠી હીંચે, દાસી કેશમાં ધૂપેલ સીંચે. ૧૪
કિંકર પાસે માથું ગૂંથાવે, કહે સેંથો રખે વાંકો આવે;
ભીંત માંહે જડિયા ખાપ, વણ ધરે દીસે છે આપ. ૧૫
આગળ દમયંતી પાછળ દાસી, સાહામાં પ્રતિબિંબ રહ્યાં પ્રકાશી;
મુખકમળ કન્યાનું ઝળકે, સામો ચંદ્ર બીજો જાણે ચળકે. ૧૬
શોભે નારી જોબનધામ, મુખે નળરાજાનું નામ;
એવું ભૂપતિએ રૂપ જોયું, મોહબાણે મનડું પરોયું. ૧૭
અંગરંગથી આડો આંક, મોહ્યા દેવ તણો શો વાંક?
ચારમાં કોનું ભાગ્ય ફળશે? રત્ન આ કર કોને ચઢશે? ૧૮
મુંને પરણત મનની રૂચે, અંત્રાઈ થયા દેવ આવી વચે;
ભલું ભાવી પદાર્થ થયો, નળે વિવેક મનમાં ગ્રહ્યો. ૧૯

વલણ

ગ્રહ્યો વિવેક શોકને તજી, જ્ઞાન તે હૃદયે ધરે રે;
સત્ય પોતાનું પાળવા, દેવનું માગ્યું કરે રે. ૨૦

કડવું ૨૦ મું—રાગ સામેરી

બેઠી દમયંતી શીશ ગૂંથાવા, સ્વયંવરને સાંતરી થાવા;
સામી ભીંતમાં જડી છે ખાપ, વણ ધરે દીસે છે આપ. ૧

ઢાળ

આ દીસે વણ ધરે, પ્રતિબિંબ જોતી દૃષ્ટ;
દાસી ને દમયંતી બેઠાં, નળ આવી રહ્યો છે પૃષ્ઠ. ૨
પ્રતિબિંબ પડ્યું દર્પણમાં, પ્રેમદાએ દીઠો પૂર્ણ;
ગઈ ખૂણે નહાસી તેડી દાસી, શું બેસી રહી છે મૂર્ખ? ૩
માધવી વળતું વદે બાઈ, શા માટે નહાસી ગયાં?
મેં કો ન દીઠું તમે દેખી, આવડું શું વિસ્મય થયાં? ૪

ઘેલી તહારી મીટ મસ્તકમાં, મેં દર્પણ રાખ્યું દૃષ્ટિમાં;
સ્વરૂપ દીઠું દિવ્ય નળનું, ન મળે બીજો સૃષ્ટિમાં. ૫
વેશ છે વૈરાગીનો જાણે, નાટક કોએક લાવ્યો;
શકે તો એ પ્રાણજીવન, નળરાય નિશ્ચય આવ્યો. ૬
સાહેલી કહે પ્રીછો તમો, કાં દીઠું છે જે ઝંખના;
નળ આવી તે કેમ શકે જ્યાં, ના આવે પ્રાણી પંખના. ૭
કામની કહે તે પ્રીછીયું, તું દાસી માણસનો અવતાર;
ન માને તો આવ કૌતક, દેખાડું બીજી વાર. ૮
પુનરપિ બેઠાં પૂંઠે પૂંઠે, દર્પણમાં મીંટ જોડ;
સ્વરૂપ નળનું દેખાડયું, જેની કાંતિ કંદર્પ કોડ. ૯
દાસી રાણી થયાં બેઠાં, ઝબકારે ઝબકી વીજળી;
દમયંતી કહે દાસીને કાં, મહારી વાત કહેવી મળી. ૧૦
પછે સ્તુતિ માંડી શ્યામાએ, અંતરપટ આડો ધરી;
દેવસ્વરૂપ થાઓ દેખતા, ત્યારે નળે દેહ પ્રકટ કરી. ૧૧
આપી આસન કરી પૂજન, પછે પૂછે કિંકરી;
કહો દેવપુરુષ કાંહાંથી આવ્યા, વેશ જોગીનો ધરી. ૧૨
નળ કહે તું નીચ માણસ, કેમ વદું હું વૈખરી?
દમયંતી પૂછે તો બોલું, નહીંતર જાઉં પાછો ફરી. ૧૩
દમયંતી કહે દેવ જદ્યપિ, પણ થઈ આવ્યા સંન્યાસી;
કપટ રૂપને કન્યા કેમ પૂછે, માટે પૂછે દાસી. ૧૪

વલણ

દાસી સંન્યાસી જોગ છે, કેવળ નોહે અતીત રે;
વચન સુણીને નળ મન હરખ્યો, હરી લીધું ચિત્ત રે. ૧૫

કડવું ૨૧ મું–રાગ મારુ

મન મોહ પામ્યો મહીપતિ, ધન્ય દેવ જે વરશે સતી;
ભોગી ભૂપને ભામિની ભોગ્ય, ઘટે દેવને અમો અયોગ્ય. ૧
નારી પ્રત્યે નળ એમ કહે છે, જો તું જોગીરૂપને લહે છે;
અમો ન જાઉં વિષયાની વાટે, અહીંયાં આવ્યો હું સાધવી માટે. ૨

હું તો દૂત છું દેવતાતણો, પાળું છું આચાર આપણો;
તારું પૂર્વજનમનું પૂન્ય, ભાગ્ય માંહીં કાંઈ નથી ન્યૂન. ૩

જે દેવદૂત ઘેર આવ્યો, મોહવર્ધન વારતા લાવ્યો;
અળગું કરીને અંતરપટ, કરું વાત આણીને ઊલટ. ૪

અમો રૂપ કોટાનકોટ ધરું, તજી સ્વારથ પરમાર્થ કરું;
સાંભળીને બોલ રસાળા, પટ તજીને નીસરી બાળા. ૫

પરિસ્વેદ મુક્તા રહ્યાં ટપકી, બહાર નીસરી વીજળી ઝબકી;
હીંડતાં હાલે જયમ દ્રુમવેલી, નળ નિકટ થઈ ગર્વઘેલી. ૬

તારુણીનો પ્રતાપ ન માયો, ઝબકારે નળ ઝંખવાયો;
દીઠી મદપૂરણ માતંગી, નળ તકિયે બેઠો ઉઠંગી. ૭

ઘૂઘરી ઝાંઝરની ઝણઝણતી, પગને અંગૂઠે પૃથ્વી ખણતી;
કર દીધો છે ગળસ્થળે, એવી નારી દીઠી નળે. ૮

પ્રેમે પ્રેમે થયાં બે ભેળાં, મોહ્યો મહીપતિ દેખી મહિલા;
સત્યવાદી સત્ય જ રાખ્યું, મનથી પરણવું કાઢી નાખ્યું. ૯

રખે ઇંદ્ર નારીને નીરખે, નળ મન પાછું આકરખે;
બેઠો આસને આસન વાળી, માંડી વાત તે સત્ય સંભાળી. ૧૦
પરમારથે દેવની વતી, ગોષ્ઠિ માંડી છે નૈષધપતિ;
અહો લલિતા અંબુજલોચની, સુખવર્ધની દુઃખમોચની. ૧૧
બેસો આસને લજ્જા છાંડી, પૂછું વાત કહો મુખ માંડી;
કન્યા કહે કહો જે કહેવું, મુંને ઘટે છે ઊભાં રહેવું. ૧૨
પરપુરુષ બેઠાં કેમ બેસું ? જાણે નળ તો કહેશે એ શું ?
વારુ થયું જે તમે મળિયા, શું નૈષધનાથે મોકલિયા ? ૧૩
વળી કહોને કહાવ્યું જેહ, સાંભળવા ઇચ્છું છું તેહ;
વળતા બોલ્યા વીરસેનસુત, નહિ હું નળનો, દેવનો દૂત. ૧૪
નળ નળ મુખ શું ભાખે ? તજી સુધા વિષ કાં ચાખે ?
તજી સ્વજન શત્રુને કેમ મળીએ ? મૂકી ચંદન કાં વળગે બાવળિયે ? ૧૫
તજી રત્ન કોડી કો આણે ? તજી મદગળ મહિષ પલાણે ?
તજી ધેનુ અજા કો બાંધે ? તજી શાળ કુશકા કોણ રાંધે ? ૧૬
માટે હું છૌં તારો નેગિયો, દેવ તેજપુંજ નળ આગિયો;
ઘેલી નળ માનવ શા લેખે, અમરને તું કાં ઉવેખે ? ૧૭
વાસવ વહ્નિ ને વરુણરાય, જમ આદે વર્યાની ઇચ્છાય;
મોકલ્યો છૌં મળીને ચારે, તો હું આવ્યો છૌં માનવી-દ્વારે. ૧૮
તું ત્રિભુવનપતિને ભજ, નળ અલ્પ જીવને તજ;
માગ અમરાવતીનો વાસ, અમર ઇક્ષુ ને નળ ઘાસ. ૧૯
સુર પરણે તુંને નહિ મર્ત, નળ વરે દુઃખનું નહિ નિવર્ત;
સુરસંગે ભોગવવા ભોગ, નળ અલ્પ આયુષ ભર્યો રોગ. ૨૦
મનુષ્યને વ્યાધિ શત ને આઠ, મરી મરી અવતારનો ઠાઠ;
મનુષ્યને વિજોગ પીડે, આયુષ્ય ઉતાવળું હીંડે. ૨૧
મનુષ્યને ઘડીએ શત ઘાત, પીડે જ્વર શીત સન્નિપાત;
માનવ ભર્યાં હોય મળ-મૂત્ર, ઘેલી તે સાથે ઘરસૂત્ર. ૨૨
ગંગાજળ તજી કૂપનું અણાવે, તજી કીર કો કાગ ભણાવે;
દેવ સુખસમૂહના દાતા, નવ ઓસરે અમૃત પાતા. ૨૩

ઇંદ્રમંદિર હિંડોળે હીંચ, તું થી દેવાંગનાવૃંદ નીચ;
પી સુધા ભોગની વારુણી, થા ત્રૈલોક્યપતિની તારુણી. ૨૪
થઈશ અમર સુધાને પીતી, પરણ ઇંદ્રને જગ જીતી;
છાસઠ સહસ્ર રંભા આદે, થઈ તૃપ્ત વાસવ સંગસ્વાદે. ૨૫
ઇંદ્રાણીને છે તારી બીક, રખે દમયંતી થાતી અધિક;
પરણી ઇંદ્ર સાચવ આ તક, જોની કલ્પવૃક્ષ પારિજાતક. ૨૬
રથ ઐરાવતનું સુખ લે રે, વરવા વાસવને હા કહે રે;
કરી શણગાર સર્વાંગે, ઘટે રહેવું ઇંદ્ર અર્ધાંગે. ૨૭
વર વહ્નિને હો બાળી, નહિ સમો આવે વળી વળી;
સર્વ દેવતાનું એ વદન, અગ્નિરૂપ તે કોટી મદન. ૨૮
વળી વરવા ઇચ્છે છે જમ, તેને ના કહેવાશે કેમ?
છે વરુણને ઇચ્છા ઘણી, રઢ લાગી છે તમતણી. ૨૯
મૂકો બાળ અવસ્થાની ટેવ, ફરી માગું ન મોકલે દેવ;
હંસ મિથ્યા કરી ગયો લવ, રૂપહિણ છે નળ માનવ. ૩૦

વલણ

નળ માનવ કદરૂપ કાયા, નળ નિભ્રંછ્યો નળે રે;
પોતે પોતાનું આપ નિભ્રંછ્યું, તે દેવતાનો દૂત સાંભળે રે. ૩૧

કડવું ૨૨ મું—રાગ રામગ્રી

નળને નિંદ્યો પ્રેમદા દાઘી જી, દૂતત્વ ન સીધ્યું વિષ્ટિ ન વાધીજી;
એ દુઃખ દાધી ગુણવંત ગોરીજી, વહ્નિ વિજોગનો મૂક્યો સંકોરજી. ૧

ઢાળ

નિંદા કીધી નળતણી છે, વિજોગ વહ્નિ પ્રથમ;
કોમળ કદળી કુહાડાના, ઘાવ સહે કહો ક્યમ? ૨
વિરહિણી ઘણી વિકળ થઈને, પડી પૃથ્વીમાંહે;
સાહેલી ચાંપે દદે ને, મુખે વદે ત્રાહેત્રાહે. ૩
આશ્વાસના કરતી કિંકરી, વળી શ્યામાને સાન;
દૂત પ્રત્યે કહે કન્યા, શું કરું સુર રાજન? ૪

અપ્રાપ્તિ અમને અમરની ને, અલ્પ માનવકાય;
જઈ કહો તમો દેવને, જે એ કારજ નવ થાય. ૫
ઉત્કૃષ્ટ અમર નિકૃષ્ટ નળ મેં, તમથી જાણ્યું આજ;
પણ નૈષધપતિને પિંડ સોંપ્યો, અન્યતણું નવકાજ. ૬
અકળ અજ ને અનંગ અરિ જો, વરવા આવે ત્રણ;
તોહે પણ મૂકું નહિ ચિત્ત, ચોહોંટ્યું નળને ચર્ણ. ૭
વીરસેનસુતનો દૂત હંસ, મેં દીધી તેને આશ;
ના કહું તો લાજે જનુની, જનમાં હોયે હાસ. ૮
તમે પધાર્યા દૂત થઈને, દેવનું કરવા હેત;
શકે તો નળ વિષ્ટિએ આવ્યા, સુરશું કરી સંકેત. ૯
જથારથ બોલો રે જોગી, ભોગી છો ભૂપાળ;
મનમાં છો તેવા દેખું છૌં, હંસે નાખી મોહજાળ. ૧૦
સંન્યાસી કહે સુંદરી, કોણ માત્ર નૈષધપત્ય?
દેવ વિના નોહે મનુષ્યને, અગોપ આવ્યાની ગત્ય; ૧૧
બુદ્ધિહીણ બાળા દેખાય છે, માનવ ઉપર મોહ;
સ્વર્ગસદન મૂકીને કાં, ઇચ્છે નળ ઘર ખોહ? ૧૨
તું નહિ વરે તો દેવ ચારે, કરશે બળાત્કાર;
કલ્પવૃક્ષ તુંને તાણી લેશે, જો જાચશે સુર લગાર. ૧૩
દમયંતી કહે દેહ પાડું, જળમાં કરું જળશાયી;
વરુણ વસે છે નીરમાં તુંને, સઘ જાશે સાહી. ૧૪
પાવક પ્રગટી કાષ્ઠ સીંચી, માંહે કરું ઝંપાપાત;
વહ્નિ વરવા બેસી, વારુ વિવાહની વાત. ૧૫
કંઠપાશ કરું કે વિષ પીઉં, જેમ તેમ પાડું કાય;
તો અવગતે જમલોક પામે, સઘ વરે જમરાય. ૧૬
અનશન વ્રતે તપ કરું, મરું ગુફામાં પેસી;
તે પુન્યે તું સ્વર્ગ પામશે, ઇંદ્ર રહ્યો છે બેસી. ૧૭

વલણ

બેસી રહ્યો છે સુરપતિ, તું મૂએ ન છૂટશે ઘેલી રે;
અંતે અમર વરે ખરા, માટે પરણ પ્રેમદા પહેલી રે. ૧૮

કડવું ૨૩ મું–રાગ દેશાખ

દૂત કહે સાંભળ સુંદરી, અમર ન મૂકે પરણે ખરી;
તવ કન્યા કહે જોગી જન, તમારું નળના જેવું રે વદન. ૧
જેવું હંસે રૂપ વર્ણવ્યું, તેવું તમારું દર્શન હવું;
નૈં હું નળદેવનો દાસ, નારી કહે ન આવે વિશ્વાસ. ૨
બ્રહ્મા કરે કોટી ઉપાય, નળ જેવો અન્ય નહિ નિરમાય;
જો સત્યવાદી હો તો સત્ય વદો, તાતના સમ જો મિથ્યા વદો. ૩
સાંભળી નળને આવ્યું હાસ્ય, દેખી દમયંતી ગઈ પ્રભુ પાસ;
શીદ નહાસો અશાપરા, પ્રીછ્યા સ્વામી તમે ખરા. ૪
તોયે નળ સત્યથી નવ ચળે, તે સર્વ દેવનો દૂત સાંભળે;
ધસી દમયંતી ગઈ પ્રભુ પાસ, નળ અંતર્ધાન હવો આકાશ. ૫
જ્યારે મીટામીટ જ ટળી, ત્યારે ભીમકતનયા ધરણી ઢળી;
મૂળ સ્વામીની લે છે સદા, મળી જતાં વાધી આપદા. ૬
દાસી પ્રતિબોધે છે સબળ, બાઈ તમને વરશે નળ;
વદે બૃહદશ્વ હો ધર્મરાય, નળ પહેલો દૂત શીઘ્રે જાય. ૭
વદે સેવક ઇંદ્રને નમી, શે અર્થે રહ્યા છો ટમટમી ?
નળનું કાંઈ એ ન લાગ્યું કહેણ, ન છૂટે હંસે ઝાર્યું પ્રેમરેણ. ૮
કામિની કુંદન નળ હીરો સાર, જડનારો હંસ સોનારણકાર;
નળે દૂતત્વ મન મૂકી કર્યું, પણ કન્યાએ શ્રવણે નવ ધર્યું. ૯
જેમ ગતિ કરે બળિયો મારુત, તેમ વર્ત્યો વીરસેનનો સૂત;
નળને સત્યે મેઘ વૃષ્ટિ કરે, નળને સત્યે ધરા શેષ ધરે. ૧૦
નળ નોહે તો મેરુ નિશ્ચે ડગે, ધર્મ રહ્યા છે નળરાય લગે;
તમે ન પરણો તો કર્મનો વાંક, બાકી નળે વાળ્યો આડો આંક. ૧૧
એવે સમે રાય આવ્યા તહીં, અથ ઇતિ વાર્તા સહુ કહી;
સ્વામી મારું કહ્યું મન નવ ધરે, બીજો મોકલો જેનું કહ્યું કરે. ૧૨
મારે વિષે લીનતા તો હવી, બીજી ન ગમે વાર્તા નવી;
ત્યારે દેવતા કરે વિચાર, ફરી જતાં હસે સંસાર. ૧૩

આપણો શ્રમ કેમ જાયે વૃથા? તે માટે વરવી સર્વથા;
જો કન્યાને ગમ્યો નળ ભૂપ, તો આપણ લીજે નળનાં રૂપ. ૧૪
દેવ કહે સુણો નૈષધરાય, અમો ધરું તમારી કાય;
પંચ નળ રહીએ એક હાર, ભાગ્ય હોય તેને વરશે નાર. ૧૫
નળ કહે રે કાં નહીં સ્વામ? મેં આવવું તમારે કામ;
માનવ ક્યાંથી સુરની સંગત? દેવ ચારની પામું પંગત. ૧૬
બોલ બંધ કીધો નળદેવ, કાલે એમ કરવું અવશ્યમેવ;
એ કથા કરી ધર્મ એટલે, હવે કન્યાની કોણ થઈ વલે? ૧૭
ગઈ દમયંતી જ્યાં છે માત, તવ સ્વયંવરની કીધી વાત;
લાડવચન કન્યાનાં ગમે, ઘરમાં ભીમક આવ્યા તે સમે. ૧૮
પુત્રીને શિરે મૂક્યો ભુજ, કાલે વરને વરજે તું જ;
ઝંખના તુંને છે જે તણી, તે આવ્યો છે નૈષધધણી. ૧૯
પુત્રી મનમાં પ્રસન્ન થઈ, પોતાને અંતઃપુર ગઈ;
રાય ભીમક સભામાં આવ્યા, શત પડાદારને તેડાવ્યા. ૨૦
આગના દીધી વૈદર્ભરાય, જાઓ વજાડો પડો સેનામાંહે;
આવજો સભામાં રાજકુમાર, કાલ કન્યા આરોપશે હાર. ૨૧
પ્રાણીમાત્ર આવજો સજ થઈ, જાઓ પડો વજાડો એમ કહી;
જેણે શિબિર ઊતર્યા હોય ઘણા, ત્યાં સેવક ફરે ભીમકતણા. ૨૨
ઠામ ઠામ પડા વાજતા, ક્ષત્રી શણગારે સાજતા;
મલસ્નાન કરે ને અંગ ઊલટ, ફરી ફરી બાંધે મુગટ. ૨૩
રાતમાં શીખે ચાતુરી ચાલ, રખે વીસરી જાતા કાલ;
આખી રાત થયા સાંતરા, ઢળી ઢળી પડે છે ઉજાગરા. ૨૪

વલણ

ઉજાગરા આખી રાતના, શણગાર સજતાં થયું વહાણું રે;
સ્વયંવરમાં ભૂપતિ મળિયા, કવિ કહે શું વખાણું રે? ૨૫

કડવું ૨૪મું–રાગ સોરઠી

વૈશંપાયન કહે રાજન, સાંભળ સ્વયંવરનું વર્ણન;
પડો વાજ્યો સુણ્યો સર્વ રાતે, ઊઠ્યા ઉજમ થાતે પ્રભાતે. ૧

શીઘ્રે જઈએ વર્યાની તકે, તેડાં મોકલ્યાં ભાઈઓ ભીમકે;
નોહે અતિ કાળ કીધાનું કામ, માંડવે નવ મળશે બેસવાનાં ઠામ. ૨
ભીડ ભરાઈ ગામ ભાગળથી, રંક જાયે રાય આગળથી;
મળે શુકન સામા તેડે, શુકન વદે ને રથ ખેડે. ૩
કરે તિરસ્કાર સેવક પર રીસ, પડે મુગટ ઉઘાડાં શીશ;
જાયે અસ્વાર બહુ અલબેલા, હય હીંડે જાણે જળના રેલા. ૪
ભરાયે રથ માંહોમાંહે અટકે, ત્રાડે હસ્તી ઘોડા ભડકે;
અસ્વાર પડે છે નીસરી, તે મળે કહીએ નવ ફરી. ૫
વાહન પડવાનો ચાલ્યો છબ, ચરણરેણુએ છાયો નભ;
થઈ રહ્યું છે અંધારું ઘોર, પડી રહ્યો છે શોહોરાશોહોર. ૬
બોલે દુંદુભિના બહુ ડંક, અકળામણનો વધ્યો અંક;
સર્વને દમયંતીનું ધ્યાન, પ્રાણીમાત્ર વર નહિ કો જાન. ૭
સ્વયંવર જોવા કારણે, પ્રજા મળી મંડપબારણે;
દ્વારે ઊભા છે જયેષ્ટિકાદાર, તેડે જેને જેવો અધિકાર. ૮
ડાહ્યા થઈ મંડપમાં પેસે, નામ વાંચે ને આસને બેસે;
એક મંત્રી સેવક ખવાસ, ત્રણ ત્રણ સેવક રાયને પાસ. ૯
કોણ રૂપમંડપની રચના, વર્ણવી શકે શું એક રસના ?
કદલીસ્તંભ રોપ્યા દ્વારે, માંડ્યાં આસન હારોહારે. ૧૦
યશગીત બંદીજન બોલે, મહા ઉન્મત્ત મેગલ ડોલે;
નાનાવિધ ચિત્ર ચીતરિયાં, જાણે દેવવૃંદ ઊતરિયાં. ૧૧
ઊડે અબીલ ગુલાલના છંટા, વાજે ઢોલ ને ઘૂઘરા ઘંટા;
સભામાંહે બેઠા મહામુનિ, લાગી વેદશાસ્ત્રની ધુની. ૧૨
જતિ જોગી બેઠા પાવન, રાયના ભાટ ભણે ભાવન;
રાયને છત્ર ચામર ઢળે, મુગટે મણિ ઝળહળે. ૧૩
અગર ધૂપ ત્યાં ઉવેખે, વાજિંત્ર નાદ આવે અલેખે;
નટુઆ કરે છે નર્ત, ફરે કૂદડી કહાડે સર્ત. ૧૪
બોલે ઘૂઘરીકેરા રણકા, ગર્વઘેલી નાચે ગુણિકા;
પગપાનીએ શોભે ઘરા, વાજે કંકણ ને ઘૂઘરા. ૧૫

ગીત ગાયે કોકિલસ્વરા, અનંત વધારે અપ્સરા;
જાણે મંડપ નગરી અમરા, નાચે નારી નરચિત્તહરા. ૧૬
ભીમક ભૂપને દે છે માન, આવી રહ્યા સર્વ રાજાન;
ગાનારી ગાયે ગીતગાથા, બાંધ્યાં તોરણ દેવાય હાથા. ૧૭
વસ્ત્ર કેસરમાંહે ઝકઝોળ, બેસે આસને આરોગે તંબોળ;
વર થઈ બેઠા પ્રાણીમાત્ર, સમાં કર્યાં છે વરવાં ગાત્ર. ૧૮
શરીર ક્ષુદ્ર કાષ્ઠનાં ખોડ, તેને દમયંતી પરણ્યાના કોડ;
બાળ, યૌવન ને વળી વૃદ્ધા, તેને દમયંતી પરણ્યાની શ્રદ્ધા. ૧૯
કો તો મોટા ઘરના કુંવર, કો કહે આદ્ય અમારું ઘર;
આશાઅભિમાને ભર્યા નર, વાંકા મુગટ ધર્યા શિર પર. ૨૦
ઘરડા થયા નાના વર, વતાં કરાવતાં વાગ્યા છર;
તનમન કન્યાને અર્પણ, આગળથી નહીં ટાળે દર્પણ. ૨૧
કેટલાક કરે તિલકની રેષ, કેટલાક કરે માંહોમાંહે દ્વેષ;
કેટલાક કરે પૂછાપૂછ, હું કહેવો કહી મરડે મૂછ. ૨૨
જેનાં મુખમાંહે નહીં દંત, તેને પરણવાનું ચંત;
કેવળ વૃદ્ધ ડાચાં ગયાં મળી, તે બેઠા ટૂંપાવી પાળી. ૨૩
જોશીની પ્રણિપત કરી, દેખાડે હાથ ને જન્મોતરી;
જો દમયંતી મુંને પરણે, તો જોશી હું લાગું ચરણે. ૨૪
જેનાં બેસી ગયાં ગળસ્થળ, મુખમાં રાખ્યાં બબ્બે ફોફળ;
એમ ઊંચાં કરી ગલોઠાં, ઘેલા જુએ કાચમાં કોઠાં;
પૂરણ આશાએ સર્વ કોય, પણ કન્યા નળની વાટ જોય. ૨૫

વલણ

વાટ જુએ છે નળતણી, દાસીને કહે છે સતી રે;
હું મંડપમાં પછે આવું, પ્રથમ આવે નૈષધપતિ રે. ૨૬

કડવું ૨૫ મું–રાગ રામગ્રી

મંડપ માંહે ભૂપતિ મળિયાજી, અભિમાને ભર્યાં રૂપબુદ્ધિ બળિયાજી;
તેડો કન્યાને ભીમક ઓચરે જી, વૈદર્ભી શણગાર અંગે ધરે જી. ૧

ઢાળ

શણગાર સજતી સુંદરી તે, શોભતી શ્રીકાર;
નળ નથી આવ્યો મંડપે, માટે લગાડે વાર. ૨
કૃષ્ણાગર મર્દન વાસવર્ધન, મહિલા કરે મંજન;
બહુ નાર આવે વધાવે, વરસે મુક્તા પરજન. ૩
શુભ વચન બોલે શકુન વંદે, ઉદયો હર્ષ અનંત;
ભેરી નાદ થાયે ને ગીત ગાયે, બહુ કિંકરી નાચંત. ૪
માનપૂરણ માનુની, મહીપત મોહવા કાજ;
સ્વયંવરના સુભટ જીતવા, ધરે શ્યામા સાજ. ૫
પ્રેમપાશ લીધો પ્રેમદા, નાંખવા મંડપક્ષેત્ર;
ભ્રૂકુટિધનુષ આકર્ષિયું ને, બાણ બન્યો નેત્ર. ૬
તારુણીને તેડાં મોકલે, રાય ભીમક વારેવાર;
કુંવરી બાહેર નીસરે, કરમાં ગ્રહીને હાર. ૭
વાજિંત્ર વાજે ઘોષ ગાજે, થાયે કુસુમની વૃષ્ટ;
રાજમાત્ર જુએ બારણે, કેમ મળે દષ્ટેદષ્ટ? ૮
એ કન્યા આવી એ કન્યા આવી, ઘોષ એવો થાય;
શરશબ્દ વાજે ગાન થાયે, વાંકા વળી જુએ રાય. ૯

વલણ

જુએ રાજા ફરી ફરી, કેવું હશે કન્યાનું રૂપ રે;
એવે સમે દેવ ચાર સાથે, આવિયો નળ ભૂપ રે. ૧૦

કડવું ૨૬ મું–રાગ મારુ

વાગી સ્વયંવરમાં હાક, તે નળ આવ્યો રે;
ભાંગ્યાં ભૂપ સર્વનાં નાક, એ નળ આવ્યો રે. ૧
જાણે ઉદયો નૈષધભાણ, તે નળ આવ્યો રે;
અસ્ત થયા સૌ તારા સમાન, એ નળ આવ્યો રે. ૨
તેજ અનંત અનંગનું અંગ, તે નળ આવ્યો રે;
જાણે કનક કાયાનો રંગ, એ નળ આવ્યો રે. ૩

ઝળકે ઝળહળ જ્યોત, તે નળ આવ્યો રે;
મુગટ પર ચળકે ઉદ્યોત, એ નળ આવ્યો રે. ૪
જ્યોત રવિની પેર કુંડળ લહેકે, તે નળ આવ્યો રે;
અરગજા અંગે બહેકે, એ નળ આવ્યો રે. ૫
શોભે વદન પૂનમનો ચંદ, તે નળ આવ્યો રે;
કમળનયન પ્રેમનો ફંદ, એ નળ આવ્યો રે. ૬
જાણે નાસા કીરની ચંચ, તે નળ આવ્યો રે;
કોયે ન દેખે સરખા પંચ, એ નળ આવ્યો રે. ૭
કંઠે ગજમુક્તાનો હાર, તે નળ આવ્યો રે;
કર કુંજર શુંડાકાર, એ નળ આવ્યો રે. ૮
હૃદે નાભિકમળ શોભાળ, તે નળ આવ્યો રે;
કટીએ જીત્યો કુંજરકાળ, એ નળ આવ્યો રે. ૯
ચાલતો શાર્દૂલની ગત્ય, તે નળ આવ્યો રે;
નિરાશ થયા નરપત્ય, એ નળ આવ્યો રે. ૧૦
એ તો દમયંતીનો પ્રાણ, તે નળ આવ્યો રે;
હવે એ પરણે નિર્વાણ, એ નળ આવ્યો રે. ૧૧
કન્યાને થયું તવ જાણ, એ નળ આવ્યો રે;
જેનું હંસ કીધું વિખાણ, તે નળ આવ્યો રે. ૧૨
તેજે તો તપે જાણે ભાણ, એ નળ આવ્યો રે;
શીતળ એ સોમ સમાન, તે નળ આવ્યો રે. ૧૩
ગતે કરીને જેવો વાય, એ નળ આવ્યો રે;
મહિમાએ શંકર રાય, તે નળ આવ્યો રે. ૧૪
મન સ્થિરતાએ જેમ મેર, એ નળ આવ્યો રે;
જાણે ધને બીજો કુબેર, તે નળ આવ્યો રે. ૧૫
સત્યવાદી શિબિ સમાન, એ નળ આવ્યો રે;
ઐશ્વર્યે નિઘોષ રાજાન, તે નળ આવ્યો રે. ૧૬
એ તો જુદ્ધે જાણે ઇંદ્ર, તે નળ આવ્યો રે;
ત્યાગી જેવો હરિશ્ચંદ્ર, એ નળ આવ્યો રે. ૧૭

વિદ્યાએ ગુરુ શુક્ર જેમ, ઓ નળ આવ્યો રે;
દુઃખહર્તા ધન્વંતરિ તેમ, ઓ નળ આવ્યો રે. ૧૮
દમયંતી ઘણું હરખે, ઓ નળ આવ્યો રે;
રખે વાર લાગે મન ફરકે, ઓ નળ આવ્યો રે. ૧૯
એક આસને બેઠી નાર, ઓ નળ આવ્યો રે;
દાસી ઊંચલી ચાલે ચાર, ઓ નળ આવ્યો રે. ૨૦
શોભે સુંદર અતિ સુકુમાર, ઓ નળ આવ્યો રે;
જઈ પહોંતાં મંડપદ્વાર, ઓ નળ આવ્યો રે. ૨૧

વલણ

બાહેર પધાર્યાં પ્રેમદા, ચતુરાં ઊંચલે ચાર રે;
નળ બેઠો સિંહાસન, ચતુરા ચિંતતી તેણી વાર રે. ૨૨

કડવું ૨૭ મું—રાગ સારંગ

મંડપ મધ્યે માનુની, આસન બેઠી જાય;
સ્વયંવર સુભટ ને સુંદરી, વર્ણવું તે શોભાય. ૧

છંદ—હરિગીતની ચાલ

નૃપ ભીમકતનયા, રૂપ બનયા, રસીલી રંગ પૂરણા;
નર અંગના દેવાંગના, માનિની મનમદ ચરણા. ૨
દુઃખમોચની મૃગલોચની, છે લલિત લક્ષણવંતી એ;
નિજ મન ઉલાસી, વેણા વાસી, અલક લટ વિલસંતી એ. ૩
રાખડી અમૂલ્યે, શીશ ફૂલે, સેંથે સિંદૂર શોભિયાં;
શુભ ઝાળ ઝળકિત, રત્ન ચળકિત, ભૂપનાં મન લોભિયાં. ૪
મુખ સુધાસિંધુ, અધર બિંદુ, ભ્રૂકુટિ ભમર બે ગુંજ છે;
બે નેત્ર નિર્મળ, દીસે છે કમળ, ફૂલ ફૂલ્યાં કુંજ છે. ૫
આંજેલ અંજન, ચપલ ખંજન, મીન મૃગ બે હારિયાં;
પડ્યા રાય શૂરા, જાય પૂરા, કટાક્ષે મારિયાં. ૬
જુએ વિવિધ પેરે, નયન ઘેરે, તિલક ભાલે કીધલાં;
દીપક પ્રકાશા, એમ નાસા, કીરનાં મન લીધલાં ૭

શોભીત દાડમ, બીજ રદ જયમ, ચિબુક મધુકર બાળ રે;
ગળબંધુ જુગતા, હાર મુક્તા, માણિક્મય શોભાળ રે. ૮
અબળાના અંબુજ, જયમ જુગ્મ ભુજ બાજુબંધ ફૂમતાં ઝૂલે;
થાય નાદ રણઝણ, ચૂડી કંકણ, મુદ્રિકા કણ ખર મૂલે. ૯
દશ આંગળી, મગની ફળી, નખ જોત્ય જયમ પુખરાજ રે;
ફૂલના મનોહર, હાર ઉપર, આભૂષણ બહુ સાજ રે. ૧૦
પડી વેણિ કટિ પર, જાણે વિષધર, આવી કરે પયપાન રે;
ગુચ્છ કુસુમ ઉદે, કુચ હદે, કુંજર કુંભસ્થળ માન રે. ૧૧
અલકાવલિ લલિતા, વહે સલિતા, ઉદર પોયણપાન રે;
છે ચિત્રલંકી, કટી વંકી, મેખલા ઘૂઘરગાન રે. ૧૨
બે જંઘા રંભાતણા થંભા, હંસગત્ય પગ છાંડતી;
સુખપાળ મૂકી, રાય ઢૂંકી, જાય પગલાં માંડતી. ૧૩
નેપુર ઝમકે, અણવટ ઠમકે, ઘૂઘરીનો ઘમકાર છે;
ઘાઘરે ઘૂઘર, અમૂલ્ય અંબર, ફૂલેલ છાંટ્યાં અપાર છે. ૧૪
ત્યાં અગરબત્તી બળે, ચમર શિર ઢળે, રસીલી રામા રાજતી;
ગાય ગીત કલોલક, ચંગ ઢોળક, મૃદંગ વેણા વાજતી. ૧૫
વળી કીર્તિ અતિ ઘણી, બોલે બંદણી, ચાલે જયેષ્ટિકદાર ત્યાં;
પંચ કામબાણે, ફરી સંધાણે, રાજપુત્રને માર ત્યાં. ૧૬
ભરમાઈને ભૂપ, પડ્યા મોહકૂપ, પ્રેમપાશે બાંધિયા;
ઠામથી ડગિયા સ્વાર્થ રગિયા, સામી મીટે સાંધિયા. ૧૭
કો આડા ઉતરે, ખૂંખારા કરે, ભામિની નીચું ભાળે રે;
કો આસને પડ્યા, લથડ્યા, શકે આવી લીધો કાળે રે. ૧૮
બોલી ન શકિયા, ચિત્ર લખિયા, કો નમે વારેવારે રે;
કો સમીપ ધસિયા, મુગટ ખસિયા, પૂંઠેથી સેવક ધારે રે. ૧૯
કો કનક કાપે, લાંચ આપે, સાહેલીને સાધે રે;
જોઈએ તે લીજે; વખાણ કીજે, વિવાહ મારો વાધે રે. ૨૦
લાંબી ડોક કરતા, નથી નરતા, કહે હાર આરોપ રે;
ફરી મુગટ બાંધે, પ્રેમ સાંધે, પડ્યા નવગ્રહ કોપ રે. ૨૧

રાય ગોરાં ગાત્રે તૃણ માત્રે, તારુણી નવ લેખતી;
જોઈ મુખ મરડે, આંખ થરડે, સર્વને ઉવેખતી. ૨૨

વલણ

અનેકને ઉવેખતી, આવી ચાલી નાર રે;
ગઈ એક નળ જાણી કરી, દીઠી પંચ નળની હાર રે. ૨૩

કડવું ૨૮ મું–રાગ સારંગ

મનઇચ્છા નૈષધરાયતણી કન્યા, ગઈ પંચ નળ ભણી;
જુએ તો ઊભા છે નળ પંચ, કન્યા કહે આ ખોટો સંચ. ૧
હંસનું કહ્યું અવરથા ગયું, નળ નાથનું વરવું રહ્યું;
એક નળ સાંભળિયો ધરા, આ કપટી કો આવ્યા ખરા. ૨
પાંચ નળ ચેષ્ટાને કરે, લેવા માળ કંઠ આગળ ધરે;
ત્યારે દમયંતી થઈ ગાભરી, દીઠું વિપરીત ને પાછી ફરી. ૩
આવી જાંહા પિતા ભીમક, અરે તાત જુઓ કૌતક;
હું એક નળને આરોપું હાર, દેખી પંચને પડ્યો વિચાર. ૪
ભીમક કહે આશ્ચર્ય જ હોય, તું વિણ પંચ ન દેખે કોય;
શકે દેવતા તાંહાં નિરધાર, થઈ આવ્યા નળને આકાર. ૫
એ પરીક્ષા નિમેષ નહીં ચક્ષ, વીરજ વસ્ત્ર ઊભા અંતરિક્ષ;
વાત સાંભળી ભીમકતણી, કન્યા આવી પંચ નળ ભણી. ૬
પિતાએ મારગ દેખાડ્યો, નારીએ નળ શોધી કહાડ્યો;
દમયંતી જેમ વરવાને જાયે, ધસી ઇંદ્ર નળ આગળ થાયે. ૭
એકએકને અળગા કરે, લેવા હાર કંઠ આગળ ધરે;
નહીં આવે સંચ ફરી, ત્યારે દમયંતી થઈ ગાભરી. ૮
ઇંદ્રે મનમાં શાપ્યો હુતાશન, વાંદરાના જેવું થયું વદન;
અગ્નિએ જાણ્યું એ ઇંદ્રનું કાજ, રીંછમુખ થાજો મહારાજ. ૯
વરુણે શાપ મનમાંહે દીધો, જમને માંજરમુખો કીધો;
ધર્મે અંતર ઇચ્છયું એવું, વરુણનું મુખ થાજો શ્વાનના જેવું. ૧૦
રીંછ, વાનર, શ્વાન, માંજર, કન્યા કહે વર રૂડા ચાર;
ઇંદ્રરાય વાણી એમ ભણે, ખાધાવેધ માંડ્યો આપણે. ૧૧

જમ કહે કાં હસાવો લોક ? શાપ દીધા માંહોમાંહે ફોક;
દમયંતી વિચારે વળી, સમાન શોભે પંચ નળી. ૧૨
કોને વરીએ ? કોને ઉવેખીએ ? વરમાળા કોને આરોપીએ ?
જોવાને મળ્યા રાજકુમાર, તે એક નળ દેખે નિરધાર. ૧૩
બુદ્ધિમાન નારી છે ઘણું, માન મુકાવે દેવતાતણું;
ચારોને પૂછે કરી પ્રણામ, તમારા તાતનાં શાં શાં નામ ? ૧૪
લોભ વિષે નહીં ગણ્યું પાપ, વીરસેન પાંચેનો બાપ;
કન્યા વળતી કરને ઘસે, સખી સામું જોઈ જોઈ હસે. ૧૫
સખી કહે શું ઘેલાં થયાં ? શું કપટરૂપને વળગી રહ્યાં ?
બીજા પુરુષ છે રૂપનાં ધામ, સાંભળો દેશદેશનાં નામ. ૧૬
દેશ સકળ નરેશનાં નામ, દાસી કહે વર્ણવી ગુણગ્રામ;
તોયે કન્યાને ન ગમ્યા કોય, ફરી ફરી પાંચે નળને જોય. ૧૭
'હું હું નળ' પાંચે ઓચરે, પણ કન્યા કોને ન જ વરે;
નારદજી અંતરીક્ષ આવિયા, ઇંદ્રાણી આદે તેડી લાવિયા. ૧૮
ચારે દેવની ચારે નાર, ગગને દીઠી ભરતાર;
લજ્જા પામ્યા લોભી ઘણું, એ કારજ તે નારદતણું. ૧૯
કન્યાએ દીઠી દેવાંગના, અમર જાણીને માંડી વંદના;
અમો અલ્પ જીવ કરૂપ, તમો ભારેખમ છો ભૂપ. ૨૦
અમો જમ જરાથી ત્રાસીએ, પૂજનિક તમને ઉપાસીએ;
તમો અમને ભીમક રાજાન, હું તમને પુત્રી સમાન. ૨૧
એમ કહીને ભરિયાં ચક્ષ, લાજ્યા દેવ થયા પ્રત્યક્ષ;
ઇંદ્ર વરુણ વહ્નિ જળરાય, શોભે મંડપે જય જય થાય. ૨૨
નળને થયા તુષ્ટમાન, દેવ કહે માગો વરદાન;
બબ્બે વર આપે સુરરાજ, નળનું સહજે સરિયું કાજ. ૨૩
કમળમાળ આપી ઇંદ્રરાય, લક્ષ વર્ષે નહીં સુકાય;
અશ્વમંત્ર આપ્યો રાજન, દિન એકે હીંડે શત જોજન. ૨૪
કહે અગ્નિ નવ દાઝે તુંય, જ્યાં સમરે ત્યાં પ્રગટું હુંય;
ધર્મ કહે ભોગવે રાજભોગ, ત્યાં લગે પુર મધ્યે નહીં રોગ. ૨૫

જે કરશે તારી કથા વાંછના, તેને નવ હોયે જમજાતના;
વરુણ ભણે સાંભળ નળરાય, સૂકું વૃક્ષ નવપલ્લવ થાય. ૨૬
સમર્યું જળ ઊપજે તત્કાળ, આઠે વર પામ્યો ભૂપાળ;
પછી દમયંતીને આપ્યો વર, અમૃતસ્ત્રાવિયા થજો તુજ કર. ૨૭
સર્વે સ્તુતિ કીધી દેવતણી, વિમાને બેસી ગયા સ્વર્ગ ભણી;
દમયંતી હરખી તત્કાળ, નળને કંઠે આરોપી માળ. ૨૮
સાધુ રાજા સર્વે બેસી રહ્યા, અદેખિયા ઊઠીને ગયા;
વરકન્યા પરણ્યાં રીત કરી, ભીમકે પહેરામણી ભલી કરી. ૨૯
લાડકોડ પહોંતાં કુંવરીતણાં, નળને વાનાં કીધાં ઘણાં;
નળ દમયંતી બંન્યો જાય, વોળાવી વળ્યો ભીમકરાય. ૩૦
વાજતે ગાજતે નળ વળ્યો, એવે કલિયુગ સામે મળ્યો;
વરવા વૈદર્ભી નારદે મોકલ્યો, આવે ઉતાવળે શ્વાસે હળફલ્યો. ૩૧
બેઠો મહિષ ઉપર કળિકાળ, કંઠે મનીષનાં શીશની માળ;
કરમાં કાતું લોહશૃંગાર, શિર સગડી ધીકે અંગાર. ૩૨
જૈ વરું દમયંતી રૂપનિધાન, જુએ તો મળી સામી જાન;
જાણ્યો કન્યાને નળ વર્યો, કળિ ક્રોધે પાછો ફર્યો. ૩૩
જો નળે પરણવા દીધો નહીં, આજથી લાગું પૂંઠે થઈ;
નળરાજા આવ્યા પુરવિખે, કરે રાજ નારીશું સુખે. ૩૪
ભોગવે ભોગ વિવિધ પેર, સ્વર્ગતણું સુખ પામે ઘેર;
પ્રભુપત્નીને વાધ્યો પ્રેમ, સાચવે બહુ સત્ય ને નેમ. ૩૫
ચોહોવર્ણ પાળે કુળકર્મ, ચાલે યજ્ઞાદિકનાં કર્મ;
તેણે કળિનું ચાલે નહીં, હીંડે છિદ્ર જોતો અહીં તહીં. ૩૬
નગર પૂંઠે ફેરા બહુ ખાય, સંત આગળ પ્રવેશ ન થાય;
સહસ્ત્ર વર્ષ વહીને ગયાં, દમયંતીને બે બાળક થયાં. ૩૭
જુગ્મ બાળ સાથે પ્રસવ્યાં, પુત્રપુત્રીરૂપે અભિનવાં;
નળદમયંતી હરખે ઘણું, બાળક વડે શોભે આંગણું. ૩૮
એક દિવસે નળ ભૂપાળ, મંગાવ્યું જળ થયો સંધ્યાકાળ;
રહી પાહાની કોરડી ધોતાં પાગ, કળી પામ્યો પેઠાનો લાગ. ૩૯

સંધ્યાવંદન કીધું રાજાન, પ્રવેશ કળીનો થયો તે સ્થાન;
જ્યાં શય્યા સૂતો ભોપાળ, સર્વાંગે વ્યાપ્યો કળિકાળ. ૪૦

વલણ

કળિકાળ વ્યાપ્યો રાયને, ભ્રષ્ટ થયો નૈષધધણી રે;
હવે વહરાડું પિત્રાઈને, કહી ચાલ્યો પુષ્કર ભણી રે. ૪૧

કડવું ૨૯ મું—રાગ કહાલેરો

કળિજુગ દ્વાપર મળીને આવ્યા, પુષ્કર કેરે પાસ રે;
હસ્ત ઘસે ને મસ્તક ધૂણે, મુખે મૂકે નિશ્વાસ રે. કળિજુગ. ૧
વેશ વિપ્રનો ધર્યો અધર્મીં, ને બંન્યો મસ્તક ડોલે રે;
નૈષધપતિ બેઠો તપ કરવા, થઈ તરણાંની તોલે રે. કળિજુગ. ૨
એક કુળમાં ઉદય બંન્યોના, તું જોગી નળ રાણો રે;
તે ભોગ ભોગવે નાનાવિધના, તારે નહીં જળદાણો રે. કળિજુગ. ૩
કળિ કહે છે જો જો ભાઈઓ, કર્મે વાળ્યો આડો આંક રે;
એક જ બોરડીના બે કાંટા, એક પાધરો એક વાંકો રે. કળિજુગ. ૪
તારા પિતાશું અમારે મૈત્રી, તે માટે હિત કીજે રે;
એમ કહી કર ગ્રહી ઉઠાડ્યો, આવ આલિંગન દીજે રે. કળિજુગ. ૫
ભેટતામાં પિંડ પુષ્કરના મધ્યે, કીધો કળિએ પ્રવેશ રે;
તેડી ચાલ્યો નૈષધપુર ભણી, કરવા નળશું ક્લેશ રે. કળિજુગ. ૬
વાટે જતાં વારતા પરઠી, ન મળવું નાંખો જાશા રે;
કળિ કહે તું દ્યૂત રમજે, હું થાઉં બે પાશા રે. કળિજુગ. ૭
પ્રથમ પોણ કરજે વૃષભનું, દ્વાપર થાશે પોઠી રે;
સર્વસ્વ હરાવી લેજે નળનું, એ વાત ગમતી ગોઠી રે. કળિજુગ. ૮
જદ્યપિ પુષ્કર પવિત્ર હુતો, નહોતી રાજની અભિલાષા રે;
ઉપજી ઈર્ષ્યા નળરાય ઉપર, મલ્યા જુગ બે અદેખા રે. કળિજુગ. ૯
વૃષભવાહન પાસા કરમાં, આવ્યો રાજસભાય રે;
બાંધવ જાણી દયા મન આણી, નળ ઉઠી બેઠો થાય રે. કળિજુગ. ૧૦
ભલે પધાર્યા પુષ્કર ભાઈ, જોગી વેશને છાંડો રે;
આ ઘર રાજ તમારું વીરા, રાજની રીતિ માંડો રે. કળિજુગ. ૧૧

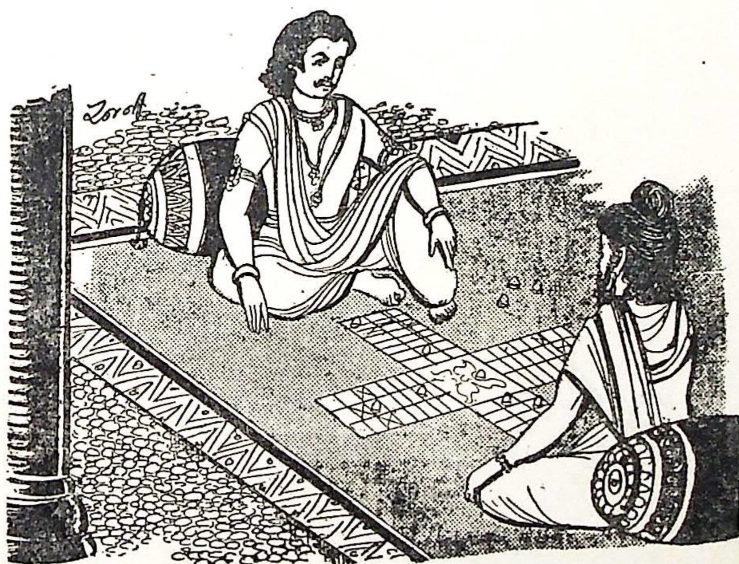
આસન આપી કરે પૂજન, પૂછે કુશળી ક્ષેમ રે;
નળને કહે બીજી વાતે ન રાચું, દ્યૂત રમવાનો પ્રેમ રે. કળિજુગ. ૧૨
નળ કહે બાંધવ દ્યૂત ન રમીએ, એ અનર્થનું મૂળ રે;
તું જોગેશ્વર કાં ઉપજાવે, ઉદર ચોળીને શૂળ રે? કળિજુગ. ૧૩
પુષ્કર કહે મારો પાંચ મુદ્રાનો, પોઠી જીતું કે હારું રે;
એઠી પાસે બળદ મારો, એઠી પાસે રાજ તારું રે. કળિજુગ. ૧૪
કળિને સંગે પુણ્યશ્લોકને, પાપતણી મતિ આવી રે;
દ્યૂત રમવું અપ્રમાણ છે પણ, વાત આગળ ભાવી રે. કળિજુગ. ૧૫

વલણ

ભાવી પદારથ ભૂપને, વેઠવું છે બહુ કષ્ટ રે;
દ્યૂત રમવા બેઠો રાજા, કીધો કળિએ ભ્રષ્ટ રે. ૧૬

કડવું ૩૦ મું—રાગ મેવાડો

નળરાજાએ દ્યૂત આરંભ્યું, સત્ય થયું સર્વ શ્લોક જી;
નગ્ર મધ્યે વારતા જાણી, ત્રાહેત્રાહે કરે લોક જી. ૧

દમયંતીએ નળને કહાવ્યું, બળદ ભણી મા જોશો જી;
એ વૃષભમાં વેરી છે કારમો, રાજ રમતાં ખોશો જી. ૨

ડાહ્યા લોક નગરના વારે, ઘણું વારે પરધાન જી;
કળિજુગે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ જ કીધી, કહ્યું કોનું ન ધરે કાન જી. ૩
બેઠા બાંધવ પોણ પરઠીને, ડોલે પુષ્કર રાય જી;
જે હારે તે રાજ મેલી, ત્રણ વરસ વન જાય જી. ૪
ત્રણ વરસ ગુપ્ત જ રહેવું, વેષ અન્ય ધરી જી;
કદાચિત્ પ્રીછયું પડે* તો વન ભોગવે ફરી જી. ૫
મહિમા મોટો કળિજુગ કેરો, નળને ગમી તે વાત જી;
નળ કહે રે નાખ પાસા, ત્યારે વરસ્યો શોણિત વરસાદ જી. ૬
હાહાકાર હવો પુર મધ્યે, વાયુ સામટો વાય જી;
નાખ્યા પાસા પુષ્કર જીત્યો, સર્વસ્વ હાર્યો રાય જી. ૭
હાર્યો નળ ને પુષ્કર જીત્યો, જઈ બેઠો સિંહાસન જી;
આણ પોતાની વર્તાવી પુરમાં, કહે નળને જાઓ વન જી. ૮
વનકુળ પહેરી વન વસો, ને કરો વનફળ આહાર જી;
એક વસ્ત્ર રાખો શરીરે, બાકી ઉતારો શણગાર જી. ૯
સર્વ તજી એક વસ્ત્ર રાખી, ઊઠ્યો નળ ભૂપાળ જી;
દમયંતીને કહાવિયું તું, પિયર જાજે આ કાળ જી. ૧૦
રુદન કરતી રાણી આવી, બાળક ઝાલ્યાં હાથ જી;
શીશ નામીને સ્વામીને કહે, મુંને તેડો સાથ જી. ૧૧
સુખદુઃખની કહીએ વારતા, એકલાં નવ સોહાય જી;
હું સેવાને આવું સહી રે, થાકો તો ચાંપું પાય જી. ૧૨
કંથ કહે હો કામિની! તું આવે મુજને જંજાળ જી;
એ દુઃખ સઘળાં વેઠીએ પણ, ટળવળી મરે બંને બાળ જી. ૧૩
રોતી કહે છે કામિની રે, જેમ છાયા દેહને વળગી જી;
તેમ હું તમારી તારુણી રે, કેમ રે થાઉં અળગી જી. ૧૪

વલણ

જો અળગી કરશો નાથજી, તો પ્રાણ તજું તત્કાળ રે;
નળ કહે આવો વન વિષે તો, પિયેર વળાવો બાળ રે. ૧૫

* ઓળખાઈ જાય

કડવું ૩૧ મું–રાગ મેવાડો

મોસાળ પધારો રે, મોસાળ પધારો– (૯૮)
મોસાળ પધારો બાળુઆં રે, મારાં લાડકવાયાં બે બાળ;
નમાયાં થઈ વરતજો, સહેજો મામીની ગાળ–મોસાળ૦ ૧

હૃદયા ચાંપે રે, રાણી હૃદયા ચાંપે,
હૃદયા ચાંપે પેટને રે, એ છેલ્લુંવહેલું લાડ;
હવે મળવાં દોહલાં રે, મળીએ તો પ્રભુનો પાડ–મોસાળ૦ ૨

થયાં માતવોહોણાં રે, થયાં માતવોહોણાં,
માતવોહોણાં થયાં દામણાં રે, નહિ કો રૂડો સાથ;
રુએ રાણી હૃદયાફાટે રે, કોણ માથે ફેરવશે હાથ–મોસાળ૦ ૩

મંદિરના ગુરુજી રે, મંદિરના ગુરુજી,
મંદિરના ગુરુજી સુદેવજી રે, તમારે ખોળે સોંપું બે તન;
જઈ કહેજો મારી માતને રે, જીવની પેરે કરજો જતન–મોસાળ૦ ૪

પુત્રી જમાઈ રે, તમતણાં પુત્રી જમાઈ,
પુત્રી જમાઈ તમતણાં, કહેજો વનમાં પૂર્યો વાસ;
જઈ કહેજો મારા તાતને રે, અમ જોગીનો લે તપાસ–મોસાળ૦ ૫

ચુંબન કરતી રે, માવડી ચુંબન કરતી,
ચુંબન કરતી માવડી રે, ફરી ફરી મુખ જોય;
હૈયેથકાં નવ ઊતરે રે, એમ કહી દમયંતી રોય–મોસાળ૦ ૬

વલણ

રોયે રાણી અતિઘણું, વત્સ સોંપ્યાં ગુરુકરમાંહે રે;
ઋષિ સાથે બે બાળકાં, વોળાવ્યાં નળરાયે રે. ૭

કડવું ૩૨ મું–રાગ વેરાડી

બાળકાં વોળાવ્યાં ઋષિ સંગાથે, દમયંતી કરે આક્રંદ;
હાહાકાર હવો પુર મધ્યે, મળ્યાં સહિયરનાં વૃંદ. ૧

પડો વાગો પુષ્કર પાપીશો, નળને કો નવ રાખે;
એક અંજલિ જળ ન પામ્યાં, જો ભમ્યાં પુર આખે. ૨

દ્વાર અડકાવે નળને દેખી, જે પોતાનાં લોક;
તરસી દમયંતી પાણી ન પામી, કંઠે પડિયો શોષ. ૩
એક રાત રહ્યાં નગરમાં, ચાલ્યાં વહાણું વાતે;
પુણ્યશ્લોકની પૂંઠ જ લીધી, કળિ થયો સંગાતે. ૪
જ્યાં વાવ સરોવર કૂવા આવે, પાકાં ફળની વાડી;
રિપુ કળિજુગ આગળ જઈને, સર્વ મહેલે ઉડાડી. ૫
ફળ જળ ને પત્ર ન પામ્યાં, રાણી કરે આંસુપાત;
વનમાં ફરતાં રુદન કરતાં, વહી ગયા દિન સાત. ૬
એકેકું પટકૂળ પહેર્યું, પ્રેમદા કોમળ કાયા દાઝે;
પાય પંકજપત્ર જેવા, તીવ્ર કાંટા ભાજે. ૭
એક માનસરોવર આગળ આવ્યું, તેમાં દીઠું પાણી;
ઘણા દિવસની તૃષા સમાવવા, પીધું રાય ને રાણી. ૮
વારંવાર પાણી પીએ ને, બેસે વળી હીંડે;
નરનારી વારિએ તૃપ્ત થયાં, પણ ક્ષુધા પાપણી પીડે. ૯
સ્વામી કહે સાંસતાં થઈએ, શ્યામા બેસ થઈ ને સ્વસ્થ;
જૈ સરોવરમાં શોધી લાવું, જો જડે એક બે મચ્છ. ૧૦
થોડા જળમાં પેઠો નળરાજા, ઢીમરનું આચરણ;
સાધુ રાયને શ્રમ કરતાં, મચ્છ જડિયાં ત્રણ. ૧૧
આણીને અબળાને આપ્યાં, વામા કહે થયું વારુ;
નળ કહે આપણ બે પ્રાણીને, શું હોશે એટલા સારુ. ૧૨
ભાર્યાના ભુજ મધ્યે સોંપી, ભૂપ ગયો બીજી વરાં;
કળિજુગ સર્પ થઈને બિહાવે, મચ્છ નાસે અરાંપરાં. ૧૩
નળે શ્રમ કીધો ઘડી બે, મચ્છ ન ચઢિયાં હાથ;
પેલાં ત્રણે મચ્છ વહેંચીને લીજે, વિચાર્યું મન સાથ. ૧૪
નળ આવ્યો નિરાશ થઈને, ત્રણ મીનમાં ચિત્ત;
એટલામાં દમયંતીને, થઈ આવ્યું વિપરીત. ૧૫
અમૃતસ્ત્રવિયા કર અબળાના, સજીવન થયાં મચ્છ પળમાં;
હાલ્યાં મહિલા મૂકી દીધાં, ઊડી પડ્યાં જઈ જળમાં. ૧૬

ઘેલી સરખી મીનને કાજે, પાણીમાં વેવલાં વીણે;
હવે સ્વામીને શો ઉત્તર આપીશ? રુદન કરે સ્વર ઝીણે. ૧૭
વીલે મુખ દીઠી વૈદર્ભી, નાથ આવતો નીરખે;
ચોદશ ભાળે આંસુ ઢાળે, સ્વાતિબિંદુ શું વરષે. ૧૮
રોતી પત્ની પતિએ દીઠી, ધોળું મુખ થયું દીન;
કહે રે પાપિણી શકે મુજ પાખે, ભક્ષ કર્યાં તેં મીન. ૧૯
હું ક્ષુધાતુર ફરીને આવ્યો, રઝળ્યો પાંણીમાંહે;
દોઢ દોઢ મચ્છ ભોજન કીજે, લાવ પાપિણી કાંહે. ૨૦
દદે ફાટતે બોલી રાણી, આંસુ પડે મોતીદાણા;
ક્ષુધાતુર પાપિણીએ મચ્છ ભક્ષ્યાં, મેં ન રહેવાયું રાણા. ૨૧
નળ કહે હંસે શિખામણ દીધી, વિદાય થયો આકાશ;
એક દ્યૂત ન રમીએ બીજું, ન કીજે નારીનો વિશ્વાસ. ૨૨
બે વાનાં વાર્યાં તે કીધાં, હાથે દુઃખ લીધું માગી;
હું ભૂખ્યો ને તેં મચ્છ ખાધાં, શું આગ પેટમાં લાગી? ૨૩
દમયંતી હા હા કરે, જાણે સમ ખાઉં સાને;
સજીવન થયાં ઊડી ગયાં, કહું તો રાય નવ માને. ૨૪

વલણ

ન માને રાજા એ આશ્ચર્ય મોટું, ઊઠી ચાલ્યો નળરાય રે;
અણતેડી રાણી દમયંતી, પતિની પૂંઠે ધાય રે. ૨૫

કડવું ૩૩ મું–રાગ વેરાડી

આગળ નળ પૂંઠે પ્રેમદા, સતીને અંતર આપદા;
નળ તિરસ્કાર હીંડતાં કરે, દદે ફાટે અબળા આંખ ભરે. ૧
ખાધાં મચ્છ હશે ગત ઘણી, તો હીંડે છે રે પાપિણી;
પી રે પાણી ફરી ફરી, કાં જે મચ્છ ખાધાં પેટ ભરી. ૨
બે મારગ આવ્યા આગળે, વિદાય કીધી નારી નળે;
'તું નહી નારી, હું નહીં કંથ, આ તારા પિયરનો પંથ. ૩
મારો સંગ તુજને નહીં ગમે, પિયરમાં પેટ ભરીને જમે;'
'મુંને નાથજી કરજો ક્ષમા, મારે નથી પિયરની તમા. ૪

ફોકટ કરો મુજ પર રીસ, અજુગ્ત આળ ચડાવો શીશ;
દેવતાનું મુંને વરદાન, તે કાં નવ જાણો રાજાન?' ૫
હોતી વાત કામિનીએ કહી, કળિને જોગે નળ માને નહીં;
આગળ–પાછળ બન્ને જાય, કળિએ કીધી બગની કાય. ૬
થોડી પાંખ ને માંસ જ ઘણું, લોભાણું મન રાજાતણું;
પંખીમાં દીપે ઘણો ભાર, નરનારીનો પૂરણ આહાર. ૭
કોણ પ્રકારે બગને હણું? ઉપર વસ્ત્ર નાખું મુજતણું;
ઉફરાટી કરી સુંદરી, નળ ચાલ્યો દેહ નગ્ન કરી. ૮
લાજ્યાં પંખી ને લાજ્યું વન, લાજ્યાં સૂરજ મીંચ્યાં લોચન;
સ્વાદઇંદ્રિયે પીડ્યો મહારાજ, થયો નગ્ન ને લોપી લાજ. ૯
પીતાંબર ઝાલી ભૂપાળ, જેમ માછી ગ્રહી નાખે જાળ;
બગ નિકટ ગયો જવ રાય, તેમ તેમ કલિ આઘેરો જાય. ૧૦
ધાઈ વસ્ત્રનો નાખ્યો પાસ, કળિજુગ લૈ ઊડ્યો આકાશ;
એક વસ્ત્ર પંખી ગયો લઈ, નળ બેઠો કપાળે કર દેઈ. ૧૧
અરે દૈવ તેં એ શું કર્યું? વસ્ત્ર જતાં કાંઈ ન ઊગર્યું;
ગયું રાજછત્ર મહિમા ઘણો, ન રહ્યો અંગે સૂત્રતાંતણો. ૧૨
વિહંગમ વસ્ત્ર ગયો રે હરી, દમયંતી મા જોશો ફરી;
પાછે પગે ગઈ સ્ત્રીજન, આપ્યું અર્ધું વસ્ત્ર 'સ્વામી ઢાંકો તન'. ૧૩
અક્કેકો છેડો પહેર્યો ઊભે, તીરથ નાહે તેવાં શોભે;
અન્ન વિના અડવડિયાં ખાય, સતને આધારે ચાલ્યાં જાય. ૧૪
મહાવનની આવી જંખજાળ; તે સ્થાનકે થયો સંધ્યાકાળ;
બન્ને બેઠાં દ્રુમને તળે, ચૂંટી પત્ર પાથર્યાં નળે. ૧૫
દુઃખની વાત કરી નવ નવી, દમયંતી નિદ્રાવશ હવી;
ક્ષુધા અંગોઅંગ રહી હસી, મુખ જાણે પૂનમનો શશી. ૧૬
નળે સૂતી દીઠી સુંદરી, નિશ્વાસ મૂક્યો નયણાં ભરી;
કોણ દિવસ આવ્યો શ્રીહરિ, એ દુઃખે પ્રાણ ન જાય નીસરી. ૧૭
વૈદર્ભી વસુધાવશ પડી, દુઃખ નોતું દીઠું એક ઘડી;
ઘણે દોહલે વરી મેં એહ, રૂએ રાજા જોઈને દેહ. ૧૮

નખથી નીરખતાં જોયું મુખ, ત્યારે મનમાં લાગું દુઃખ;
કલિ વળી તેનું ચિત્ત ફેરવે, રાજા મનમાં દ્વેષ મેળવે. ૧૯
શી સગાઈ પર તનયાતણી? દુષ્ટ દમયંતી એ પાપિણી;
શી પ્રીત છેહ દીધો જાણીએ, હું વિના મચ્છ ખાવાં એણીએ. ૨૦
મલિન મન એનું નિર્ધાર, કો સમે મારો કરે આહાર;
ન ઘટે એ–શું રહેવું મળી, રાયને ઉપજાવે બુદ્ધિ કલિ. ૨૧
તે સમેની હૃદેની દાઝ, મૂકું વનમાં એકલી આજ;
બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ મન રાજાતણું, કળિનો પ્રેર્યો ક્રોધે ઘણું. ૨૨
મનમાંહે આશંકા ગણે, એક વસ્ત્ર પહેર્યું બે જણે;
મધ્યે ચીર ફાડું બળ કરી, થાય શબ્દ જાગે સુંદરી. ૨૩
હોય છૂરી તો છેદું પટફૂળ, કળિ થયો કાં તું અનર્થનું મૂળ?
નળે લીધું છૂરિકા શસ્ત્ર, વચ્ચેથી વહેર્યું અડધું વસ્ત્ર. ૨૪
કટકા બે પટફૂળના કરી, મૂકી નળ ચાલ્યો સુંદરી;
ગયો ડગલાં સાત જ ભરી, પ્રીત શ્યામાની સાંભરી. ૨૫
નળ વિમાસણ મનમાં કરે, એકલી એ ફાટીને મરે;
વર્યો હું દેવતા પરહરી, વળી વનમાં સાથે નીસરી. ૨૬
ત્રૈલોકમોહન એ માનિની, કેમ વેદના સહેશે રાનની?
ન ઘટે મૂકી જવું મને, નળ આવ્યો દમયંતી કને. ૨૭
દીઠું મુખ અંતર પરજળ્યો, સંભારી મચ્છને પાછો વળ્યો;
કળિ તાણે વાટ મનતણી, પ્રેમ તાણે દમયંતી ભણી. ૨૮
વિચારવારિનિધિમાં પડ્યો, આવાગમનહિંડોળે ચઢ્યો;
સાત વાર આવ્યો ફરીફરી, તજી ન જાયે સાધુ સુંદરી. ૨૯
બળ પ્રબળ કળિનું થયું, પ્રેમબંધન ત્રૂટીને ગયું;
સર્પ કંચુકીને તજે જેમ, મેં દમયંતી તજવી તેમ. ૩૦
વૃક્ષપત્રને જેમ પરહરે, પુનરપિ તે અંગી નવ કરે;
જેવું હોય વમનનું અન્ન, તેવી મારે એ સ્ત્રીજંન. ૩૧
કો વેળા મુંને મારે નેટ, હુંપે વહાવું એને પેટ;
એવું કહીને મૂકી દોટ, ઉવાટે દોડ્યો સાસોટ;
ત્યાં લગે ધાયો ભૂપાળ, રહ્યો જ્યાં થયો પ્રાતઃકાળ. ૩૨

વલણ

કાળ ઉદે અરુણતણો, ત્યાં લગે ધાયો ધીશ રે;
જાગ્યો હ્રદે થયું દુઃખ ઉદે, જ્યારે દીઠો દિશ રે. ૩૩

કડવું ૩૪ મું—રાગ સામગ્રી

નળ જળ નયણે ભરે ને, કરે વિવિધ વિલાપ;
વ્યાકુળ અંગ પોતાતણું, અવની પછાડે આપ. ૧
વૈદર્ભી વામા, રંક રામા, એકલડી વન મધ્ય;
ભય ધરશે ને ફાટી મરશે, જીવ્યાની ટળી અવધ્ય. ૨
નહીં મળે ફરી, કોકિલાસ્વરી, શો ઊપન્યો વિખવાદ?
મનગમયંતી, બોલ દમયંતી, નળે માંડ્યો સાદ. ૩
વિશ્વમોહિની, સૃષ્ટિદોહિની, સુંદરી સુજાણ;
વિરહિણી વલ્લભ, દર્શન દુર્લભ, બોલ પિયુના પ્રાણ. ૪
વન ફરતો, રુદન કરતો, જોતો આવ્યાની વાટ;
કળિએ ચરણ ધરણના ભૂલ્યા, વન કીધું નિર્વાટ. ૫
વડવાળે ભૂપાળ વળગ્યો, તે રુએ હૃદયાફાટે;
મોહધારણ, કર્મકારણ, કહે ભુજ દેઈ લલાટે. ૬
રાય વિલપે, ઘણું કળપે, સંભારે સુખ-સ્નેહ;
કબુધ આવી, મન ભાવી, અન્યાયે દીધો છેહ. ૭
અજગર, વાઘ, વરુ, નાગ છે દારુણ વનની હદ્ય;
કરાડ કોતર, સિંહના સ્વર, શ્યામા ફાટી મરશે સદ્ય. ૮
દોહલે પામી, ગજગામી, દેવ ગયા નિર્મુખ;
સ્વયંવર સાથ, સાંભળી વાત, સર્વ પામશે સુખ. ૯
કોણ નેત્ર લૂહે? રાય રુએ, એવે શબ્દ સાંભળ્યો ગાઢો;
લોહ પ્રેમજળ, મુકાવ રાય નળ, બળતાને બાહેર કાઢો. ૧૦
સાંભળી વાણી, જાણી રાણી, રોઈ રોઈ બેઠો સ્વર;
હરખે ભરાયો, સ્વરે ધાયો, વીરસેન કુંવર. ૧૧
પાડે બરાડા, બળે દવાડા, તરફડે મોટા વ્યાળ;
કહે દયાસિંધુ, દીનબંધુ, કાઢ નળ ભૂપાળ. ૧૨

વહ્નિ વરદાન, ગયો સુજાણ, નાગે કીધો નમસ્કાર;
આપ પ્રાણદાન, હો ગુણવાન, કાંઈ હુંયે કરીશ ઉપકાર. ૧૩
વિષથી ન બીધો નાગ લીધો, જોજન દેહ પ્રમાણ;
ખાંધે ચડાવી, મૂક્યો બહાર લાવી, શાતા પામ્યો પ્રાણ. ૧૪
પુણ્યશ્લોક સાચા, વિપ્ર વાચા, મળ્યો વૈદર્ભીકાંત;
પૂછે નળ, દાધો સબળ, મુંને કહે માંડી વૃત્તાંત. ૧૫

વલણ

વૃત્તાંત કહે ભાઈ કોણ છે, પામ્યો બહુ પરિતાપ રે;
સર્પ કહે રાય સાંભળો, મુંને હવો ઋષિનો શાપ રે. ૧૬

કડવું ૩૫ મું-રાગ દેશાખ.

બોલ્યો નાગ કરી પ્રણામ, રાય મારું કરકોટક નામ;
હું પ્રાચીન કર્મે પામ્યો સંતાપ, સપ્તઋષિએ દીધો શાપ. ૧
વિમાન જાતું હતું સ્વર્ગ ભણી, અજ્ઞાનતા જાગી મુજતણી;
ફુત્કારી ફણા નાખી જ્વાળ, દાધા સપ્તઋષિ ચડ્યો કાળ. ૨
પતિત તેં નાખી વિષની લહેર, બળ દવમાં અવની ઉપેર;
બહુ કાળ લગે વસો વહ્નિમાંય, ભોગવ દુઃખ જીવ નહિ જાય. ૩
મેં જાણ્યું શાપ ટળે નહિ ખરો, મુંને શાપનો અનુગ્રહ કરો;
વહ્નિવેદના દોહલી ઘણું, કહ્યું દર્શન થાશે નળતણું. ૪
પુણ્યશ્લોક બાહેર કહાડશે, તે તુંને શાતા પમાડશે;
તે દિવસનો વન દાઝું છોં અહીં, સાત સહસ્ર વરસ ગયાં વહી. ૫
તે તમો આજ દુઃખ ટાળિયું, પુણ્યશ્લોકપણું પાળિયું;
મારી દેહને અતિ સુખ થયું, ઋષિવચનનું ફળ લહ્યું. ૬
એવું કહીને સર્પ જ ધસ્યો, કરકોટક નળને કંઠે ડસ્યો;
લાગી વિષજ્વાળ દાધો ભૂપ, કાળી કાયા થયું કૂબડું રૂપ. ૭
કાજળપેં શ્યામતા વિશેષ, વાંકું મુખ પંખ પંચવર્ણા કેશ;
છતે દાંતે ડાચાં ગયાં મળી, નીસરી ખૂંધ કહી બેવડ વળી. ૮
નળ કહે ધન્ય કદ્રૂકુમાર, ઘણો રૂડો કર્યો ઉપકાર;
તુંને મેં આપ્યું પ્રાણદાન, તે હુંને કીધો શાહી સમાન. ૯

નાગ કહે રે રખે દુઃખ ધરો, જોતાં એ ઉપકાર છે ખરો;
ગુપ્ત રહેવું સંવત્સર ત્રણ, કો નવ ઓળખે એવું વર્ણ. ૧૦
ત્રણ વસ્ત્ર આપું છઉં ભૂપ, પરિધાને થાશે મૂળગું રૂપ;
તે જોયાં પહેરી પરીક્ષા કરી, તત્ક્ષણ કાંતિ ભૂપની ફરી. ૧૧
હરખ્યો નળ થયું દિવ્ય કામ, નાગે બાહુક ધરિયું નામ;
ભૂપાળ વ્યાળ થયા વિદાય, ગયો અયોધ્યા નૈષધરાય. ૧૨
દેખી માણસ નહાસે અરાંપરાં, ધાયે બાહુક પૂંઠે છોકરાં;
જે જે મારગ મહીપતિ પળે, ત્યાં માણસ જોવાને મળે. ૧૩
હસે લોક રૂપે લીહ વાળી, પૂંઠે છોકરાં પાડે તાળી;
રાજસભામાં રાજા ગયો, પ્રતિહાર સાથ ખસીને રહ્યો. ૧૪
હસી સભા હસ્યો ઋતુકર્ણ, વિધિએ આ ક્યાં નિરમ્યું વર્ણ;
હરે કાજળ ને જાંબૂફળ, જાણે રૂપે બીજો નળ. ૧૫
કહો કોણ છો સ્વરૂપના ધામ? કેમ આવવું પડ્યું શું કામ?
નળ કહે મારું બાહુક નામ, આવ્યો ઉદર ભરવા કામ. ૧૬
અશ્વમંત્ર જાણું રાજન, એક દિવસે ખેડું સત જોજન;
કહે ઋતુપર્ણ મોટું કારણ, આ રૂપને વિદ્યા અસાધારણ. ૧૭
નળ, ઇંદ્ર વિના કો જાણે નહીં, મંત્રપ્રાપ્તિ તુંને ક્યાંથી થઈ?
મંત્રપાઠ કરતા નળરાય, હું નળનો સેવક શીખ્યો વિદ્યાય. ૧૮
કો સમે પ્રકાશી ભણતા તેહ, ત્યાંથી વિદ્યા હું પામ્યો એહ;
નૈષધનાથ તે વનમાં ગયો, તે દુઃખે હું આવો થયો. ૧૯
આવ્યો છઉં રહેવા તમ કને, અન્નવસ્ત્ર આપજો મને;
નહીં કરું હું નીચું કામ, નહીં ધરાવું સેવક નામ. ૨૦
રાયજી તમને નહીં નમું, સ્વયંપાક કરીને જમું;
રાજા કહે રહો જેમ તેમ, વિદ્યાવાન જવા દેઉં કેમ? ૨૧
હયદાસપતિનો અધિકાર, સેવક માત્ર કરે નમસ્કાર;
જદ્યપિ માન પામે ઘણું, પણ કહેવાયે દાસત્વપણું. ૨૨
અશ્વપતિ મહારાજા થયો, હયશાળામાં વાસો રહ્યો;
છે વિજોગની વેદના ઘણી, નિત્યે સૂએ શ્લોક એક ભણી. ૨૩

श्लोकः—स्वागतावृत्तम्

आतपे धृतिमता सह वध्वा यामिनीविरहिणा विहगेन ।
सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमसह्यम् ॥

ભાવાર્થ—વસંતતિલકા છંદ*

જે ચક્રવાક દિવસે વહુ સાથે રાખે, તે સંગરંગ રમતાં રવિતાપ સાંખે;
રાતે વિજોગ થકી ચંદ્રપ્રકાશ ખૂંચે, જો દુઃખ હોય દિલમાં કશુંયે ન રુચે.

રાગ ચાલતો

એવું કહીને કરે શયન, વિસ્મય થાય પાડોશી જન;
બાળ બિહામણો આવી વસ્યો, કદરજને વિજોગ તે કશો.
તે સ્ત્રીએ સુકૃત શું કર્યું, જેણે આ સ્વરૂપને વર્યું;
વારુ થયું જે વિપત પડી, આ ભૂતથી છૂટી બાપડી.

વલણ

બાપડી છૂટી લોક કહે, રહ્યો રાયને રીઝવી રે;
બૃહદશ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, દમયંતીની શી ગત હવી રે. ૨૪

કડવું ૩૬ મું—રાગ દોહરા

સ્વપ્નું આવ્યું નારને, મૂકી જાય છે નાથ;
જાગી ઊઠી અચાનકે, ગ્રહેવા પ્રભુનો હાથ. ૧
વૈદર્ભી થઈ ગાભરી, વળી જુએ ચોપાસ;
એમ અબળાના હૃદેકારમાં, બીહું તમારે હાસ. ૨
જોયું વન ફરીફરી, સમ દેઈ કીધા સાદ;
પછી રુએ બહુવિધ કરી, પામી અતિ વિષાદ. ૩

રાગ મારુ

અમો અબળા માણસ બીજે, નવ કીજે હાસ. હો નળરાય,
કેમ ધીરજ ધરું હું નારી, તમારી દાસ? હો નળ૦
રાત અંધારી તો માહરી, વલે કોણ થાશે? હો નળ૦

* કિરાત. સર્ગ ૯, શ્લોક ૩૧

તમ ચર્ણ કેરી આણ, પ્રાણ મુજ જાશે. હો નળ૦
આંહાં તો બોલે સાવજ, નાગ, વાઘ ને વરુ. હો નળ૦
બોલો બોલો વાહો છો ક્યમ? સમ હું તો મરું. હો નળ૦
હાંહાં જી જાઓ છો હાડ, રાડ થશે ફાંસુ. હો નળ૦
અગોપ રહ્યાં ન આવે દયા, દેખી આંખડીએ આંસુ. હો નળ૦
તમારાં પગલાં નવ પેખું કંથ, પંથ કેમ લહું રે? હો નળ૦
નિશા અંધારી ભયાનક, સ્થાનક કેમ રહું રે? હો નળ૦
નૈષધ દેશની રાણી, તાણી અતીશે રોય રે? હો નળ૦
પ્રભુજી અંગ અવેવ મારા, તારા જોય રે? હો નળ૦
ઘેલી સરખી ચાલે, વહાલે વછોડી રે? હો નળ૦
માંડ્યું વલવલવું, જોવું રોવું મૂક્યું છોડી. હો નળ૦
વલવલતી વૈદર્ભી વાટે, ઉચ્ચાટે ભરી. હો નળ૦
કારણ સ્વામી શુંય, હુંય પરહરી. હો નળ૦
વહાલા નવ દીજે છેય, નેહ વિચારો. હો નળ૦
કર્મે વાળ્યો આડો આંક, વાંક શો મારો. હો નળ૦

વલણ

શો અપરાધ મારો સ્વામી, દારુણ વનમાં મૂકી ગયા રે;
અલ્પ ભ્રાંતે હું તજી, અંતર ન ઊપજી દયા રે.

કડવું ૩૭ મું–રાગ રામગ્રી

વૈદર્ભી વનમાં વલવલે, ઘોર અંધારી રાત;
ભામિની ભય પામે ઘણું, એકલડી રે જાત. વૈદર્ભી૦ ૧
રસનાએ નામ જ નળતણું, મુખ જપતી રે જાય;
સુધ નથી શરીરની, ભાંજે કંટક પાય. વૈદર્ભી૦ ૨
રોઈ રોઈ રાતી આંખડી, ભરે આંસુ નીર;
નયણે ધારા બબ્બે ઝરે, વહે અંગ રુધિર. વૈદર્ભી૦ ૩

હીંડતાં તે આખડે, પગમાં વાગે ઠેશ;
ચાલતાં ઊભી રહે, ભરાયે કાંટે કેશ. વૈદર્ભી૦ ૪
અંગે ઉઝરડા પડ્યા ઘણા, વહે શોણિતધાર;
'હો નળ! હો નળ!' બોલતી, બીજો નહિ વિચાર. વૈદર્ભી૦ ૫
ઊંડાં કોતર ઊતરે, ચઢે ગિરિ કરાડ;
અશુદ્ધે ઉધડકે નહીં, પાડે વાઘ બરાડ. વૈદર્ભી૦ ૬
વાંકી વાટ ટીંબા ટેકરા, ભયાનક ખોહ;
રાફમાંહે સાપ ફૂંફવે, ઘણું ઘૂઘવે ઘોહ. વૈદર્ભી૦ ૭
શબ્દ પશુપંખીતણા, ન પડે કોઈ પ્રીછ;
વરુવણિયર બીહાવે અરણ્યમાં, ધાયે વળગવા રીંછ. વૈદર્ભી૦ ૮
શૂકર, રોઝ, ચિકારડાં, ચીતરા દે ફાળ;
ફાલુ નાદ હોયે ઘણા, બહુ બોલે શિયાળ. વૈદર્ભી૦ ૯
આંબા, આંબલી, લીમડા, અરીઠા અપાર;
શીમળ, સમળી, સેગઠા, ન સૂઝે પંથ વિચાર. વૈદર્ભી૦ ૧૦
ખેર, ખાખર ને કાંચકી, કંટાળા થુઅેર;
બાવળિયા બહુ બોરડી, સરગવા સમેર. વૈદર્ભી૦ ૧૧
આખડી પડતી સુંદરી, ચરણે વેલા વીંટાય;
છૂટા કેશ કામિનીતણા, ઝાંખરે ઝીંટાય. વૈદર્ભી૦ ૧૨
વૃક્ષ અથડાયે અંગશું, મૂકે કાંટામાં પાય;
સુદ્ધ નથી રે શરીરની, ભજતી નળરાય. વૈદર્ભી૦ ૧૩
દિવસ નિશા પ્રીછે નહીં, એવું ઘાડું અરણ્ય;
દમયંતી ભૂલી ભમી, ત્યાં દિવસ ત્રણ. વૈદર્ભી૦ ૧૪
અન્ન ઉદક પામી નહીં, નહિ બેસવું શયને;
ત્રણ દિવસ એમ વહી ગયા, ભમયંતાં વન. વૈદર્ભી૦ ૧૫

વલણ

વન ભયાનક ભામિની ભમી, દિવસ ત્રણ ગયા વહી રે;
વાટ ઘાટ ને ગામ ઠામ કાંઈ, પ્રેમદા પામી નહિ રે. ૧૬

કડવું ૩૮ મું–રાગ રામગ્રી

ભૂલી ભમે છે ભામિની, નૈષધનાથની નાર રે;
'હો નળ! હો નળ!' બોલતી, ભીમકરાજ કુમાર રે. ભૂલી૦ ૧

ધોવાયું કાજળ આંસુએ કરી, વેદનાએ વ્યાકુળ રે;
અર્ધ ઉઘાડી દેહડી, નાથે ફાડયું છે પટકૂળ રે. ભૂલી૦ ૨

એવે દીઠો એક ચીતરો, ધાઈ દમયંતી ઊલટ રે;
પૂછે ભાળ નળ ભૂપાળની, છે તારા જેવી કટ રે. ભૂલી૦ ૩

શાર્દૂલ દીઠો વાટમાં, વૈદર્ભી પૂછે ધરી વહાલ રે;
નૈષધનરેશ વાટે મળ્યા છે? તારા જેવી ચાલ રે. ભૂલી૦ ૪

સાવજ થાયે ગાભરા, ભય પામી નાસી જાય રે;
રખે વનદેવી અમને ઝાલતી, પશુઅરિ કંપાય રે. ભૂલી૦ ૫

પૂછે ઊંચા દ્રુમને, તારી ગગને ગઈ ડાળ રે;
તરુવર જો મારી વતી, કહીં દીસે ભૂપાળ રે. ભૂલી૦ ૬

પર ઉપકારી સદા તમો, વળી શીતળ તારી છાંય રે;
નૈષધનાથ ક્યહું દીઠડા, જોઉં છૌં વનમાંય રે. ભૂલી૦ ૭

તરુ ઉત્તર આપે નહીં, તેમ તેમ રાણી રોય રે;
પુણ્યશ્લોકે જ્યારે પરહર્યાં, શત્રુ થયા સર્વ કોય રે. ભૂલી૦ ૮

અજગર પડ્યો છે વાટમાં, વિકાસી મુખ ભાગ રે;
દમયંતીએ જાણ્યું નહીં, તેના મુખમાં મૂક્યો પાગ રે. ભૂલી૦ ૯

ચરણ ગળ્યો જાનુ લગે, વિષ ચઢી ગયું શરીર રે;
પડી ભોમ સાદ નળને કરે, મુખે પાડે રીર રે. ભૂલી૦ ૧૦

અજગર આનંદ પામિયો, ભલું જડયું ભક્ષ રે;
વૈદર્ભી ઘણું વલવલે, ઊંચાં ચઢી ગયાં ચક્ષ રે. ભૂલી૦ ૧૧

કંઠે બંધાઈ કાંચળી, મુખે પડિયો શોષ રે;
મરણ સમે મૂકે નહીં, દદે રસના પુણ્યશ્લોક રે. ભૂલી૦ ૧૨

રોતી રાણી સાંભળી, પારધી આવ્યો ધાઈ રે;
પગ દીઠો અજગરમુખમાં, તેણે શ્યામાને સાહી રે. ભૂલી૦ ૧૩

પારધીએ અજગર મારિયો, ક્રોહોવાડાને ઘાય રે;
જત્ન કરીને મુકાવિયો, નળપત્નીનો પાય રે. ભૂલી૦ ૧૪

વૈદર્ભી વિષ ચઢયું નહીં, છે વાસવનું વરદાન રે;
કરતળ વાસ સુધાતણો, દેહી રહી પરમ નિધાન રે. ભૂલી૦ ૧૫

વલણ

દેહી રહી પરમ નિધાન, હળાહળ ગયું ઊતરી રે;
કહે ભટ પ્રેમાનંદ પછે, શું દુઃખ પામી સુંદરી રે? ૧૬

કડવું ૩૯ મું–રાગ મારુ

વિષધર માર્યો વ્યાધે આવી, મહિલા મૃત્યુ થકી મુકાવી;
વ્યાધે અજગર લીધો હાથે, ચાલ્યો તેડી દમયંતી સાથે. ૧

પારધી હીંડ્યો જગને જીતી, વૈદર્ભી જાય બ્હીતી બ્હીતી;
ગયો એક તળાવને તીર, પ્રક્ષાલન કીધું સર્પ શરીર. ૨

દેખતાં દમયંતી પ્રત્યક્ષ, તે અજગર કીધો ભક્ષ;
મુખનું પાસું રહેવા દીધું, બાકી શરીરનું ભોજન કીધું. ૩

દમયંતી વિસ્મય હવી, આ તો વાર્તા દીઠી નવી;
જીવાંતક કહે હો નારી, તમો દીઠી વિદ્યા અમારી. ૪

મનની ખટપટ સઘળી છાંડો, પ્રેમકટાક્ષ મુજ પર માંડો;
હું તો પારધીપતિ છૌં વ્યાધિ, પટરાણી કરું ભલે લાધી. ૫

કુણ માત તાત? કુણ સ્વામી? વન નીસર્યાં વૈરાગ પામી;
એકલાં આવ્યાં આણી દશે, કોણ નામ બોલો વળી રસે? ૬

કોણે વચન કહ્યું કવરધું? કાં અંબર અંગે અરધું?
શું નળ નળ મુખે જપો? છો ડાહ્યાં ઘેલામાં ખપો. ૭

જદ્યપિ દુઃખ તમને પડિયું, પણ ભાગ્ય મારું ઊઘડિયું;
એમ કહીને ગયો સ્પર્શ કરવા, ત્યારે અબળા લાગી ઓસરવાં. ૮

ધસ્યો રાહુ ચંદ્રને ચાંપે, તેમ દમયંતી થરથર કાંપે;
મા ભરીશ આરું ડગ, તુજ પર તૂટી પડશે ખડ્ગ. ૯

હું તો ભીમકરાયની બાળી, અલ્યા હું નહિ ચકવાવાળી;
હું તો દમયંતી, નળની નારી, પારધી કહે ભાગ્યદશા મારી. ૧૦

એવું કહીને પારધી ધસિયો, અબળાને ક્રોધ મન વસિયો;
મૂર્ખ કહ્યું માન રે મારું, હો જમપુરના વટેમાર્ગુ. ૧૧

ઉપકાર તારો હું જાણું, તે માટે હું દયા કાંઈ આણું;
બળ મા કર તું મુજ સાથે, મૂર્ખ મરણ ચઢ્યું છે માથે. ૧૨

કેમ જવા દઉં ભોળી ભામ, મુજ વિરહીતણો વિશ્રામ;
હુંમાં શો અવગુણ જ દેખો? મને શા માટે ઉવેખો. ૧૩

મારે મંદિર સ્ત્રી છે તરણ, તે રહેશે તમારે ચરણ;
આપણ બે જીવ જીવશું જડિયાં, કોણ સુકૃતથી સાંપડિયાં. ૧૪

થનાર હશે તે દેઈશ થાવા, પણ નહિ દઉં તમને જાવા;
સુખે પારધી વંશમાં વરતો, હું નળથી નથી કંઈ નરતો. ૧૫

લક્ષણવંતી મને લોભાવો, પૂરી વાસ સદન શોભાવો;
અન્ન વસ્ત્ર વિના ન દુભાવો, લ્યો ગૃહસ્થાશ્રમનો લાવો. ૧૬

ભક્ષ દુઃખ ન ધરશો ચિત્ત, શત પશુ વેધું છું નિત્ય;
ઊંચું જોઈ કહે ધન્ય વિધાતા, મને દમયંતીનો દાતા. ૧૭

મારી કર્મદશા છે ચઢતી, વૈદર્ભી પામ્યો રડવડતી;
દેવ નહીં પામ્યાં તપ કરતાં, મને વાર ન લાગી વરતાં. ૧૮

તૃણનો મેરુ ને મેરુનું તરણ, તારી લીલા અશરણશરણ;
ભોગવી ન શક્યો નૈષધસ્વામી, નળે ખોઈ નારી મેં પામી. ૧૯

શું નળ નળ ઝંખના લાગી, પહોર નિશાએ ગયો ત્યાગી;
શું લોભે લ્યો નળનું નામ? જેણે દુખિયાં કીધાં આમ. ૨૦

બોલ્યો આધાર પ્રાણજીવન, ધાયો દેવાને આલિંગન;
ક્રોધે સતીએ સંભાળ્યું સત્ય, રોઈ સમર્યા કમળાપત્ય. ૨૧

વિઠ્ઠલજી ચડજો વારે, હું તો રહી છું તમ આધારે;
છો વિપત સમેના શ્યામ, મધુસૂદન રાખો મામ. ૨૨
આપ્યું પદ ધ્રુવને અવિચળ, ગ્રાહથી મુકાવ્યો મદગળ;
રાખ્યો પ્રહ્‌લાદ વસિયા થંભ, રક્ષા કરો ધરો ન વિલંબ. ૨૩
સત્ય હોય સદા નિરંતર, અસત્યથી હોઉં સ્વતંતર;
ન મૂક્યા હોય નળ મનથી, કુદષ્ટે ન જોયું હોય અન્યથી. ૨૪
આપત્કાળ રહી હોઉં સત્યે, નળ સમરી રહી હોઉં શુભ મત્યે;
પંચ મહાભૂત સાક્ષી ભાણ, ન ચૂકી હોઉં નળનું ધ્યાન. ૨૫

'સત્યબળે દઉં છો શાપ.

સત્ય બળે દઉં છો શાપ, ભસ્મ થજો વ્યાધિનું આપ;
વચન નીસર્યું મહિલાના મુખથી, અગ્નિ લાગ્યો પગના નખથી. ૨૬
સ્તવન કીધું બેઉ કર જોડી, નમતામાં થયો રાખોડી;
પ્રેમદા પામી પરિતાપ, ઉપકારીને દીધો શાપ. ૨૭

જદ્યપિ વ્રત ન મારું ભાંગું, પણ લૌકિક લાંછન લાગું;
લોકને પારધીનો સંદેહ, માટે પાડું હું મારી દેહ. ૨૮
પ્રાણત્યાગે નથી હું બીતી, શું કરું સ્વામી પાખે જીવી?
કેશનો પાંગરો ગૂંથી ગ્રંથે, લઈ ભરાવ્યો ફાંસો કંઠે. ૨૯
હો વિષ્ણુ, એટલું માગતી મરું, નળની દાસી થઈ અવતરું;
એવે કળજુગે ધાર્યું મંન, કરું કૌતક હું ઉત્પન્ન. ૩૦
મરણથી ઉગારી લીધી, ત્યાં માયા કલિએ કીધી;
દીઠી તાપસે આશ્રમ વાડી, ગઈ દમયંતી ફાંસો કહાડી. ૩૧
નગ્ન દિગંબર છે મહંત, થઈ પાસે હરખ્યું ચંત;
બોલે કળિજુગ નાસા ગ્રહી, અપ્રીત મચ્છ માટ થઈ. ૩૨
શંકે ભીમકસુતા દમયંતી, તજી નાથે હીંડે ભમયંતી;
અલ્પ અપરાધની ભ્રાંતે, કામિની તજી છે કાંતે. ૩૩
ભીમકસુતા આનંદી અપાર, જોગી જગદીશને અવતાર;
ફરીફરીને પાગે નમે, નળનું પ્રશ્ન કરોજી તમે. ૩૪
મુનિ કહે નળને છે ક્ષેમ, પણ ઊતર્યો તુજથી પ્રેમ;
નળ નારી શોધે છે અન્ય, તું કરજે જે ઊપજે મન. ૩૫
તવ હરખ્યો પ્રેમદાનો પ્રાણ, મારા પ્રભુને છે કલ્યાણ;
લક્ષ નારી કરો રાજાન, પણ મારે નળનું ધ્યાન. ૩૬
ઠરી ઠાર તે જાણી નળ, નારીએ લીધાં જળ ફળ;
પામી વિરામ કીધું શયન, નિદ્રાવશ થઈ સ્ત્રીજન;
સ્વપ્નાંતર દીઠા નળરાય, જાગી તો દુઃખ બમણું થાય. ૩૭

વલણ

નળની સ્ત્રી નિદ્રામાં, સ્વપ્ન વિષે પુણ્યશ્લોક રે;
ચાર ઘડીએ જાગી ચતુરા તો, આશ્રમવાડી ફોક રે. ૩૮

કડવુ ૪૦ મું—રાગ મલાર

ભીમકસુતા જાગી કરીને, ચારે દિશાએ જોય રે;
નહિ તાપસ વન બિહામણું, નળની નારી રોય રે. ૧

હું પાપિણીને પગલે કરીને, મુનિએ મૂક્યો ઠામ રે;
મેં કોણ કૃત્ય રે આચર્યાં જે, વિપત પડે છે આમ રે? ૨
હીંડે સાદ કરતી વનમાં, ત્રિભુવનનાયક નર રે;
ગગને રહ્યા હરખે ઘણું, મેં ઉવેખ્યા અમર રે. ૩
લક્ષણવંતે લોક હસાવ્યા, સ્વયંવરના સર્વ રે;
અજ રિપુને વહી જાય છે, કૌતક કરું પર્વ રે. ૪
એવું જાણી મારા નાથજી, દાસીની લેજો સંભાળ રે;
હો વિહંગમ વેવિશાળિયા, મને મૂકી નળ ભૂપાળ રે. ૫
હો વજાવતી માવડી મારું, ઢાંક ઉઘાડું ગાત્ર રે;
હો ભીમક મારા તાતજી, શોધી મનાવજો જમાત્ર રે. ૬
હો નૈષધ દેશના રાજીયા, અણચિંત્યું હો દર્શન રે;
ભૂપરૂપને જાઉં ભામણે, હો સલૂણા સ્વામિન રે. ૭
વૈદભી નાથ વિજોગણી, વિરહે વ્યાકુળ શરીર રે;
ચતુરાને વન ચાલતાં, આવ્યું સરિતાતીર રે. ૮
આનંદી અબળા અતિઘણું, ઉતરતા દીઠા લોક રે;
ધાઈને પૂછે પ્રેમદા, ભાઈ, દીઠા કહીં પુણ્યશ્લોક રે. ૯

વલણ

પુણ્યશ્લોક છે એ સાથમાં, પૂછે નળની નારી રે;
નદી ઉતરતાં આશ્ચર્ય પામ્યા, પરદેશી વેપારી રે. ૧૦

કડવું ૪૧ મું-રાગ મારુ

શ્વાસ ભરી પૂછે સતી, વેપારી રે;
ક્યેહું દીઠા છે નૈષધપતિ, વેપારી રે.

પ્રભુ ગયા છે પરહરી, વેપારી રે;
છે તમમાં, વાત કહો ખરી, વેપારી રે.

કાંઈ દેખાડો નલનાથને, વેપારી રે;
રૂડું હજો સઘળા સાથને, વેપારી રે.

સાચું બોલો જળતીર જો, વેપારી રે;
તમે વિપત સમેના વીર છો, વેપારી રે.

રૂપે બ્રહ્માએ વાળી હદ્ય રે, વેપારી રે;
મારો સ્વામી ઓળખીએ સદ્ય રે, વેપારી રે.

જે અદ્‌ભુત ગોરું ગાત્ર રે, વેપારી રે;
દીઠે અડસઠ વળે જાત્ર રે, વેપારી રે.

ગોરું મુખ મૂછ વાંકડી, વેપારી રે;
મોટી આંખ ચાલ છે ફાંકડી, વેપારી રે.

ચાલ જેની છે લટકતી, વેપારી રે;
કાંતિ મણિ જેવી ચળકતી, વેપારી રે.

કંઠે મોતીનું લહેરિયું, વેપારી રે;
અરધું પટકૂળ પહેરિયું, વેપારી રે.

મુગટે માણેક ચળકતાં, વેપારી રે;
કરણે કુંડળ લળકતાં, વેપારી રે.

અધર આંબાની કાતળી, વેપારી રે;
વિશાળ હૃદે કટિ પાતળી, વેપારી રે.

બોલ સાકરપેં મીઠડા, વેપારી રે;
એવા નૈષધનાથ દીઠડા, વેપારી રે.

વણજારા એમ ઓચરે, સુણ શ્યામા રે;
નિર્લજ વનમાં શું ફરે? સુણ શ્યામા રે.

કો કહે ત્યાં વન વસી, સુણ શ્યામા રે;
કો કહે દીસે રાક્ષસી, સુણ શ્યામા રે.

કો કહે હું નૈષધપતિ, હો ઘેલી રે;
આવ આલિંગન દીજે સતી, હો ઘેલી રે.

વાંઢી દષ્ટે જોયે ઘણા, હો ઘેલી રે;
દુઃખ પામ્યામાં નહીં મણા, હો ઘેલી રે.

રોતી નાવ બેઠી સુંદરી, સુણ રાય રે;
લોકમાંહે મળી ઊતરી, ધર્મરાય રે.
વેપારી ત્યાં વાસો રહ્યા, સુણ રાય રે;
બે પહોર નિશાના ગયા, ધર્મરાય રે.
નયણે આંસુડાં ગળે, સુણ રાય રે;
દમયંતી બેઠી ઝાડ તળે, ધર્મરાય રે.
ગજજૂથ જળ પીવા આવ્યાં, સુણ રાય રે;
સિંહ થઈ કલિએ બિહાવિયાં, ધર્મરાય રે.
ભડકી મેગલ મંડળી, સુણ રાય રે;
વેપારી માર્યા મગદળી, ધર્મરાય રે.
જે સતીને કુત્સિત વાક્ય બોલિયા, સુણ રાય રે;
તે પાપી ગજે રગદોળિયા, ધર્મરાય રે.
અધિષ્ઠાતા વેપારીતણો, સુણ રાય રે;
તેડ્યો જીવતો સાથ આપણો, ધર્મરાય રે.
ભાઈ આ કુતૂહલ મોટું હવું, સુણ રાય રે;
મુંને ઘટે છે વન બીજે જવું, ધર્મરાય રે.
એવે કળિજુગ પાપી આવિયો, સુણ રાય રે;
વેષ તે જોશીનો લાવિયો, ધર્મરાય રે.
તિથિપત્ર વાંચીને એમ કહે, સુણ રાય રે;
એતો વેપારી કો જીવતો ન રહે, ધર્મરાય રે.

વલણ

નહીં રહે કો જીવતા, ઉત્પાત દારુણ હોય રે;
એ કૃત્યા આવી કાલની, તેણીએ ખાધા સર્વ કોય રે.

કડવું ૪૨ મું–રાગ મેવાડો

દેખાડી દીધી હો, કલિએ સુંદરી;
ધાયા વેપારી હો, લાવ્યા બંધન કરી.
સર્વે ડરાવી હો, અબળા શાકિણી;
નળને સમરે હો, મધુરભાષિણી.

બોલ્યો અધિકારી હો, મારો સર્વે મળી;
પડ્યા ત્રૂટી હો, અબળાને નાખી દળી.
ગડદા ને પાટુ હો, પહાણા ને લાકડી;
એણી પેરે મારી હો, બાળા બે ઘડી.
રહ્યું બોલાતું હો, કંઠે કાંટા પડે;
બંધન ત્રૂટ્યું હો, નાસતી આખડે.
હું વધ દેખી હો, પૂર્વજ લાજિયા;
મુનિ રાખો હો, નૈષધ રાજિયા.
ત્રાસે ત્રાસે હો, પાછું ફરી જુએ;
રાજમાર્ગે હો, દમયંતી રુએ.
અંગે ઢીમાં હો, રુધિર ધારા ઝરે;
બહુ સળ ઊઠ્યા હો, અવલોકન કરે.
ઉષ્ણ જ રેણુ હો, ચરણે દાઝે રે;
કલિ પૂંઠે પડિયો હો, દેવા દુઃખ કાજે રે.
નગ્ર એક આવ્યું હો, અબળા ઓહોલાસી રે;
રાજ કરે છે હો, ભાનુમતી માસી રે.
પુરમાં બેઠી હો, આપત અવસ્તા રે;
ઘેલી જાણી હો, લોક સહુ હસતા રે.
બાળક પૂંઠે હો, તાળી પાડે રે;
શે ઢાંકે કાયા હો, રેણુ ઉરાડે રે.
વૈદર્ભી વીલી હો, શેરી ચૌટે ફરે રે;
નાંખે કાંકરા હો, કર આડો ધરે રે.
છજે બેઠી હો, માસી ભાનુમતી રે;
મોકલી દાસી હો, તેડાવી સતી રે.

વલણ

સતી તેડાવી રાણીએ, જો અબળા ઊભી રહી રે;
ભાણેજ માસી ઓળખી પણ, માસીએ ભાણેજ ઓળખી નહીં રે.

કડવું ૪૩ મું—રાગ ગોડી

દમયંતી મંદિરમાં પળે, અવાસ ન આંખડી તળે;
ભાનુમતી જોઈ વિસ્મય હવી, કહે પ્રેમદા કોણે પરભવી? ૧
પ્રભુતા તારા તનમાં રમે, ભાગ્યવાન દીસે કાં વન ભમે?
છો રુદ્રાણી, બ્રહ્માણી કે વૈષ્ણવી, કોણ કારણ રૂપ ધર્યું માનવી? ૨
લૌકિક કષ્ટ વેઠો છો માત, કહો મન મૂકી જથારથ વાત;
બાઈ હું માનવી સર્વથા, કર્મજોગે ભોગવવી વ્યથા. ૩
નરનારીએ તીર્થજાત્રા માંડી, અંતરિયાળ પ્રભુ ગયા છાંડી;
ન જાણીએ શું દુઃખ મનમાં ધરી, નિશાએ નાથ ગયા પરહરી. ૪
કર્મકથા એ માતા મારી, માસી કહે સાંભળ નારી;
કહીં એક તું દીઠી છે ખરી, જાણે ભગિનીની દીકરી. ૫

પણ તેને નોહે અવસ્થા એવી, રૂપે છે તું દમયંતી જેવી;
સુખે રહે સદનમાં સતી, તું મારે જેવી ઇંદુમતી. ૬

સુબાહુ મારો સુત જેહ, બેન કહીને રાખશે તેહ;
કહે દમયંતી રાખી મામ, નહિ કરૂં હું નીચું કામ. ૭

દહાડી એક વિપ્રને આપું, અને હવિષ્યાન્ન કરૂં ભોજન;
એવું સાંભળી હરખ્યાં રાણી, રાખી પ્રેમદા ઊલટ આણી. ૮

સતી નામ ધરાવી રહી, દમયંતી ઓળખાઈ નહીં;
રાતદિન કરે નળનું ધ્યાન, વિદેશી વિપ્રને આપે આમાન. ૯

તેડાવે ટહેલિયો વાટ જતો, જાણે નળ સ્વામી થાય છતો;
હવિષ્યાન્ન જમે ને અવની સૂએ, દેહદમન કરી દિન ખૂએ. ૧૦

સાંભળે રે સુખ ત્યારે તન તપે, રાતદિવસ નળને જપે;
એમ ઘણા દિવસ ગયા વહી, કળિને મન ચિંતા થઈ. ૧૧

નળથી મન ચળે નહીં સતી, તો કેમ વરાય મારી વતી;
જો દ્વેષ આણે નળ સાથે, તો દમયંતી આવે હાથે. ૧૨

કાંઈ વળી વિપત પાડું, એને માસી સાથે વઢાડું;
માસીની કુંવરી, ઇંદુમતી, એક દિવસે નહાતી/ હતી. ૧૩

દમયંતી પાસે તે સમે, સંગ ઇંદુમતીને ગમે;
મોતીનો હાર કંઠેથી કહાડયો, ભીંતને ટોડલે વળગાડયો. ૧૪

ટોડલામાં પેઠો પાપી કળિ, મુક્તાફળની માળા ગળી;
ઇંદુમતીએ માંડયો શણગાર, જુએ તો નવ દેખે હાર. ૧૫

અહરો પહરો તે ખોળ્યો ઘણું, વિચાર્યું એ કૃત્ય દાસીતણું;
પૂછ્યું તેડીને એકાંત, બાઈ તુજ પર આવે છે ભ્રાંત. ૧૬

લાવ વહેલી ક્યાં મૂકી માળા? દમયંતીને લાગી જ્વાળા;
બાઈ બેન, મા ચડાવો આળ! પૃથ્વી જાશે રસાતાળ;
જોઈ બોલવું વદને વાંક, સ્વામીદ્રોહી પડે કુંભીપાક. ૧૭

વલણ

કુંભીપાક પડે સર્વથા, સાચું ન બોલે જોઇ રે;
વેર રાખી રંક જાણી, હશે કાં આપો છેહ રે. ૧૮

કડવું ૪૪ મું–રાગ પરજિયો

ઇંદુમતી કહે બાઈ સાંભળ, લોકને કાં સંભળાવો?
કહે વૈદર્ભી વણ ચોરીએ, શા માટે અકળાવો? ૧

હાથમાંહેથી હાર લઈને, ના કહે કેમ ચાલે?
તસ્કર કરીને તો બાંધે, જો વસ્તુ હાથે ઝાલે. ૨

મિથ્યા હું કહેતી નથી, કોણ માળા લે તુજ પાખે?
એવી ચોરટી હું હઉં તો, રાજમાતા કેમ રાખે? ૩

માતા મારીએ માન દીધું, સતી સરખી જાણી;
અસાધવી મુંને કેમ ઓળખી? શું લેતાં ગ્રહ્યો છે પાણિ? ૪

અમે પરીક્ષા તારી કરી, જો ભરથારે પરહરી;
બાઈ હું મેણાં જોગ થઈ, તમારા ઘરની પેટભરી. ૫

ચોરી કરવી, આંખ ભરવી, એ તો ક્યાંનો ન્યાય?
એવે રાજમાતા પધાર્યાં, રોઈ બન્ને કન્યાય. ૬

આપ આપણું દુઃખ કહે, માતાને નયણે ઢાળી આંસુ;
એક કહે મારો હાર લીધો, એક કહે ચોરી ફાંસુ. ૭

ચતુરશિરોમણિ રાજમાતા, અંતરમાં વિમાસે;
માળા ગઈ તે મોટું અચરજ, સતીને કેમ કહેવાશે? ૮

તું તો દેવી જેવી દીસે, છે નારાયણની દાસ;
આપો હાર ક્લેશ નિવર્તે, જો કીધું હોય હાસ. ૯

સરખે સરખામાં હોય કૌતુક, આપો હાર મોતીતણો;
રાજકુંવર રિસાળ ઘણું છે, જાણે થશે ક્લેશ ઘણો. ૧૦

માળા હાથે આપણા ઘરની, તો ફરી શોધ નવ કીજે;
છે શ્વશુરપક્ષની સર્વે જાણે, તેને શો ઉત્તર દીજે? ૧૧

દ્દદ્દે ફાટતે કહે દમયંતી, અપવાદ દીધો એવો;
હાં હાં બાઈજી, હાર તમારો, લીધો છે મેં દેવો. ૧૨

ન ઘટે રાજમાતાજી તમને, દુઃખ દેવું ઘેર રાખી;
અમો ન હોઉં ચોરી કરનારા, છૌં જશનાં અભિલાખી. ૧૩

ઇંદુમતી કહે આપે છટશો, શો શોર કરવો ઠાલો;
માળા મારી કરમાં મૂકો, જો જશ હોયે વહાલો. ૧૪

સેવક સખીઓ એમ કહે છે, એણીએ માળા લીધી;
મારો બાંધો તાણો પછાડો, અબળા આકળી કીધી. ૧૫

વલણ

કીધી એ નિશ્ચે ચોરટી, રાજમાતાએ જણાવી રીસ રે;
દમયંતી દુઃખ પામી ઘણું, પછે સમર્યા જગદીશ રે. ૧૬

કડવું ૪૫ મું–રાગ મારુ

હો હરિ સત્યતણા સંઘાતી, હરિ હું કહીંયે નથી સમાતી;
હરિ મારે કોણ જન્મના કરતું? પ્રભુ ચોરીથકી શું નરતું? ૧

હરિ હું શા માટે દુઃખ પામું? પ્રભુ જુઓ હું રાંકડી સામું;
હરિ તમે ગ્રાહથી ગજ મુકાવ્યો, તો હું ઉપર શો રોષ આવ્યો? ૨

હરિ હું નથી દુઃખની ધીર, તમે છો વિપત સમેના વીર;
હરિ તમે મન અપરાધ ન લાવો, હરિ તમે અનાથ બંધુ કહાવો. ૩

હરિ હું હરખે હણાઈ, હરિ હું ચોરટીમાં ગણાઈ;
હરિ હું કેની ને કોણ તણી? હરિ જુઓ હું રાંકડી ભણી. ૪

હરિ હું તારી સેવા ચૂકી, તો નળે વનમાં મૂકી;
હરિ મેં વિપ્ર ન પૂજ્યા હાથે, તેથી શું તરછોડી નાથે? ૫

હરિ મેં શિવ ન પૂજ્યા જળે, તો શું રોતી મૂકે નળે?
હરિ દોહલે ઉદર ભરવું, હરિ મુજને ઘટે છે મરવું. ૬

હરિ હું ભરતારે છાંડી, હવે દુઃખ કહું કેને માંડી?
હરિ મેં કોણ પાતક કીધાં? હરિ મેં સાધુને મેણાં દીધાં. ૭

હરિ મેં રાખ્યું હોય સત્ય, જો વહાલા હોય નળપત્ય;
મારા કોટિક છે અવગુણ, પણ તમો તો છો રે નિપુણ. ૮

અપરાધ સર્વ વિસારી, ચડો વિઠ્ઠલા વહારે મારી;
જો નહિ આવો જગદીશ, તો પ્રાણ મારો હું તજીશ. ૯

એવું કહીને આંખે ભર્યું જળ, અમો અબળાતણું શું બળ ?
એવું મનમાં ધરિયું ધ્યાન, સતીની વારે ચડ્યા ભગવાન. ૧૦

અંતરજામીએ બુધ દીધી, સતીએ આંખ રાતડી કીધી;
કહે માસીને કરી ક્રોધ, ફરી કરો હારની શોધ. ૧૧

સાખી સૂરજ વિષ્ણુને વાય, જો મેં કીધો હોય અન્યાય;
બાઈ હાર તમારો જડજો, લેનારો ફાટી પડજો. ૧૨

એવું કહેતામાં કળિજુગ નાઠો, ત્યારે તડાક ટોડલો ફાટ્યો;
માંહે થકો પડ્યો નીસરી હાર, સતીને ત્રૂઠ્યા વિશ્વાધાર. ૧૩

અંતરિક્ષથી અકસ્માત્, વરસ્યો હારતણો વરસાદ;
એકએકપેં અદકાં મોતી, રાજમાતા ટગટગ જોતી. ૧૪

પછે દમયંતીને પાગે, રાજમાતા ફરી ફરી લાગે;
બાઈ, તું છે મોટી સાધ, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ;
ઇંદુમતી થઈ ઓશિયાળી, મુખડું ન દેખાડે વાળી. ૧૫

વલણ

વાળી મુખ દેખાડે નહીં, સત સતીનું રહ્યું રે;
બૃહદશ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, વૈદર્ભ દેશમાં શું થયું રે. ૧૬

કડવું ૪૬ મું–રાગ દેશાખ

બૃહદશ્વજી કહે કથા રે, સુણો ધર્મ ભૂપાળ;
સુદેવ સાંચર્યો રે, લેઈને તે બન્ને બાળ. ૧

માધવી કેશવી રે, સખી દમયંતીની જેહ;
શોભે સાહેલડી રે, જેમ પ્રાણ વિહોણી દેહ. ૨

કુંદનપુર આવિયા રે, ઋષિ, સખી ને સુત;
દેખીને દોહેલાં રે, ભીમકે જાણ્યું થયું અકૃત. ૩

છોરું છેહ પામિયાં રે, રાયે હૃદયાશું લીધાં;
માબાપે મૂકિયાં રે, દીસે દામણાં બીધાં. ૪

સુદેવ શોકે ભર્યો રે, દુઃખે દાધી દાસીની જોડી;
મીટે મીટ મળી રે, મોટે સ્વર રુદન મૂક્યાં છોડી. ૫

જાતાં જમાત્રને રે, જાણ્યું જોગી થઈને જાવું;
સજન સાંભર્યું રે, માંડ્યું નળના ગુણનું ગાવું. ૬

પૂછે વજાવતી રે, બોલો સુત સાહેલી;
દીકરી ક્યાં ગઈ રે, બે બાળકડાંને મેલી. ૭

નાથ નૈષધતણો રે, ગયો માયા ઉતારી;
સુદેવે વાર્તા રે, ભૂપને કરી વિસ્તારી. ૮

વિલપે વિદર્ભપતિ રે, નિશ્વાસે સાગર સૂકે;
ભીમકની ભામિની રે, બાળક હૃદેથી નવ મૂકે. ૯

કુટુંબ ટોળે મળી રે, ભૂમિ સ્વયંવરની નીરખે;
દમયંતીએ હ્યાં નળ વર્યો, હીંડ્યાનાં પગલાં પરખે. ૧૦

રાણી કહે રાયજી રે, ફરી શોધ પૂજ્યની કીજે;
જમાઈજી નવ જડે રે, તો આપણ જોગવટો લીજે. ૧૧

શોધી કહાડો સર્વથા રે, જો મારું જીવવું જાણો;
દીકરી મળ્યા વિના રે, મુખે નવ મૂકું જળદાણો. ૧૨

ભીમકે મોકલ્યા રે, સેવક સહસ્ર એક;
ખપ કરી ખોળજો રે, કહાડજો ક્ષિતિ કેરો છેક. ૧૩

ઊડતી વાર્તા રે, ભીમકે સાંભળી કાન;
દમયંતી એકલી રે, નળે રોતી મૂકી રાન. ૧૪

વણજારે કહ્યું રે, અમે દીઠી સરિતાને તીર;
રૂપ ઘણું હતું રે, જાણ્યું શક્તિનું શરીર. ૧૫

કેશ છૂટા હતા રે, વસ્ત્ર તે અડધું અંગ જાણ;
વાત ખરી મળી રે, વદતી હતી નળ નળ વાણ. ૧૬

માતા વિલપે ઘણું રે, દુઃખે દીધું અંતઃકર્ણ;
મેળાવો ક્યાં હશે રે, દીકરી રવડી પામશે મર્ણ. ૧૭

વજાવતી માતને રે, નીર આવે નેણ અષાડ;
પુત્રીને શોધવા રે, સુદેવને ચડાવ્યો પાડ. ૧૮

વલણ

પાડ ચડાવ્યો સુદેવને, કહે રાણી ને રાય રે;
ગુરુજી તમ વિના અર્થ ન સરે, એમ કહી લાગ્યાં પાય રે. ૧૯

કડવું ૪૭ મું–રાગ રામગ્રી

બ્રાહ્મણ ચાલ્યો અનુચર વેશજી, અટણ કરતો દેશદેશ જી;
કળા પાડી વરવું ગાત્રજી, જીર્ણ વસ્ત્ર ગ્રહ્યું તુંબીપાત્ર જી. ૧

ઢાળ

પાત્ર કરમાં રહિત જોખમ, જયેષ્ટિકા જીર્ણ વસન;
દુઃખી દરિદ્રી સરખો દેખીએ, જદ્યપિ છે સપન. ૨

નીરખે ઓવારા નવાણના, જ્યાં નીર ભરતી નાર;
જોયાં જૂથ જુવતીતણાં, પણ ન જડી ભીમકુમાર. ૩

તીર્થજાત્રા જગન જાચણ, જ્યાં સ્ત્રીઓનો સંવાય;
અજાણ્યા થઈ જુએ બ્રાહ્મણ, શીશ ધૂણીને જાય. ૪

પગે અટણ રસનાએ રટણ, મુખે દમયંતીનું નામ;
એમ કરતાં સુદેવ આવ્યો, રાજમાતાને ગામ. ૫

વિપ્રપુરમાં આવિયો, વધામણી પામ્યો તર્ત;
સાંભળ્યું જે રાજમાતા, ઊજવે છે વર્ત. ૬

પૂર્ણાહુતિ વેળા હુતી, જોવા મળ્યાં બહુ જન;
દાસી સાથે દમયંતી, કરે પંથીનું દર્શન. ૭

અપૂર્વ મનુષ્યનું કરે દર્શન, નીરખે નરની કાય;
વિચાર એવો વૈદર્ભીને, આવી મળે નળરાય. ૮

વેદ અધ્યયન કરે વાડવ, અભિષેક આશીર્વાદ;
કિંકરી બહુ ગીત ગાયે, હોય ભેદી નાદ. ૯

દીક્ષા લેઈ સુબાહુ, બેઠો તેજસ્વી જન;
હુતદ્રવ્ય હોમાયે વિવિધ પેરે, ધૂમ્ર ગયો રે ગગન. ૧૦

દાન આપે ગાય સવચ્છી, રાય ભર્યો અહમેવ;
જગન કેરા કુંડની આગળ, આવી રહ્યો સુદેવ. ૧૧

દેહ દુર્બળ રેણુએ ભર્યો, જયેષ્ટિકાએ તુંબી ભરાવ્યું;
સભા સર્વ ખડંખડ હસી, આ રત્ન ક્યાંથી આવ્યું? ૧૨

જજ્ઞમંડપ જોયો નહીં, નહીં જોયો દીક્ષિત નરેશ;
ઘેલો જ શો આવ્યો ધસ્યો, સર્વને મારે ઠેશ. ૧૩

લોક કહો હો ઘેલિયા, ટહેલિયા અંતરના અંધ;
ભિક્ષુક ભ્રષ્ટ વિકળ દષ્ટ? સો સ્ત્રી સાથે સંબંધ? ૧૪

કહ્યું કાને નવ સાંભળે, છે કલેવરમાં કષ્ટ;
એવે સુદેવ ને દમયંતીની, મળી દષ્ટેદષ્ટ. ૧૫

નિમેષ થાતી રહી નયણે, વિચારમાં પડ્યાં બેહ;
મારે પિયરથી પધારિયો, સુદેવ સાચો એહ. ૧૬

વિપ્ર કો વિદર્ભનો એ, નાનપણ મધ્ય નેહ;
માંહોમાંહે જોયા કરે, સર્વેને થયો સંદેહ. ૧૭

ગુરુએ ગોરી ઓળખી, જડચું અબળાનું એંધાણ;
ભામિનીના ભાલ ઉપર, વિધિએ નીર્મ્યો ભાણ. ૧૮

અગોપ રાખતી માસી મંદિર, કેશ કેરી લટ;
ખસી વેણી સૂરજ ઝળક્યો, હૃદે ભરાયું ઊલટ. ૧૯

સમીપ આવ્યાં સામસામાં, નેત્રજળ જેમ નેવ;
સાથે બંન્યો બોલિયાં, હો દમયંતી, સુદેવ. ૨૦

વલણ

સુદેવ–દમયંતી મળ્યાં, ધરણી ઢળ્યાં મૂર્ચ્છા હવી રે;
સભા સર્વ વિસ્મય થઈ, આ તો વાર્તા દીસે નવી રે. ૨૧

કડવું ૪૮ મું–રાગ વેરાડી

મૂર્ચ્છાથી મહિલા જાગી, પૂછ્યું ગોરને પાગે લાગી;
શકે છો ઘરના મુનિ, હા દીકરી કાં તું સૂની? ૧
દુર્બળ કોણ કારણે? દાસી માસીને બારણે;
ઓળખી નહીં તુંને માડી, મેં દેહની કળા પાડી. ૨
શું માસીએ દુઃખ દીધું? ના જી, વાછળ* કીધું;
નાથજીએ તને કાં મૂકી? હું નેટ કાંઈ એક ચૂકી. ૩
નથી બાઈ તું ચૂકવાવાળી, નહીં તજે અન્યા ટાળી;
માતાપિતા જે તારાં, રોતાં હશે તે ચોધારાં. ૪
પિયરથી આવ્યો સતી, શું પ્રગટ્યા નૈષધપતિ;
હા નળની થઈ છે શોધ, મુજને દ્યો છો પ્રતિબોધ. ૫
હા નિશ્ચળ નળ પ્રગટ, છે વાણીમાંહે કપટ;
છોરુને છેહ કાં આપ્યાં? છતે બાપે થયાં નબાપાં. ૬
રાજમાતાજી એમ પૂછે, ઋષિ તારે ને એને શું છે?
એ કોણ કોને જાણે જી? એ તો તમારી ભાણેજી. ૭
કેઈ ભાણેજી એ મારી, દમયંતી નળની નારી;
એ વાત તે કેમ નીપજી, ભરતારે એને કાં તજી? ૮
દ્યૂત રમીને નૈષધ હાર્યા, તે માટે વન પધાર્યા;
શું જાણીએ શા કાજે? ત્યાગ કરી મહારાજે. ૯
તું દમયંતી દીકરી, હા થઈ રહી કિંકરી;
સુણી માસી ધરણી ઢળી, સભા થઈ વ્યાકુળી. ૧૦

* વાત્સલ્ય

સુદેવ કહે છે નાટ, એમ ભૂલ્યાં તે શ્યામાટ;
જે પોતાનું પેટ, તેને કેમ વીસરીએ નેટ? ૧૧
હું વરાંસી રે બાપ, એમ માસી કરે વિલાપ;
ત્યાં થઈ રહ્યો હાહાકાર, સુદેવ કહે સૌને ધિક્કાર. ૧૨

વલણ

સુદેવ કહે ધિક્કાર રે, ઓળખી નહીં સુંદરી સતી રે;
રાજકુંવર લાજ્યો ઘણું, રુએ અતિશે ઇંદુમતી રે. ૧૩

કડવું ૪૯ મું—રાગ ગોડી

કાયા કુસુમરૂપે કિંકરીને, દેખી દાદો સુદેવ;
અજાણ્યો થઈને ઈહાં રહ્યાં, થઈ દાસી કીધી સેવ. ૧
અન્યોન્યે વાત પૂછી, ને હૃદયે પામ્યાં શોક;
રાજમાતા સુબાહુને, સુદેવે દીધો દોષ. ૨
માસી મૂર્ચ્છા પામિયાં રે, હવો હાહાકાર;
દમયંતી પર દાસત્વ ભોગવ્યું, પ્રીછ્યો નહિ પરિવાર. ૩
રાજમાતા લજ્જા પામ્યાં રે, આવ્યાં દમયંતી પાસ;
દીકરી દુઃખે દહાડા નિર્ગમ્યા રે, વર્ત્યાં થઈને દાસ. ૪
અધર્મ આળ ચડાવિયું રે, ઓછું આપ્યું અન્ન;
ભોજન પેટ ભરી નવ પામિયાં રે, વસતુ લેખ્યું વન. ૫
છબીલી તું મુજને છાનું કહેત, તો નિશ્ચય ન પ્રગટત નેટ;
પરાધીન પિંડ પોખિયો રે, પરવશ ભરિયું પેટ. ૬
રત્નભરી મારી દીકરી, મેં ગણી ઠીકરી સમાન;
વૈદર્ભી વિપત વેઠી ઘણી રે, ખોયું વપુનું વાન. ૭
દાસપણે રહી બાપડી રે, તેણે દુઃખે હું બાળી;
દુર્બળ દારિદ્રય જણાવિયું રે, નહીં વાલની વાળી. ૮
સૂવાને કાજે સાથરે રે, વસ્ત્ર પહેરવાને જાડું;
શીતળ નીરે નાહી દીકરી, ને નાહ નહેરી ને નાડું. ૯

દાધું કલેવર મારું રે, ચીરી કોયલા કહાડ્યું;
ફૂલફૂલી મારી દીકરી રે, અન્ન જમી દીધું ટહાડ્યું. ૧૦

હવે જીવીને શું કરું રે? વિષ ખાઈને પહોડ્યું;
થઈ ગોઝારી બેન આગળ રે, શું દેખાડીશ મહોડું? ૧૧

ઇંદુમતી મુખ સંતાડતી રે, હું થઈ છેક છછોરી;
હું ભૂંડી ભવોભવ વાર્તા રે, ચડાવી હારની ચોરી. ૧૨

લજ્જાસાગરમાં બૂડી ગયો રે, મસિયાઈ જે સુબાહુ;
સુત–સૂરજને આવી ગ્રસ્યો રે, અપરાધરૂપી એ રાહુ. ૧૩

એમ ઓશિયાળાં સર્વ થયાં રે, બોલી દમયંતી વાણ;
માસી તમ ઘેર સુખ પામી ઘણું રે, સાખી સારંગપાણ. ૧૪

દોહેલા દહાડા ઊતર્યા રે, રહી મારી લાજ;
પુત્રી સરખી હું ગણી રે, ન દીધું નીચું કાજ. ૧૫

માસી ભાણેજ બંન્યો મળ્યાં રે, ઓળખ્યાનાં આલિંગન;
શતસહસ્ર સ્વાગત માંડી પછે રે, માન્યો ઘણું મુનિજન. ૧૬

વસ્ત્ર વાહન આપિયાં રે, વીનવિયો વિપ્રરાય;
ઘણુંએક દમયંતીને આપ્યું રે, માસી લાગી પાય. ૧૭

સુબાહુ સાથે મોકલ્યો રે, વળાવ્યાં કુંદનપુર;
સુખ શોભાએ જાએ સુંદરી રે, પંથ ઘણા છે દૂર. ૧૮

ભાનુમતી ભેટી ઘણું રે, દીકરી મારી સાવ;
તું છો છત્રપતિની અંગના રે, મારો ક્ષમા કરો અપરાધ. ૧૯

પગે લાગી મારી આજ્ઞા રે, બેસી ખેડી સુખપાલ;
બેન માસી જતાં માગિયું રે, વૈદર્ભી રાખે વહાલ. ૨૦

વલણ

વહાલ રાખે વૈદર્ભી, ક્ષેમે મળજો નૈષધધણી રે;
થોડે કાળે પહોંતી પ્રેમદા, પિયર ગઈ વધામણી રે. ૨૧

કડવું ૫૦ મું–રાગ મેવાડો

હરખભર્યા સુદેવે વાણી ભણી, હો દમયંતી.
આ આવી નગરી ભીમકતણી, હો દમયંતી.
કહો તો લઈ જાઉં વધામણી, હો દમયંતી.
પિયરપુરી જુઓ નળની વિજોગણી, હો દમયંતી.
આ દીસે ગઢ કેરા કાંગરા, હો દમયંતી.
આ હસ્તી સાંકળ લાંગર્યા, હો દમયંતી.
આ પેલાં ઘર વાડી ઝાડુઆં, હો મુનિજી.
શું કરતાં હશે મારાં બાળુડાં*? હો ગુરુજી.
કેમ જીવી હશે બે સાહેલડી? હો મુનિજી.
મુંને દેખીને માતા થાશે ઘેલડી, હો ગુરુજી.
આ જાય સ્ત્રીનાં જોડલાં, હો મુનિજી.
આ હણહણે બાપજી કેરાં ઘોડલાં, હો ગુરુજી.
આ દીસે સ્થળ સ્વયંવરતણું, હો મુનિજી.
ત્યાં હાર્યું દેવે દેવતાપણું, હો ગુરુજી.
મુંને ન વીસરે અવસ્થા રાનની, હો મુનિજી.
ક્યારે દેખું જાત જજમાનની? હો ગુરુજી.
પિયુ વિના પિયરિયું ગ્રસે, હો મુનિજી.
નળ વિના ઉજ્જડ કો નવ વસે, હો ગુરુજી.
શ્વાસભર્યો સુદેવ પુરમાં સંચર્યો, સુણ રાયજી.
વધામણી વધામણી એમ ઓચર્યો, સુણ રાયજી.
સભા સર્વ વિસ્મય હવી, સુણ રાયજી.
જાણે પ્રગટ્યો નૈષધરવિ, સુણ રાયજી.
હરખે ભીમક પૂછે ફરીફરી, હો મુનિજી.
આ આવે રાય તમારી દીકરી, કહે મુનિજી.
ચાલ્યો ભીમક કુંવરી ભણી, ક્યાં દમયંતી?
વજાવતી જાતી હરખે ઘણી, ક્યાં દમયંતી?

* બાળકો

ધાયાં ભાઈ ને ભોજાઈ લજ્જા વીસરી, ક્યાં દમયંતી ?
હરખે ભર્યાં ઝાંઝર પડે વીસર્યાં, ક્યાં દમયંતી ?
ઘેલી સરખી સાહેલી મળવા ધસી, ક્યાં દમયંતી ?
શીશ ઉઘાડાં પાલવિયા જાય ખસી, ક્યાં દમયંતી ?
વાયુભર્યા કેશ શોભે મોકળા, ક્યાં દમયંતી ?
અંબર છૂટે તૂટે કટિમેખલા, ક્યાં દમયંતી ?
આવી રે પિયર પ્રજા સોહામણી, હો દમયંતી.
દીઠી રે દીકરી દુઃખે દામણી, હો દમયંતી.
ભુજ ભરી મહિયરિયાંને મળે, હો દમયંતી.
જુએ માવડી ભુજ મૂકી ગળે, હો દમયંતી.
મારી માવડી આવડી શેં દુબળી ? હો દમયંતી.
શું પૂછે માત પ્રીત પિયુની ટળી, હો દમયંતી.
આંસુ ફેડી તેડી મંદિરમાં ગયાં, સુણ રાયજી.
દાસી વેષનાં વસ્ત્ર મુકાવિયાં, સુણ રાયજી.

વલણ

મુકાવ્યો વેષ માતતાતે, બાળક મૂક્યાં ખોળે રે;
બે વરસે બાળકાં તે, માતાને મળિયાં ટોળે રે.

કડવું ૫૧ મું–રાગ આશાવરી

વૈશંપાયન વાણી વદે, સુણ જનમેજય ભૂપાળ રે;
બૃહદશ્વ કહે યુધિષ્ઠિરને, મળ્યાં બંન્યો બાળ રે. ૧

સાથ ભ્રાત ને ભોજાઈ મળ્યાં, માત ને વળી તાત રે;
દમયંતીને નાથવિયોગે, અંતરમાંહે અશાંત રે. ૨

કુટુંબ સર્વે પૂછે પ્રેમે, શી શી વાર્તા વીતી રે ?
ઘટે તેવો સમાચાર સતીએ, કહ્યો અથ ઇતિ રે. ૩

ફરી શોધ નળની મંડાવી, ભીમકે મોકલ્યા દાસ રે;
પ્રભુ પાસે દમયંતી, પાળવા લાગી સંન્યાસ રે. ૪

અલવણ અંન અશન કરવું, અવની પર શયન રે;
આભૂષણરહિત અંગ અબળાનું, કાજળ વિના નયન રે. ૫
નિયમ રાખે નાનાવિધનો, ઉગ્ર આખડી+ પાળે રે;
પતિવ્રતા તો પિયુને ભજે ને, અન્ય પુરુષ નવ ભાળે રે. ૬
નામ નળનું, ધ્યાન નળનું, સખીશું નળની વાત રે;
દુઃખે જાયે દિવસ ને રયણી, નયણે વરસે વરસાદ રે. ૭
પરદેશી પંચ વિપ્રને, નિત્ય આપે આમાન રે;
વૈદર્ભી જાણે વાડવવેષે, આવી મળે રાજાન રે. ૮
એવે આવી ઋતુ વર્ષાની, વૈદર્ભી વિરહ વધારણ રે;
ગાજે મેહ ઉધડકે દેહ, સખી આપે હૈયાધારણ રે. ૯
વિનતા હીંડે વાડીમાંહે, દ્રુમ લતાને તળે રે;
સુગંધ સંઘાતે બિંદુ શીતળ, ગોરી ઉપર ગળે રે. ૧૦
કોકિલા બપૈયા બોલે, તે શબ્દ ભેદે અંગ રે;
વિરહિણી તે વીજળી જાણે, ભેદે હૃદયા સંગ રે. ૧૧
વર્ષાકાળે વિજોગ પીડે, માનિનીને મન ભાલો રે,
વૈદર્ભીને વર્ષાકાળ વીત્યો, આવ્યો શત્રુ શિયાળો રે. ૧૨
આકાશ અંગિયા અંબુજ ઊઘડ્યાં, નિર્મળ ઇંદુ શરદે રે;
પતિવિજોગ પીડે છે પાપી, સતી રહે છે સત્ય બરદે રે. ૧૩
દુઃખે દિવસ નાખે દમયંતી, એક વરસ ગયું વહી રે;
ત્રણ સંવત્સરની અવધ વીતી, નાથ આવ્યો નહીં રે. ૧૪
સુદેવની તેડી સ્તુતિ કીધી, આંસુ નયણે ઢાળી રે;
નષધનાથને કોણ મેળવે, હો ગુરુજી તમ ટાળી રે. ૧૫
જન્મના તમો છો હેતસ્વી, કારજ મનથી કરવું રે;
ન ઘટે કહ્યાની વાટ જોવી, શોધવા નીસરવું રે. ૧૬
ધીરજ આપી નૈષધનારને, વેશ નાનાવિધ ધરતો રે;
દમયંતીએ શીખવ્યો હીંડે, ટહેલ સઘળે કરતો રે. ૧૭

+ અટક, વ્રત

રથે બેઠો ફરે મુનિવર, સેવક સેવા કરે રે;
જ્યાં ગામ આવે ત્યાં કળા પાડી, વેશ ટહેલિયાનો ધરે રે. ૧૮

દોઢ માસ ગયો અટણ કરતાં, આવ્યો અયોધ્યામાંય રે;
સભામાંહે ટહેલ નાખી, જ્યાં બેઠો ઋતુપર્ણ રાય રે. ૧૯

અલભ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ, પરિત્યાજ તેનો કીધો રે;
ધર્મધોરિંધર ધિક્ તુજને, ફરી તપાસ ન લીધો રે. ૨૦

રંકે રત્નનું જત્ન ન થાયે, જાત નીવડી નેટ રે;
વિલપે છે વસ્તુ વહોરતિયા+ વિના, કાં ભરે પરઘેર પેટ રે? ૨૧

કુળ લજાવ્યું કરમી માણસે, કીર્તિ કીધી ઝાંખી રે;
જ્ઞાની પુરુષ વિચારી જોજો, ટહેલ સુદેવે નાખી રે. ૨૨

સભા સહુ વિસ્મય થઈ કાંઈ, ટહેલ છે મરમાળી રે;
ગહેલિયો ટહેલિયો કરીને કહાઢ્યો, કોઈ ઉત્તર ના'પે વાળી રે. ૨૩

સુદેવ ગયો હયશાળા મધ્યે, ટહેલ નાખી તેણે ઠાર રે;
મહિલાનાં કહાવ્યાં વચન સુણીને, બાહુક નીસર્યો બહાર રે. ૨૪

કદ્રૂપ કાયા કામળ ઓઢી, કરમાંહે ખરેરો રે.
પ્રગટ ખારે ખંખારીને બોલ્યો, તીખો ને તરેરો રે. ૨૫

કારમો સરખો કપોળ ચડાવે, ટૂંકડા કર નચાવે રે;
નાસિકાએ સડકા તાણે ને, નયણાં મચમચાવે રે. ૨૬

ભારે વચન કહ્યાં તેં બ્રાહ્મણ, નીસર્યો મહેણાં દેવા રે;
વસ્તુ વિપત તો વહોરતિયો, કરતો હશે પરઘેર સેવા રે. ૨૭

વહોર્યું તે કાંઈ રત્ન જાણીને, કાચ થઈ નીવડ્યું રે;
તત્ત્વરહિત માટે તજ્યું છે, નથી છૂટી પડિયું રે. ૨૮

તેહ મિત્રને તજીએ જેનું, મળવું મન વિના ઠાલું રે;
તે સ્ત્રીને પરહરીએ જેનું, પિયુ કરતાં પેટ વહાલું રે. ૨૯

વાંક નહીં હોયે વહોરતિયાનો, રહ્યો હોશે નિજધર્મે રે;
વસ્તુ વિપત પામતી હશે તે, પોતે પોતાને કર્મે રે. ૩૦

+ ખરીદનાર, ગ્રાહક

ગૂઢ વચન કહી ઘોડારમાં, બાહુક જઈને બેઠો રે;
સુદેવ તો સાંસાંમાં પડ્યો, પ્રાણ વિચારમાં પેઠો રે. ૩૧

એ બોલી તો નૈષધનાથની, હારદ અનાહુત રે;
નળ ભૂપ એને કેમ કરી માનું? રૂપે બીજો ભૂત રે. ૩૨

જરભરણ કો રીસનું જાણું, ફરી ન જાય બોલાવ્યો રે;
પડોશીને પૂછી કાઢયું, ત્રણ વરસ થયાં આવ્યો રે. ૩૩

રાજાએ પ્રીત કરીને રાખ્યો, અશ્વવિદ્યા કોઈ જાણે રે;
પવિત્ર નૈવેદ્યને પાળે, વિજોગનું દુઃખ આણે રે. ૩૪

એવું સાંભળી સુદેવ ચાલ્યો, આવ્યો વિદર્ભ દેશ રે;
વૈદર્ભી તવ આનંદ પામી, વિપ્ર પૂજ્યો વિશેષ રે. ૩૫

શ્યામાએ સમાચાર પૂછ્યો, કહી સ્વામીની ભાળ રે;
સુદેવ કહે નિસાસો મૂકી, જડ્યો નહીં ભૂપાળ રે. ૩૬

દેશવિદેશ ગામ ઉપગામ, અવની ખોળી બાધી રે;
અટણ કરતાં અયોધ્યામાં, શોધ કાંઈ એક લાધી રે. ૩૭

સભા નવ સમજી ઋતુપર્ણની, રહ્યાં મસ્તક ડોલી રે;
બાળબિહામણો ઘોડાર માંહેથી, બાહુક ઊઠ્યો બોલી રે. ૩૮

સ્વરૂપ જોઈ હું છળ્યો છઉં, સ્વપ્નામાં બિહાવે રે;
નાઠો આવ્યો છઉં ફરીફરી જોતો, રખે પૂંઠેથી આવે રે. ૩૯

ભૂત પિશાચ કે જમકિંકર, પ્રેત અથવા રાહુ રે;
અયોધ્યામાં રોતા રાખવા, બાળકને તે હાઉ રે. ૪૦

તેણે ટહેલનો ઉત્તર આપ્યો, કાંઈ સ્વાદઇંદ્રિનો વાંક રે;
કહે વસ્ત ખોટી થઈ નીવડી, શું કરે વહોરતિયો રાંક રે? ૪૧

પિયુજનથી પેટ વહાલું, તેનો સંગ તે માઠો રે;
બેઉને દુઃખ સરખાં હોશે, કહી ઘોડારમાં નાઠો રે. ૪૨

એ બોલી તો બાહુકિયાની, જુઓ વિચારી બાઈ રે;
મર્મવચન સુણી મહિલાનું, હ્રદે આવ્યું ભરાઈ રે. ૪૩

વલણ

ભરાયું હૃદે રાણીતણું, ને આંસુ મૂક્યાં રેડી રે;
બાહુક નોહે એ નૈષધપતિ, સુદેવ લાવો તેડી રે. ૪૪

કડવું પર મું—રાગ સોરઠી મારુ

આંસુ ભરીને કામિની કરે, વાણીનો વિચાર; ગુરુજી.
એ નોહે બાહુકના બોલડા, હોયે વીરસેનકુમાર. ગુરુજી.
એ જીવનપ્રાણાધાર, ગુરુજી, જાઓ મા લગાડો વાર; ગુરુજી.
ભ્રાંત પડે છે રૂપની, તે પ્રગટ્યાં મારાં પાપ. ગુરુજી.
રૂપ ખોયું કહીં રાયજી, એ કોણે દીધો હશે શાપ ? ગુરુજી.
મારા જાય તનના તાપ ગુરુજી, તમ વડે થાય મેળાપ. ગુરુજી.
અશ્વરક્ષકનો નોહે આશરો રે, જાણે અંતરની વાત; ગુરુજી.
બોલે બોલે જ મારિયો રે, નોહે ઘોડારિયાની ઘાટ. ગુરુજી.
હું જાણું બોલ્યાની જાત, ગુરુજી, હોય પુષ્કરજીનો ભ્રાત; ગુરુજી.
પુનરપિ જાઓ તેડવા રે, જીવન વસે છે જાંહે. ગુરુજી.
પરીક્ષા એ પુણ્યશ્લોકની, એક દિવસે આવે આંહે; ગુરુજી.
જાઓ અયોધ્યામાંહે, ગુરુજી, હવે બેસી રહ્યા તે કાંહે. ગુરુજી.
જઈ કહો ઋતુપર્ણ રાયને, તજી વૈદર્ભી નળ મહારાજ; ગુરુજી.
સ્વયંવર ફરી માંડિયો રે, છે લગ્નનો દહાડો આજ. ગુરુજી.
એ વાતે નથી લાજ, જેમ તેમ કરવું કાજ; ગુરુજી.
કપટે લખી કંકોતરી રે, ઋતુપર્ણને નિમંત્રણ. ગુરુજી.
સુદેવ તેડી લાવજો, જોઈએ બાહુકિયાનાં આચરણ; ગુરુજી.
એનું કેવું છે અંતઃકર્ણ, ગુરુજી, એનાં જોઈએ વપુ ને વર્ણ. ગુરુજી.

વલણ

આચરણ અશ્વપાલકતણાં, ત્યાં આવે ઓળખાય રે;
પત્ર લઈ પરપંચનો, સુદેવ આવ્યો અયોધ્યામાંય રે.

કડવું ૫૩ મું-રાગ સામેરી

સુદેવ સભામાં આવિયો, જ્યાં બેઠો છે ઋતુપર્ણ;
કરમાંહે આપી કંકોતરી, ઉપર લખ્યું નિમંત્રણ. ૧

પ્રીત વિશેષે પત્ર લીધું, કીધું અવલોકન;
સ્વસ્તિ શ્રીઅયોધ્યાપુરી, ઋતુપર્ણરાય પાવન. ૨

વિદર્ભ દેશથી લખિતંગ ભીમક, નળે દમયંતી પરહરી;
એને દેવનું વરદાન છે માટે, સ્વયંવર કીજે ફરી. ૩

પૃથ્વીના ભૂપતિ આવશે, તમો આવજો ખપ કરી;
સૂરજવંશીને વરવો નિશ્ચે, કુંવરીએ ઇચ્છા ધરી. ૪

ભૂપતિ આનંદે ભર્યો, સભામાંહે એમ ભાખે;
ભાઈ વૈદવાણી દમયંતી, કોને નહીં વરે મુજ પાખે. ૫

અધર ડસે કર ઘસે, વિપ્ર ઉપર આંખ કહાડે;
નહોતરિયો નિર્માલ્ય દીસે, આવ્યો લગ્નને દહાડે. ૬

સુદેવ કહે હું ક્યમ કરું? વેગળું તમારું ગામ;
શત ઠામ થાતાં આવવું, કંકોતરીનું કામ. ૭

ધાઈ ગયા સર્વ ભૂપ જે, પ્રથમ રૂપના પળકા;
ઋતુપર્ણ આસનથી ઊઠે બેસે, થાય પરણવાના સળકા. ૮

આહા ગઈ દમયંતી હાથથી, કંકોતરી આવી મોડી;
એક નિશાનો આંતરો હોત તો, જાત જેમ તેમ દોડી. ૯

ત્રાહેત્રાહે બોલે મસ્તક ડોલે, નિસાસા મૂકે ઊંડા;
વૈદર્ભી વરતાં વેર વાળ્યું, અરે બ્રાહ્મણ ભૂંડા. ૧૦

સાંઢ તો સાંપડી નહીં, નહીં પવનવેગી ઘોડા;
કંસાર દમયંતીના કરનો, નહીં જમે આ મહોઢાં. ૧૧

સભામાં બેઠો નિરાશ થઈ, પ્રધાન બોલ્યો વચન;
પેલો બાહુકિયો શે અર્થ આવશે? બેઠો વણસાડે અન્ન. ૧૨

ઋતુપર્ણ આનંદ પામ્યો, મોકલ્યો સેવક;
લાવ તેડી બાહુકિયાને, જે જાણે ગયાની તક. ૧૩

શ્વાસ ભરાયો દાસ આવ્યો, અશ્વપાલકની પાસ;
ઊઠો ભાઈ ભૂપ તેડે છે, ગ્રહો પરોણો રાશ. ૧૪

બાહુક ચાલ્યો ચાબુક ઝાલ્યો, મુખે તે બડબડતો;
આવ્યો નીચી નાડે નરખતો, નાકે તે સરડકાં ભરતો. ૧૫

સભા મધ્યે સર્વ હસ્યા, આ રત્ન રથખેડણ;
ઋતુપર્ણ બોલ્યો માન દઈ, આવો દુઃખફેડણ. ૧૬

ઘણે દિવસે કારજ પડ્યું છે, રાખો અમારી લાજ;
તમો પરણાવો વૈદર્ભી, વિદ્રભી જાવું આજ. ૧૭

સમુદ્ર સેવ્યો રત્ન આપે, મેં સેવ્યા એમ જાણી;
આજ વિદર્ભી લઈ જાઓ, ગ્રહું દમયંતીનો પાણિ. ૧૮

બાહુક વળતો બોલિયો, ફુલાવીને નાસા;
આ ભિયા પરણશે દમયંતીને, અરે પાપિણી આશા. ૧૯

હંસા કન્યા કેમ કરે, વાયસશું સંકેત?
નિર્લજની સાથે અમે આવું, તો પછી થાઉં ફજેત. ૨૦

છછોરા ન થઈએ રાયજી, પરપત્નીશું તલખાં;
કેમ વરે વર જીવતે તો, મિથ્યા મારવાં વલખાં. ૨૧

પુણ્યશ્લોકની પ્રેમદા ને, ભીમક રાજકુમારી;
તમો વિષયીને લજ્જા શાની? થાય ફજેતી મારી. ૨૨

રાય કહે હયપતિ, મારીવતી હયને હાંકો;
મારે તો સર્વસ્વ ગયું રે, તમો જેવા રે ના કાહો. ૨૩

બાહુક વળતો બોલિયો, જ્યાં હોયે સ્વયંવર;
અંતર નહીં સેવકસ્વામીમાં, આપણ બંન્યો વર. ૨૪

હાસ્ય કરીને કહે રાય, વર તમો પરથમ;
ભાગ્ય ભડશે કન્યા જડશે, ત્યાં જઈએ જયમ ત્યમ. ૨૫

દૂબળા ઘોડા ચાર જોડયા, રથ કર્યો સાવધાન;
શીઘ્રે ત્યાં શણગાર સજવા, સાંચર્યો રાજાન. ૨૬
રાણી કહે ઋતુપર્ણને, પરહરી હું પર પ્રેમ;
ક્ષત્રી થઈને કરો ઘરઘણું, ન હોયે અંત ક્ષેમ. ૨૭
પતિએ તજી તે અણસતી, કાંઈ એક ગોરી ગૂંવ;
બાહુક વડે પરણવી રાય, થયું ઊજળું દૂંવ. ૨૮
સૂરજવંશતણી એ શોભા, તમથી ઝાંખી હોય;
રીસ ચડી ઋતુપર્ણને, પછી ધણીઆણીને ધોય. ૨૯
અમો ભ્રમર કોટિ કુસુમ સેવું, તું શું ચલાવીશ ચાલ ?
વીજળી સરખી લાવું વૈદર્ભી, કરું શોકનું સાલ. ૩૦
એમ કહી સભામાં આવ્યો, દુંદુભિ રહ્યાં છે ગાજી;
રીસ કરી કહ્યું બાહુકને, કાં જોડયા દુર્બળ વાજી ? ૩૧
કરણ લૂલા ને ચરણ રાંટા, બગાઈ બહુ ગણગણે;
અસ્થિ નીસર્યાં ત્વચા ગાઢી, ભયાનક હણહણે. ૩૨
ચારે નોહે ચાલવાના, આગળ નીચા પાછળ ઊંચા;
ખૂંધા ને ખોડે ભર્યા, બે કરડકણા બે બૂચા. ૩૩
ઋતુપર્ણ જોઈ શીશ ધુણાવીને, બોલ્યો વળતી ખીજી;
એ જોડી શું કુરૂપ લાવ્યા, જોડ ઘણી છે બીજી. ૩૪
પવનવેગે પાણીપંથા, શત જોજન હીંડે ઠેઠ;
એવા ઘોડા મૂકીને, કાં જોડ્યા દૈવની વેઠ ? ૩૫
બાહુક કહે શી ચેષ્ટા માંડી ? શું ઓળખો અશ્વની જાત ?
જો પુષ્ટ હયને જોડશો તો, હું ન આવું સાથ. ૩૬
એ અશ્વ રાખવો ને રથ હાંકવો, ચડી બેઠો ભૂપાળ;
રાસ પરોણો પછાડિયો, બાહુકને ચડયો કાળ. ૩૭
આટલીવાર લગે લજ્જા રાખી, બોલ્યો નહીં મા મૂચ;
તું આગળથી રથે કેમ બેઠો ? હું પે તું શું ઊંચ ? ૩૮

ઋતુપર્ણ હેઠો ઊતર્યો, વિવિધ વિનય કરતો;
જાય રાય પાસે બાહુક નાસે, તે રથ પૂંઠે ફરતો. ૩૯

પ્રણિપત્ય કીધું ઋતુપર્ણે, હયપતિ હઠ મૂકો;
ઉપકારી જન અપરાધ મારો, બેઠો તે હું ચૂકો. ૪૦

બાહુક કહે યદ્યપિ રાશ આલું, બેસીએ બંન્યો જોડે;
તુંને હરખ પરણ્યાં તણો ત્યમ, હુંયે ભયા છૌં કોડે. ૪૧

સામસામા ચક્ર ધરીને, બંને સાથે ચઢ્યા;
એડી દીધી બાહુકે ત્યારે, અશ્વ ઢળીને પડ્યા. ૪૨

મુગટ ખસી ગયો રાયજીનો, માન શુકન હુઆ;
બાહુકે અશ્વ ઉઠાડિયા, હાંકે ને કહે ધણી મૂઆ. ૪૩

અંન એવા અશ્વ નિર્બળ, ખાંચે ખીજી ખીજી;
રાય કહે લોક સાંભળે, એ વિના ગાળ દ્યો બીજી. ૪૪

સુદેવ તાણી બેસાડિયો, રાય કહાડે છે ડોળા;
શેરીએ શેરીએ જન જોવા, ઊભાં લોકનાં ટોળાં. ૪૫

દુર્બળ ઘોડા દરિદ્ર બ્રાહ્મણ, જોગ સારથિનો જોડો;
વૈદર્ભીને વરવા ચાલ્યા, ભલો ભજ્યો વરઘોડો. ૪૬

હાંકે ને હીંડે પાછાં, પાછાં ધૂંસરી કહાડી નાખે;
તાણી દોડે ઘર ભણી, ઊભા રહે વણ રાખે. ૪૭

પૃષ્ઠ ઉપર પડે પરોણા, કરડવા પાછા ફરે;
પહોળે પગે રહે ઊભા, વારેવારે મળમૂત્ર કરે. ૪૮

રાય કહે હો હયપતિ, નથી વાત એકો સરવી;
બાહુક કહે ચિંતા ઘણી છે, મારે દમયંતી વરવી. ૪૯

ઘણે દોહેલે ગામ મૂક્યું, રાયે નિસાસા મૂક્યા;
પુણ્યશ્લોકે હેઠા ઊતરી, કાન અશ્વના ફૂંક્યા. ૫૦

અશ્વમંત્ર ભણ્યો ભૂપતિએ, ઇંદ્રનું ધર્યું ધ્યાન;
અશ્વ ચારે ઉતપત્યા, ઉચ્ચૈઃશ્રવા સમાન. ૫૧

ન. ૭

અવનિએ અડકે નહીં, રથ અંતરિક્ષ જાય;
હોટ મૂકી બેઠો બાહુક, રખે પડતા રાય. ૫૨

માંહોમાંહે વળગીને બેઠા, ભૂપ ને બ્રાહ્મણ;
રાય વિસામે કરે કન્યા, વરુઆમાં વશીકર્ણ. ૫૩

કામણગારો કાળિયો, એના ગુણ રસાળ;
ત્રણ કોડીનાં ટટુઆં, એણે કર્યાં પંખાળ. ૫૪

હસી રાજા બોલિયા, થાબડી બાહુકની ખંધ;
તારે પુણ્યે મારે થાશે, વૈદર્ભીશું સંબંધ. ૫૫

વાજીવિદ્યા વાસવની, તુજ કને પરિપૂર્ણ;
નાની વાત નોહે ભાઈ, રહે વિદ્યાનું સ્મરણ. ૫૬

ઐરાવત ને ઉચ્ચૈઃશ્રવા, હાર્યો ગરુડનો વેગ;
તારે હાંકવે હમણાં થઈશું, વિદર્ભ ભેગાભેગ. ૫૭

વિખાણે પોતાનાં ભાગ્યને, ભૂપ કહાડે ઘેલાં;
જો દમયંતી મુજને વરે, તો બાહુક પૂજું પહેલાં. ૫૮

ભીમકસુતાશું હસ્તમેળાપક, જો થાશે હયપતિ;
બાહુક કહે વિલંબ શો છે, પ્રબળ તારી રતિ. ૫૯

વાટ ઓસરે વાત કરતાં, ઊડતા ચાલે અશ્વ;
રાય વિદ્યાને વખાણે, ન જાણે મનનું રહસ્ય. ૬૦

તાણ્યા ન રહે ત્રેહેકતા, દે હોટ ઉપર હોટો;
એક ઝાંખરે વળગી રહ્યો, રાયની પામરીનો જોટો. ૬૧

હાંહાં રાખ કહેતાં હય હોડ્યા, રથ ગયો જોજન;
બાહુકે રથ રાખ્યો, કહે લઈ આવો રાજન. ૬૨

રાય વળતો બોલિયો, શ્રમ મન વિચારી;
દમયંતીના નામ ઉપર, નાખી પામરી ઓવારી. ૬૩

જા લાવ બાહુક તુંને આપી, પામરી બેહુ જોડ;
બાહુક કહે દમયંતી ઉપર, તું સરખા ઓવારું ક્રોડ. ૬૪

રાય મોટા દાનેશ્વરી બોલ્યા, બાહુક જાચક તું થા;
પરણવા જાઉં દમયંતી, લેઉં તારી પામરીના ચંથા. ૬૫
એવું કહી રથ ખેડિયો ને, રાય મન વિમાસે;
રાંક હોય તો સદ્ય લાવે, મોટો કેમ વરાંસે? ૬૬
હયપતિ તમમાં વિદ્યા મોટી, ગુણે વળિયો છેક;
તારે પ્રતાપે મુજ કને છે, અક્ષ વિદ્યા એક. ૬૭
ગણિતશાસ્ત્રને હું જાણું છઉં, કહો તો દેખાડું કરી;
એક બહેડાનું વૃક્ષ આવ્યું, બાહુક પડ્યો ઊતરી. ૬૮
રાય પ્રત્યે કહે રે બાહુક, ગર્વવચન શાં આવડાં;
બહેડાની જમણી ડાળે, કેટલાં છે પાંદડાં? ૬૯
રાયે વિચારીને કહ્યું, સહસ્ત્ર ત્રણ ને શત ત્રણ;
બાહુકે જઈ વૃક્ષ છેદી, ડાળ પાડી ધરણ. ૭૦
ગણી જોયાં બાહુકે, ઊતર્યાં તંતોતંત;
ઉત્કૃષ્ટ વિદ્યા દેખીને, હરખ્યું નળનું ચંત. ૭૧
ફરી આવ્યો રથ પાસે, કહ્યું રાય તમો ધન્ય;
ભૂપ કહે જો મન મળે તો, વિદ્યા લીજે અન્યોન્ય. ૭૨
માંહોમાંહે મંત્ર આપ્યા, મનેમન ગયાં મળી;
પરીક્ષા કરવા વિદ્યાની, નળે ડાળ છેદી વળી. ૭૩
કલ્પ્યાં તેટલાં પત્ર ઉતાર્યાં, ગણિતસંખ્યા મળી;
બીજી વિદ્યાને પ્રતાપે, દેહમાંથી નીસર્યો કળિ. ૭૪
પાડાનું ચર્મ પહેરિયું, ઊંટ ચર્મનાં ઉપરણાં;
ટુકડા ચરણ ને શ્યામ વરણ, કેશ છે પંચવરણા. ૭૫
કરમાં કાતી આંખ રાતી, મુખ રુધિરના ઓઘરાળા;
ભર્યો રીસે સગડી શીશે, ઊડે અગ્નિની જ્વાળા. ૭૬
નીતરી નાઠો ભયે ત્રાઠો, ઊઠ્યો નળ નરેશ;
લપડાક મારી સગડી પાડી, ગ્રહી કલિના કેશ. ૭૭

વીજળી સરખું ખડ્ગ કહાડયું, ન જાય જીવતો પાપી;
રાજભ્રષ્ટ કીધો દુઃખ દીધું, રહ્યો દેહમાં વ્યાપી. ૭૮

રગદોળ્યો રેણુમાંહે રોળ્યો, કેમ પડયો હતો પૂંઠે?
આંખ તરડે દાંત કરડે, મારે ખડ્ગની મૂઠે. ૭૯

ઊઠે અડવડે અવની પડે, અકળાવ્યો અલેખે;
બાહુકના હસ્ત કલિનાં અસ્થ, ઋતુપર્ણ નવ દેખે. ૮૦

રુદન કરતો આંખ ભરતો, કલિ પાગે લાગે;
પુણ્યશ્લોકજી ઉગારીએ, નવ મારીએ ઘણું વાગે. ૮૧

અરે અધર્મનાં મૂળિયા, તુંને જીવતો કેમ મૂકું?
અમો ઘણું તેં રવડાવ્યા, નથી નેત્રનું જળ સૂકયું. ૮૨

અરે પાપી ધર્મછેદન, વિશ્વ વેદનાકારી;
વિજોગદાતા છેદનશાતા, તેં તજાવી નારી. ૮૩

અવગુણ કહેવા, કરાવી સેવા પારકે મંદિર;
વદે દીન વાણી મરણ જાણી, નેત્રે ભરિયાં નીર. ૮૪

મહારાજ વળતી મારજો, ગુણ અવગુણ બે જોઈ;
નળ કહે અવગુણભાજન, તેં સૃષ્ટિ સર્વ વગોઈ. ૮૫

સ્વામી બે ગુણ મોટા મુજમાં, અવગુણના છેદન;
નળ કહે ગુણ અવગુણ, તું બેઉનું કર વર્ણન. ૮૬

સ્વામી પ્રથમ અવગુણ વરણવું, મારું જે આચરણ;
જ્યાં હું ગયો ત્યાં ધર્મ નહિ, ને ભ્રષ્ટ ચારે વર્ણ. ૮૭

દંભી, લોભી ને લલુતા, બ્રાહ્મણને કરું ભ્રષ્ટ;
અલ્પ આયુષ ને અલ્પ વિદ્યા, અલ્પ મેઘની વૃષ્ટ. ૮૮

અનાચાર ને અપરાધ બહુ, અનંત આભડછેટ;
સિદ્ધ હોય સંન્યાસી શીળિયો, ભ્રષ્ટ કરું હું નેટ. ૮૯

મર્યાદા લાજને મુકાવું, ઉન્માર્ગ મંડાવું;
જપ, તપ, તીરથ ને જાત્રા, દાન દયા છંડાવું. ૯૦

ધ્વંસ કરું હું ધ્યાનમાં, તાપસને ડોલાવું;
અભક્ષાભક્ષ અસ્પર્શાસ્પર્શ, અસત્ય વાક્ય બોલાવું. ૯૧

સ્વજનવૈર ને પર–શું મૈત્રી, હોય નીચ સંગત્ય;
વૈષ્ણવતા ફેડી વિષય સ્થાપું, એવી મારી મત્ય. ૯૨

માતાપિતાને પુત્ર ઉવેખે, દેખે શ્યામામાં સાર;
ક્રીડા કામે આઠે જામે, સ્ત્રીમાં તદાકાર. ૯૩

વિખવાદ કરતાં જન્મ જાય, ગાય ગૌરીના ગુણગ્રામ;
લંપટ, નિર્લજ થઈ અતિ, જપે નારીનું નામ. ૯૪

હેલામાં બ્રહ્મચર્ય મુકાવું, જતિ પડે મોહમાં જ;
પાખંડી લાંઠ સુખે જીવે, એવું મારું રાજ. ૯૫

હું વ્યાપું ત્યાં હરિહર નહિ, નહિ દેવ, દેવસ્થળ;
જ્ઞાન, ગોષ્ઠિ, કથા નહીં, એવું મારું બળ. ૯૬

સ્વામીદ્રોહી ને મિત્રદ્રોહી, ગુરુદ્રોહી નર ઘણા;
વચનદ્રોહી ને બ્રહ્મદ્રોહી, એ સહુ ગુણ આપણા. ૯૭

પ્રજા ખોટી રાજા લોભી, નિરંકુશ લંપટ નાર;
વ્યભિચારિણી દ્રોહકારિણી, ભમતી હીંડે બહાર. ૯૮

ભરથાર પહેલી કરે ભોજન, સૂએ સ્વામી પહેલી;
થાકે નહીં તે વાત કરતાં, વઢકણી મનમેલી. ૯૯

ક્રોધમુખી ને ચોરટી, લોભણી ને લડતી;
સાચી વાત મળે નહીં ને, આઠે પહોર બડબડતી. ૧૦૦

થોડાબોલી સાધુમુખી તે, સૂતા સ્વામીને વેચે;
પૂછ્યો ઉત્તર આપે નહીં ને, બોલે પેચે પેચે. ૧૦૧

અભડાવે રસોઈ, અન્ન ચાખે, જણાય પરમ પવિત્ર;
કળિ કહે છે મારે પ્રતાપે, એવાં સ્ત્રીનાં ચરિત્ર. ૧૦૨

પંડિત દુખિયા ને મૂર્ખ સુખિયા, ભોગી રોગે ભરિયા;
અસાધુ સુખે અન્ન પામે, સાધુ ઘડી નહિ ઠરિયા. ૧૦૩

દાતાર જ્યાં ત્યાં ધન નહિ, દાતાર નહિ ત્યાં ધન;
ખાનાર જ્યાં ત્યાં અન્ન નહીં, ખાનાર નહીં ત્યાં અન્ન. ૧૦૪

રૂપ હો ત્યાં ગુણ નહીં ને, ગુણ ત્યાં નહીં રૂપ;
શા શા અવગુણ વરણવું? છે પ્રતાપ મારો અનૂપ. ૧૦૫

શિષ્યની સેવા ગુરુ કરે, સાધુ અસાધુનું આચરણ;
સ્ત્રીની સેવા કરે સ્વામી, શૂદ્રને સેવે બ્રાહ્મણ. ૧૦૬

છળ છળભેદ અધિક અધિકારી, અઘટિત કરે અન્યાય;
અન્નવિક્રય હયવિક્રય, કરે વિક્રય ગાય. ૧૦૭

પરપતિસંગ ને પરનિંદા, ઈર્ષ્યા અપલક્ષણ;
ઉપવીત–અન્ન, સીમંત–અન્ન, ક્રિયા–અન્ન ભક્ષણ. ૧૦૮

કન્યાવિક્રય ભૂમિવિક્રય, કરે અકરાનું કામ;
શય્યા લે ને ગોદાન લે, ને બોળે બાપનું નામ. ૧૦૯

વાટ પડાવે વિશ્વાસઘાતી, માંહોમાંહે વેર સાંધે;
પંચદેવનું પૂજન તજીને, અસુરને આરાધે. ૧૧૦

વૈરાગી, વિષયી ને જોગી તે ભોગી, ખોટા વણજ, વેપારી;
વિષયસેવન કરે ને ગર્ભ ધરે, નવ વરસની નારી. ૧૧૧

સુરભિ દૂધ થોડું કરે ને, દુકાળ ને દુર્ભિક્ષ;
શોક રોગ, વિજોગ, ઘેરઘેર, સદા ભરે જળ ચક્ષ. ૧૧૨

કો'નું રૂડું નવ દેખી શકું, મારે કો સાથે નહિ સ્નેહ;
કળિ કહે નળરાયજી છે, અવગુણ મારા એહ. ૧૧૩

વિશેષ ક્રોધ આમળી ઝાલ્યો, ચડી રાયને રીસ;
હવે ન મૂકું અધર્મી, હું છેદું તારું શીશ. ૧૧૪

અધર્મી અવનિ વિષે, આવડો તારો ઉન્માદ;
તારો વધ જાણી મને, સૌ દેશે આશીર્વાદ. ૧૧૫

ભયને ધરતો રુદન કરતો, રાયને કહે કળિ;
પછે મુજને મારજો, બે ગુણ મારા સાંભળી. ૧૧૬

કૃત, ત્રેતા, દ્વાપરે, સત વર્ષ તાપસ તાપે;
તોયે તેને હરિહર બ્રહ્મા, દર્શન કોય ન આપે. ૧૧૭

કળિ કહે મારા રાજ્યમાંહે, ધ્યાન ધરે વિશ્વાસે;
તો તેને ઇષ્ટ દેવતા તે, આવી મળે ખટમાસે. ૧૧૮

એ ગુણ છે એક માહરો, હવે બીજો કહું વિસ્તારી;
શત વાર દાન કરે ત્રણ યુગે, એક વાર પામે ફરી. ૧૧૯

ભાવે કભાવે મારા વારામાં, જે હેતે નરનાર;
પુણ્ય કરે જો એક વારે, તો પામે શત વાર. ૧૨૦

નળ કહે જા નાહ હણું, ઊપજી મુજને માયા;
અનંત અવગુણ તાહરા, તે બે ગુણે ઢંકાયા. ૧૨૧

મારા રાજ્યમાં તું નહિ, જો હોય જીવ્યાનું કામ;
કળિ કહે હું ક્યાં વસું, વસવાનો આપો ઠામ. ૧૨૨

જ્યાં જાઉં ત્યાં નામ તમારું, તો ક્યાં રહું હું દાસ?
નળ કહે બેડાના દ્રુમમાંહે, સદા તારો વાસ. ૧૨૩

જ્યાં કથા હોય મહારી, અથવા હરિકીર્તન;
એવે સ્થાનક તું નહિ, તેવું લીધું વચન. ૧૨૪

રાય બેઠો રથ ઉપર, ઋતુપર્ણ સમજ્યો નહિ;
હર્ષપૂર્ણ-શું હય હાંક્યા, જાણે પ્રેમસરિતા વહી. ૧૨૫

વલણ

વહી ચાલ્યો પ્રેમરસ, રથ ગાજતો ગડગડાટ રે;
કહે ભટ પ્રેમાનંદ નાથની, વૈદર્ભી જુએ વાટ રે. ૧૨૬

કડવું ૫૪મું-રાગ ગોડી

દમયંતી કહે દાસીને, સુણ સાધવી;
છે વિપ્રનો વાયદો આજ, મહિલા માધવી. ૧

ઠેઠ ઋતુપર્ણ આવશે, સુણ સાધવી;
જો હોશે નળ મહારાજ, મહિલા માધવી. ૨

અવધ પહોંતી છે વનતણી; સુણ સાધવી;
થયા ત્રણ સંવત્સર, મહિલા માધવી. ૩

એવડા અવિનય શા વસ્યા? સુણ સાધવી;
પ્રભુ ફરી ન તપાસ્યું ઘર, મહિલા માધવી. ૪

ન સાંભર્યાં બાળક બાહુઆં, સુણ સાધવી;
કઠણ પુરુષનાં મન, મહિલા માધવી. ૫

હું મોઈ જીવી જોઈ નહીં, સુણ સાધવી;
વેઠચું હશે કેમ વન, મહિલા માધવી. ૬

આ વાયસ બોલે બારણે, સુણ સાધવી;
મન ઊપજે હરખ તરંગ, મહિલા માધવી. ૭

આજ ફરકે ડાબી આંખડી, સુણ સાધવી;
વળી ફરકે ડાબું અંગ, મહિલા માધવી. ૮

શું મનનો માન્યો આવશે? સુણ સાધવી;
થાશે શુકન કેરાં ફળ, મહિલા માધવી. ૯

શ્રવણે વધામણી સાંભળું, સુણ સાધવી;
કો કહે પધાર્યા નળ, મહિલા માધવી. ૧૦

વધ થાશે વેરી વિયોગનો, સુણ સાધવી;
ગયો જડશે સંજોગ, મહિલા માધવી. ૧૧

વીરસેનસુત આવશે, સુણ સાધવી;
ત્યારે ટળશે સઘળો રોગ, મહિલા માધવી. ૧૨

કો કહેશે આવી વધામણી, સુણ સાધવી;
નથી આપવા સરખી વસ્ત, મહિલા માધવી. ૧૩

અર્પીશ હાર હૃદયાતણો, સુણ સાધવી;
પ્રણમીશ જોડીને હસ્ત, મહિલા માધવી. ૧૪

બારીએ બેસી નિહાળીએ, સુણ સાધવી;
એવે ઊડતી દીઠી રજ, મહિલા માધવી. ૧૫

આ રથ આવે છે ગરજતો, સુણ સાધવી;
વળી ફરકે ગગને ધ્વજ, મહિલા માધવી. ૧૬
આ પડઘી પડે અશ્વચરણની, સુણ સાધવી;
એ હાંકણીમાં છે વિચાર, મહિલા માધવી. ૧૭
આ પરોણો ઊંચો ઊછળે, સુણ સાધવી;
હોય નળ મુખનો ટચકાર, મહિલા માધવી. ૧૮
રથ આવ્યો ગામને ગોંદરે, સુણ સાધવી;
હાહા હોય અયોધ્યાભૂપ, મહિલા માધવી. ૧૯
દીસે સુદેવ મેલે લૂગડે, સુણ સાધવી;
પણ હાંકણહાર કરૂપ; મહિલા માધવી. ૨૦

વલણ

કરૂપ ખેડણ રથ તણો, કયમ કહીએ એ નળરાય રે ?
અવસ્થા જોઈ ગામની, ઋતુપર્ણ દુખિયો થાય રે. ૨૧

કડવું ૫૫ મું–રાગ કેદારો

ઋતુપર્ણ કહે છે વિપ્રને, એ શું કારણ સુદેવ રે;
ભ્રાંત પડે છે મુજને, નથી સ્વયંવરનો અવેવ રે. ૧
મુનિ મુંને મિથ્યા લાવિયો, કાંઈ દીસે છે કપટ રે;
રિપુલોક હસાવિયા, ફેરો પડ્યો ફોગટ રે. ૨
વિવાહકર્મ નથી દીસતું, નથી રચ્યો માંડવ રે;
દુંદુભિ શે નથી બોલતા ? નથી થતું તાંડવ રે. ૩
સુદેવ વળતો બોલિયો, છે છાનું વિવાહનું કર્મ રે;
કંકોત્રી કોને લખી નથી, નહીં ભાંજવો ભીમકને ભર્મ રે. ૪
ક્ષણ એક રહીને આવજો, પૂંઠેથી મહારાજ રે;
આગળથી તે સાંચર્યો, વધામણી લેવા કાજ રે. ૫
વૈદર્ભી જુએ વાટડી, વિપ્ર આવ્યો ઘરમાંય રે;
હરખે ભરી તવ સુંદરી, મુનિને લાગી પાય રે. ૬

રૂડી કહેજો વધામણી, શું પધારે પ્રાણનાથ રે?
બાઈ રૂડી પેરે નથી ઓળખ્યો, શત જોજન કીધો સાથ રે. ૭
છે રૂપ તેહનું બિહામણું, જાણે બીજો નળ રે;
બાહુકને પરીક્ષાને તેડજો, એકાંત નાડી સ્થળ રે. ૮
દમયંતી હરખે ઘણું, જો આવ્યા છે ઋતુપર્ણ રે;
નગરલોક હસે ઘણું, જોઈ સારથિ કેરો વર્ણ રે. ૯
ભીમકરાય સામા ગયા, રથથી ઊતર્યા રાય રે;
ત્રણે રાજકુંવર આવી મળ્યા, ઊઠી સર્વ સભાય રે. ૧૦

વલણ

સભા સર્વ બેઠી થઈ, આસને બેઠો ભૂપ રે;
ભીમક આદે સર્વ કો, જુએ સારથિનું રૂપ રે. ૧૧

કડવું ૫૬ મું–રાગ કેદારો

ભૂપ ભીમક સ્તુતિ કરે ઘણી રે, ભલે પધાર્યા અયોધ્યાધણી રે,
થાકા અવેવ દીસે દેહના રે, એકલા શેં નથી સેના રે. ૧
હય દુર્બળે વળિયો છેક રે, સારથિ સંસાર વત્રેક રે;
કાંઈ અટપટું સરખું દીસે રે, એહવે બાહુક બોલ્યો રીસે રે. ૨
ઋતુપર્ણ મૂકો રથ તાણી રે, ઊઠો ઘોડાને કરો ચારપાણી રે;
નાખ્યો પરોણો ને રાશ રે, જઈ બેઠો ઋતુપર્ણ પાસ રે. ૩
આવે લાગતો રાય આઘો ખસે રે, સભા મુખે વસ્ત્ર દેઈ હસે રે;
તેમ મચમચાવે આંખડી રે, ખોળામાં વસ્ત્રની ગાંઠડી રે. ૪
ઋતુપર્ણને બાહુક પૂછે રે, કાં વેહવાનો વિલંબ શું છે રે?
રાજા રાખે સાને વારી રે, તેમ બાહુક બોલે ખંખારી રે. ૫
ઋતુપર્ણને પૂછે ભીમક રે, આ શું સખા કરે છે જક રે?
એ મિત્ર ક્યાંથી ઊપજ્યો રે, જેથી કામ હીંડે છે લાજ્યો રે. ૬
કહો કાંહાંથી આવ્યા રાણા રે? ઘણું થાકા રેણ ભરાણા રે;
ઋતુપર્ણ કહે આ ભિયા ગુણી રે, નથી એકુ વિદ્યા ઊણી રે. ૭

કોઈ વિદ્યાએ ન જાય વાધી રે, તે માટે મૈત્રી બાંધી રે;
રથહાંકણી વિદ્યા હાથે રે, મેં મૃગયા તેડ્યા સાથે રે. ૮
વન ભમતાં થયો અતિકાળ રે, આંહાં આવી ચ્હડ્યા ભૂપાળ રે;
ભીમક કહે કીધી કરુણા રે, આજ સહેજે સ્વામી પહરુણા રે. ૯
ભૂપ ભીમકે હલફલ કીધી રે, રસોઈની આજ્ઞા લીધી રે;
ભૂપ બાહુક છે તે ભેદી રે, આ ભિયા છે આત્મનિવેદી રે. ૧૦

વલણ

આત્મનિવેદી છે સારથિ, હસ્યો ભીમક ભૂપાળ રે;
અન્ન વમન થાય દર્શને તો; આવડો શો સુગાળ રે? ૧૧

કડવું ૫૭ મું–રાગ નટની

બાહુક મોકલ્યો વાડીમાંહે, રસોઈ સ્થળ એકાંત;
કહે વૈદર્ભી કીજે પરીક્ષા, પુણ્યશ્લોકની પડે ભ્રાંત. ૧
ભીમકરાયે આજ્ઞા આપી, અશ્વની લ્યો તપાસ;
ઋતુપર્ણ ઊતર્યા ભવ્ય ભુવને, કરે સેવા દાસ. ૨
દમયંતીએ ભીમકને કહાવ્યું, આજ્ઞા તમારી લીજે;
બાહુકમાં છે ગુણ નળરાયના, અમે પરીક્ષા કીજે. ૩
એકાંત વાડી દમયંતીની, કીધું રસોઈનું સ્થળ;
ઠાલો કુંભ આણીને મૂક્યો, મૂક્યો કાષ્ઠ નહીં નળ. ૪
બીજાં પાત્ર મૂક્યાં નાનાવિધ, મૂક્યું નહીં મેક્ષણ;
માધવી કેશવી મૂકી સેવાને, જાણે સર્વ લક્ષણ. ૫
દમયંતી બેઠી ઝરૂખે, અંતરપટ આડો બાંધી;
તેડી લાવો રૂપાળાને, જુઓ કેમ જમે છે રાંધી. ૬
દાસી એક તેડવાને આવી, ચાલો કંદર્પ કોડ;
અમારી વાડીને શોભાવો, ચાલો ચંપક છોડ. ૭
ઊઠ્યો નળ ચાલ્યો અંતઃપુરમાં, આનંદ અંતર આણી;
સખી સાહેલી આશ્ચર્ય પામે, હશે તે સણગટ તાણી. ૮

જુએ હેરીને દમયંતી, વિસ્મે થઈ મનમાંહે;
આ સ્વરૂપની ન મળે જોડી, જોતાં ત્રણ ભુવનમાંહે. ૯

શરીર દીસે દવનું દીધું, સ્કંધે જાડો પગે પાતળો;
ટુકડા કર ને નસ નીસરી, મોટા પેટનો નળો. ૧૦

કાંહાં નળ? કાંહાં બાહુક? કાંહાં સૂરજ રાહુ મંડળ?
વાંકું મુખ ને મસ્તક મોટું, પાઘડી ઊંડળ ગુંડળ. ૧૧

એ સાથે શી ગોઠડી? ઋતુપર્ણને ભાવેટ લાગી ભવની;
હીંડતાં પગને સ્પર્શે કરીને, કાળી થાય છે અવની. ૧૨

પણ એહને વિદ્યા હય હાંક્યાની, આશ્ચર્ય સરખું દીસે;
કતરાતો આવે નાક ફુલાવે, ભ્રૂકુટી ભરીસે છે રીસે. ૧૩

દમયંતી પાસે હસતી હસતી, ભાભી આવી ત્રણ;
બાઈ આ પૂતળું ક્યમ પરણાવ્યું, વારુ રૂપ ને વર્ણ. ૧૪

કદાચિત્ નળજી નીવડશે, ને રહેશે એહવું અંગ;
કહો બાઈ તમો એ પુરુષનો, કઈ પેરે કરશો સંગ? ૧૫

શાપ હશે કોઈ તાપસનો, ન જાશે કોઈ ઉપાંગે;
આ ભિયા આસન બેસશે, તમો કેમ રહેશો વામાંગે? ૧૬

જાંહાં હશે તાંહાથી કાલ આવશે, બાઈ તમારો સ્વામી;
એમ વલખાં શું મારો છો? કાંઈ ધીરજ ધરો ગજગામી. ૧૭

વૈદર્ભી કહે કૌતુક મૂકો, બેસી કરો પરીક્ષા;
જાઓ સેવા કરો બાહુકની, દાસીને દીધી શિક્ષા. ૧૮

કેશવી માધવી બન્ને આવી, બાહુકજીની પાસ;
દેહે ભરાયું નળરાજાનું, ઓળખી બન્નો દાસ. ૧૯

સૂકાં વૃક્ષને સ્પર્શ કર્યો તે, તે થયું નવપલ્લવ;
દાસી તવ આનંદ પામી, હોય વૈદર્ભીનો વલ્લભ. ૨૦

કહે સહિયારી હો આચારી, મન ન આણશો ધોકો;
દ્રુમ તળે સ્થળ પવિત્ર કીધું, અમો દીધો છે ચોકો. ૨૧

નહાવાનું તાંહાં વસ્ત્ર પહેરે, પાઘડી પછેડી વરજે;
જંઘાએ ગૂછળાં કેશતણાં ને, શરીર ભર્યું છે ખરજે. ૨૨

નીચું ઊંચું ભાળે, શરીર ખંજવાળે, દાસીએ અવિલોકન કીધો;
રાંટે પાયે હીંડે બડબડતો, ઠાલો કુંભ જઈ લીધો. ૨૩

વરુણમંત્ર ભણ્યો નળરાયે, તત્ક્ષણ કુંભ ભરાયો;
વીસ ઘડા રેડ્યા શિર ઉપર, ઊભો રહીને નહાયો. ૨૪

દાસી અતિ આનંદ પામી, કૌતુક દીઠું વળતું;
ચહલા મધ્યે કાષ્ઠ મૂક્યાં, અગ્નિ વિણ થયું બળતું. ૨૫

ઉભરાતું અન્ન કરે હલાવે, કડછીનું નહીં કામ;
દાસી ગઈ દમયંતી પાસે, બોલી કરી પ્રણામ. ૨૬

વાજી વૃક્ષ ને જળ અનળ, એ ચાર પરીક્ષા મળી;
અન્ન લાવો અભડાવી એહનું, વૈદર્ભી કહે જાઓ વળી. ૨૭

રમતી રમતી નેહે નમતી, નીરખતી નિજ ગાત્ર;
એક બાહુક વાતે વળગાડ્યો, એક લઈ નાઠી અન્નપાત્ર. ૨૮

અરે પાપિણી, કહી બાહુક ઊઠ્યો, દાસીએ મૂકી દોટ;
માધવી કહે ફરી કરો રસોઈ, હું દઈ આપું અચોટ. ૨૯

ફરી પાક નિપજાવ્યો નળરાય, બેઠો કરવા ભોજન;
પછે દમયંતીએ જોયું ચાખી, અણાવ્યું જે અન્ન. ૩૦

સ્વાદ ઓળખ્યો એ નળ નિશ્ચે પાક પરમ રસાળ;*
કિંકરી ફરીને મોકલી ત્યારે, સાથે બંને બાળ. ૩૧

વલણ

સાથે બંને બાળ ને, નળ કને આવી કિંકરી;
બાહુકે દીઠાં બાળુઆં તાહારે, આંખડી જળે ભરી રે. ૩૨

* મહારાજા નળ પાકશાસ્ત્રના મહાન જાણકાર હતા. તેમનું રચેલું 'નલપाक' નામનું પાકશાસ્ત્રનું સંસ્કૃત પુસ્તક આજે પણ પ્રખ્યાત છે. —સંશોધક

કડવું ૫૮ મું—રાગ રામગ્રી

બાહુકે દીઠાં બાળુઆં, ઊલટ્યું અંતઃકર્ણ;
દામણાં માહરાં બાળકોને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે૦ ૧
કળજુગે કલ્પાંત જ કીધું, બાળક વર્ત્યાં મોસાળ;
કોણ કૃત્ય મેં આચર્યાં? તજી અબળા અંતરિયાળ. બાહુકે૦ ૨
સંજોગસાગર ઊલટ્યો, નયણાં શ્રવણ સમાન;
આલિંગન દેવા કારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે૦ ૩
મળવાને તેડ્યાં મીઠડાં, કર લાંબા કીધા ધીશ;
છળ્યાં બીનાં બાળકો તે, પાડે ચીસેચીસ. બાહુકે૦ ૪
દાસીએ ચાંપ્યાં હૃદે સાથે, કીધો બાહુકનો તિરસ્કાર;
રહેવા દે તારું રમાડવું ભાઈ, રુએ છે રાજકુમાર. બાહુકે૦ ૫
બાહુક કહે બાળકને મુંને, સાંઈ દેવાનો સ્નેહ;
ના રે ભાઈડા ભેટતાં થાએ, કાળી કુંવરની દેહ. બાહુકે૦ ૬
છે છત્રપતિનાં છોકરાં, તુંને મળવાનું કેમ મન?
શે દુઃખે થાય છે ગળગળો? રોતાં ફૂટશે લોચન. બાહુકે૦ ૭
બાહુક વળતો બોલિયો મારે, એવાં બાળકની જોડ;
આ દેખીને તે સાંભર્યાં, થયું રમાડવાનું કોડ. બાહુકે૦ ૮
દાસીએ કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યો બાહુક જે વાત;
બાઈ આશ્ચર્ય દીઠું અતિઘણું, કાળો કરે આંસુપાત. બાહુકે૦ ૯
દમયંતીએ પૂછ્યું ભીમકને, નળની પડે છે ભ્રાંત;
આજ્ઞા હોય તો બાહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. બાહુકે૦ ૧૦
ભીમક કહે સતી સુતા, તુંને શું દેઉં શિક્ષા;
સુખે બોલાવો બાહુકિયાને, કરો નળની પરીક્ષા. બાહુકે૦ ૧૧
વૈદર્ભી આવ્યાં અંતઃપુરમાં, જ્યાં પોતાની મેડી;
આજ્ઞા આપી દાસીને, લાવો બાહુકને તેડી. બાહુકે૦ ૧૨
શીઘ્ર આવી સાહેલડી, અંતરમાંહી ઉલ્લાસ;
ઊઠો બાહુકજી ઉતાવળા, દમયંતીની પાસ. બાહુકે૦ ૧૩

રાયજી વળતો બોલ્યો, હું છું દીન કંગાલ;
વરવા સાથે વૈદર્ભીને, વાત કર્યાનું શું વહાલ? બાહુકે૦ ૧૪

સોમવદની સુંદરી, સારંગનયના સુજાણ;
વાત કરતાં બ્રહ્મચર્ય ભાંગે, વાગે મોહનાં બાણ. બાહુકે૦ ૧૫

પરઘરમાંહે અમો નવ પેસું, સ્ત્રીનાં ચંચળ મન;
સાધુપુરુષને સદ્ય પાડે, આવીને દે આલિંગન, બાહુકે૦ ૧૬

દાસીને તવ હાસ્ય આવ્યું, દૈવનાં કૌતુક જોય;
વિશ્વમોહિની દમયંતી તે, આ ભિયાને ક્યમ નહિ મોહાય? બાહુકે૦ ૧૭

બોર ન ખાય કો કરતણાં, વિપરીત વપુનું વાન;
એવા ઉપર વળી કર્મ લડ્યાં, વળી રૂપનું અભિમાન. બાહુકે૦ ૧૮

બલાત્કારે તેડ્યો બાહુક, દાસી થઈ બાંહેધર;
નીચી નાડે નળ ચાલિયો, જ્યાં ગૃહિણીનું ઘર. બાહુકે૦ ૧૯

જાતાં કહે છે કિંકરીને, બ્રહ્મચર્યને છે ઘાત;
વૈદર્ભી વિકારે ભરી, મને વશ કરવાની વાત. બાહુકે૦ ૨૦

માધવી કહે બોલ વિચારી, કોણ ભાંગે છે ધર્મ;
વૈદર્ભી તને ક્યમ નહિ વરે? કરે અગ્નિ કર્મ. બાહુકે૦ ૨૧

નથી આશરો ગયા તણો, કહી ભિડાવ્યાં કપાટ;
દાસીએ દેખાડી આંખડી, ત્યારે ચાલ્યો પાધરી વાટ. બાહુકે૦ ૨૨

બાહુકને બારણે બેસાડ્યો, ઢાળી રૂપાનો બાજઠ;
દમયંતી ઊમરા પર બેઠી, આડું ધરી અંતરપટ. બાહુકે૦ ૨૩

બાહુક ખૂંખારે આળસ મોડે, માંડ્યો વિષયનાં ચિહ્ન;
ચિત્ત મળ્યું ત્યાં ચક કશો રે, જો નથી ભિન્નાભિન્ન. બાહુકે૦ ૨૪

વલણ

જો નથી ભિન્નાભિન્ન તો, મધ્યે અંતરપટ કશું;
નહિ બોલો જો મન મૂકી, તો અમો ઊઠીને જશું. ૨૫

કડવું ૫૮ મું—રાગ રામગ્રી

બાહુકે દીઠાં બાળુઆં, ઊલટયું અંતઃકર્ણ;
દામણાં માહરાં બાળકોને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે૦ ૧
કળજુગે કલ્પાંત જ કીધું, બાળક વર્ત્યાં મોસાળ;
કોણ કૃત્ય મેં આચર્યાં? તજી અબળા અંતરિયાળ. બાહુકે૦ ૨
સંજોગસાગર ઊલટ્યો, નયણાં શ્રવણ સમાન;
આલિંગન દેવા કારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે૦ ૩
મળવાને તેડ્યાં મીઠડાં, કર લાંબા કીધા ધીશ;
છળયાં બીનાં બાળકો તે, પાડે ચીસેચીસ. બાહુકે૦ ૪
દાસીએ ચાંપ્યાં હૃદે સાથે, કીધો બાહુકનો તિરસ્કાર;
રહેવા દે તારું રમાડવું ભાઈ, રુએ છે રાજકુમાર. બાહુકે૦ ૫
બાહુક કહે બાળકને મુંને, સાંઈ દેવાનો સ્નેહ;
ના રે ભાઈડા ભેટતાં થાએ, કાળી કુંવરની દેહ. બાહુકે૦ ૬
છે છત્રપતિનાં છોકરાં, તુંને મળવાનું કેમ મન?
શે દુઃખે થાય છે ગળગળો? રોતાં ફૂટશે લોચન. બાહુકે૦ ૭
બાહુક વળતો બોલિયો મારે, એવાં બાળકની જોડ;
આ દેખીને તે સાંભર્યાં, થયું રમાડવાનું કોડ. બાહુકે૦ ૮
દાસીએ કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યો બાહુક જે વાત;
બાઈ આશ્ચર્ય દીઠું અતિઘણું, કાળો કરે આંસુપાત. બાહુકે૦ ૯
દમયંતીએ પૂછ્યું ભીમકને, નળની પડે છે ભ્રાંત;
આજ્ઞા હોય તો બાહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. બાહુકે૦ ૧૦
ભીમક કહે સતી સુતા, તુંને શું દેઉં શિક્ષા;
સુખે બોલાવો બાહુકિયાને, કરો નળની પરીક્ષા. બાહુકે૦ ૧૧
વૈદર્ભી આવ્યાં અંતઃપુરમાં, જ્યાં પોતાની મેડી;
આજ્ઞા આપી દાસીને, લાવો બાહુકને તેડી. બાહુકે૦ ૧૨
શીઘ્ર આવી સાહેલડી, અંતરમાંહી ઉલ્લાસ;
ઊઠો બાહુકજી ઉતાવળા, દમયંતીની પાસ. બાહુકે૦ ૧૩

રાયજી વળતો બોલ્યો, હું છું દીન કંગાલ;
વરવા સાથે વૈદર્ભીને, વાત કર્યાનું શું વહાલ? બાહુકે૦ ૧૪

સોમવદની સુંદરી, સારંગનયના સુજાણ;
વાત કરતાં બ્રહ્મચર્ય ભાંગે, વાગે મોહનાં બાણ. બાહુકે૦ ૧૫

પરઘરમાંહે અમો નવ પેસું, સ્ત્રીનાં ચંચળ મન;
સાધુપુરુષને સદ્ય પાડે, આવીને દે આલિંગન. બાહુકે૦ ૧૬

દાસીને તવ હાસ્ય આવ્યું, દૈવનાં કૌતુક જોય;
વિશ્વમોહિની દમયંતી તે, આ ભિયાને ક્યમ નહિ મોહાય? બાહુકે૦ ૧૭

બોર ન ખાય કો કરતણાં, વિપરીત વપુનું વાન;
એવા ઉપર વળી કર્મ લડ્યાં, વળી રૂપનું અભિમાન. બાહુકે૦ ૧૮

બલાત્કારે તેડ્યો બાહુક, દાસી થઈ બાંહેધર;
નીચી નાડે નળ ચાલિયો, જ્યાં ગૃહિણીનું ઘર. બાહુકે૦ ૧૯

જાતાં કહે છે કિંકરીને, બ્રહ્મચર્યને છે ઘાત;
વૈદર્ભી વિકારે ભરી, મને વશ કરવાની વાત. બાહુકે૦ ૨૦

માધવી કહે બોલ વિચારી, કોણ ભાંગે છે ધર્મ;
વૈદર્ભી તને ક્યમ નહિ વરે? કરે અગ્નિ કર્મ. બાહુકે૦ ૨૧

નથી આશરો ગયા તણો, કહી ભિડાવ્યાં કપાટ;
દાસીએ દેખાડી આંખડી, ત્યારે ચાલ્યો પાધરી વાટ. બાહુકે૦ ૨૨

બાહુકને બારણે બેસાડ્યો, ઢાળી રૂપાનો બાજઠ;
દમયંતી ઊમરા પર બેઠી, આડું ધરી અંતરપટ. બાહુકે૦ ૨૩

બાહુક ખૂંખારે આળસ મોડે, માંડ્યો વિષયનાં ચિહ્ન;
ચિત્ત મળ્યું ત્યાં ચક કશો રે, જો નથી ભિન્નાભિન્ન. બાહુકે૦ ૨૪

વલણ

જો નથી ભિન્નાભિન્ન તો, મધ્યે અંતરપટ કશું;
નહિ બોલો જો મન મૂકી, તો અમો ઊઠીને જશું. ૨૫

કડવું ૫૮ મું–રાગ રામગ્રી

બાહુકે દીઠાં બાળુઆં, ઊલટ્યું અંતઃકર્ણ;
દામણાં માહરાં બાળકોને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે૦ ૧
કળજુગે કલ્પાંત જ કીધું, બાળક વર્ત્યાં મોસાળ;
કોણ કૃત્ય મેં આચર્યાં? તજી અબળા અંતરિયાળ. બાહુકે૦ ૨
સંજોગસાગર ઊલટ્યો, નયણાં શ્રવણ સમાન;
આલિંગન દેવા કારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે૦ ૩
મળવાને તેડ્યાં મીઠડાં, કર લાંબા કીધા ધીશ;
છળ્યાં બીનાં બાળકો તે, પાડે ચીસેચીસ. બાહુકે૦ ૪
દાસીએ ચાંપ્યાં હૃદે સાથે, કીધો બાહુકનો તિરસ્કાર;
રહેવા દે તારું રમાડવું ભાઈ, રુએ છે રાજકુમાર. બાહુકે૦ ૫
બાહુક કહે બાળકને મુંને, સાંઈ દેવાનો સ્નેહ;
ના રે ભાઈડા ભેટતાં થાએ, કાળી કુંવરની દેહ. બાહુકે૦ ૬
છે છત્રપતિનાં છોકરાં, તુંને મળવાનું કેમ મન?
શે દુઃખે થાય છે ગળગળો? રોતાં ફૂટશે લોચન. બાહુકે૦ ૭
બાહુક વળતો બોલિયો મારે, એવાં બાળકની જોડ;
આ દેખીને તે સાંભર્યાં, થયું રમાડવાનું કોડ. બાહુકે૦ ૮
દાસીએ કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યો બાહુક જે વાત;
બાઈ આશ્ચર્ય દીઠું અતિઘણું, કાળો કરે આંસુપાત. બાહુકે૦ ૯
દમયંતીએ પૂછ્યું ભીમકને, નળની પડે છે ભ્રાંત;
આજ્ઞા હોય તો બાહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. બાહુકે૦ ૧૦
ભીમક કહે સતી સુતા, તુંને શું દેઉં શિક્ષા;
સુખે બોલાવો બાહુકિયાને, કરો નળની પરીક્ષા. બાહુકે૦ ૧૧
વૈદર્ભી આવ્યાં અંતઃપુરમાં, જ્યાં પોતાની મેડી;
આજ્ઞા આપી દાસીને, લાવો બાહુકને તેડી. બાહુકે૦ ૧૨
શીઘ્ર આવી સાહેલડી, અંતરમાંહી ઉલ્લાસ;
ઊઠો બાહુકજી ઉતાવળા, દમયંતીની પાસ. બાહુકે૦ ૧૩

રાયજી વળતો બોલ્યો, હું છું દીન કંગાલ;
વરવા સાથે વૈદર્ભીને, વાત કર્યાનું શું વહાલ? બાહુકે૦ ૧૪

સોમવદની સુંદરી, સારંગનયના સુજાણ;
વાત કરતાં બ્રહ્મચર્ય ભાંગે, વાગે મોહનાં બાણ. બાહુકે૦ ૧૫

પરઘરમાંહે અમો નવ પેસું, સ્ત્રીનાં ચંચળ મન;
સાધુપુરુષને સદ્ય પાડે, આવીને દે આલિંગન, બાહુકે૦ ૧૬

દાસીને તવ હાસ્ય આવ્યું, દૈવનાં કૌતુક જોય;
વિશ્વમોહિની દમયંતી તે, આ ભિયાને ક્યમ નહિ મોહાય? બાહુકે૦ ૧૭

બોર ન ખાય કો કરતણાં, વિપરીત વપુનું વાન;
એવા ઉપર વળી કર્મ લડ્યાં, વળી રૂપનું અભિમાન. બાહુકે૦ ૧૮

બલાત્કારે તેડ્યો બાહુક, દાસી થઈ બાંહેધર;
નીચી નાડે નળ ચાલિયો, જ્યાં ગૃહિણીનું ઘર. બાહુકે૦ ૧૯

જાતાં કહે છે કિંકરીને, બ્રહ્મચર્યને છે ઘાત;
વૈદર્ભી વિકારે ભરી, મને વશ કરવાની વાત. બાહુકે૦ ૨૦

માધવી કહે બોલ વિચારી, કોણ ભાંગે છે ધર્મ;
વૈદર્ભી તને ક્યમ નહિ વરે? કરે અગ્નિ કર્મ. બાહુકે૦ ૨૧

નથી આશરો ગયા તણો, કહી ભિડાવ્યાં કપાટ;
દાસીએ દેખાડી આંખડી, ત્યારે ચાલ્યો પાધરી વાટ. બાહુકે૦ ૨૨

બાહુકને બારણે બેસાડ્યો, ઢાળી રૂપાનો બાજઠ;
દમયંતી ઊમરા પર બેઠી, આડું ધરી અંતરપટ. બાહુકે૦ ૨૩

બાહુક ખૂંખારે આળસ મોડે, માંડ્યો વિષયનાં ચિહ્ન;
ચિત્ત મળ્યું ત્યાં ચક કશો રે, જો નથી ભિન્નાભિન્ન. બાહુકે૦ ૨૪

વલણ

જો નથી ભિન્નાભિન્ન તો, મધ્યે અંતરપટ કશું;
નહિ બોલો જો મન મૂકી, તો અમો ઊઠીને જશું. ૨૫

કડવું ૫૮ મું—રાગ રામગ્રી

બાહુકે દીઠાં બાળુડાં, ઉલટ્યું અંતઃકર્ણ;
દામણાં માહરાં બાળકોને, દેખીને આવે મર્ણ. બાહુકે૦ ૧
કળજુગે કલ્પાંત જ કીધું, બાળક વર્ત્યાં મોસાળ;
કોણ કૃત્ય મેં આચર્યાં? તજી અબળા અંતરિયાળ. બાહુકે૦ ૨
સંજોગસાગર ઉલટ્યો, નયણાં શ્રવણ સમાન;
આલિંગન દેવા કારણે, સુતને કીધી સાન. બાહુકે૦ ૩
મળવાને તેડ્યાં મીઠડાં, કર લાંબા કીધા ધીશ;
છળ્યાં બીનાં બાળકો તે, પાડે ચીસેચીસ. બાહુકે૦ ૪
દાસીએ ચાંપ્યાં હૃદે સાથે, કીધો બાહુકનો તિરસ્કાર;
રહેવા દે તારું રમાડવું ભાઈ, રુએ છે રાજકુમાર. બાહુકે૦ ૫
બાહુક કહે બાળકને મુંને, સાંઈ દેવાનો સ્નેહ;
ના રે ભાઈડા ભેટતાં થાએ, કાળી કુંવરની દેહ. બાહુકે૦ ૬
છે છત્રપતિનાં છોકરાં, તુંને મળવાનું કેમ મન?
શે દુઃખે થાય છે ગળગળો? રોતાં ફૂટશે લોચન. બાહુકે૦ ૭
બાહુક વળતો બોલિયો મારે, એવાં બાળકની જોડ;
આ દેખીને તે સાંભર્યાં, થયું રમાડવાનું કોડ. બાહુકે૦ ૮
દાસીએ કહ્યું દમયંતીને, બોલ્યો બાહુક જે વાત;
બાઈ આશ્ચર્ય દીઠું અતિઘણું, કાળો કરે આંસુપાત. બાહુકે૦ ૯
દમયંતીએ પૂછ્યું ભીમકને, નળની પડે છે ભ્રાંત;
આજ્ઞા હોય તો બાહુકને, પૂછું તેડી એકાંત. બાહુકે૦ ૧૦
ભીમક કહે સતી સુતા, તુંને શું દેઉં શિક્ષા;
સુખે બોલાવો બાહુકિયાને, કરો નળની પરીક્ષા. બાહુકે૦ ૧૧
વૈદર્ભી આવ્યાં અંતઃપુરમાં, જ્યાં પોતાની મેડી;
આજ્ઞા આપી દાસીને, લાવો બાહુકને તેડી. બાહુકે૦ ૧૨
શીઘ્ર આવી સાહેલડી, અંતરમાંહી ઉલ્લાસ;
ઊઠો બાહુકજી ઉતાવળા, દમયંતીની પાસ. બાહુકે૦ ૧૩

રાયજી વળતો બોલ્યો, હું છું દીન કંગાલ;
વરવા સાથે વૈદર્ભીને, વાત કર્યાનું શું વહાલ? બાહુક૦ ૧૪

સોમવદની સુંદરી, સારંગનયના સુજાણ;
વાત કરતાં બ્રહ્મચર્ય ભાંગે, વાગે મોહનાં બાણ. બાહુક૦ ૧૫

પરઘરમાંહે અમો નવ પેસું, સ્ત્રીનાં ચંચળ મન;
સાધુપુરુષને સદ્ય પાડે, આવીને દે આલિંગન, બાહુક૦ ૧૬

દાસીને તવ હાસ્ય આવ્યું, દૈવનાં કૌતુક જોય;
વિશ્વમોહિની દમયંતી તે, આ ભિયાને ક્યમ નહિ મોહાય? બાહુક૦ ૧૭

બોર ન ખાય કો કરતણાં, વિપરીત વપુનું વાન;
એવા ઉપર વળી કર્મ લડ્યાં, વળી રૂપનું અભિમાન. બાહુક૦ ૧૮

બલાત્કારે તેડ્યો બાહુક, દાસી થઈ બાંહેધર;
નીચી નાડે નળ ચાલિયો, જ્યાં ગૃહિણીનું ઘર. બાહુક૦ ૧૯

જાતાં કહે છે કિંકરીને, બ્રહ્મચર્યને છે ઘાત;
વૈદર્ભી વિકારે ભરી, મને વશ કરવાની વાત. બાહુક૦ ૨૦

માધવી કહે બોલ વિચારી, કોણ ભાંગે છે ધર્મ;
વૈદર્ભી તને ક્યમ નહિ વરે? કરે અગ્નિ કર્મ. બાહુક૦ ૨૧

નથી આશરો ગયા તણો, કહી ભિડાવ્યાં કપાટ;
દાસીએ દેખાડી આંખડી, ત્યારે ચાલ્યો પાધરી વાટ. બાહુક૦ ૨૨

બાહુકને બારણે બેસાડ્યો, ઢાળી રૂપાનો બાજઠ;
દમયંતી ઊમરા પર બેઠી, આડું ધરી અંતરપટ. બાહુક૦ ૨૩

બાહુક ખૂંખારે આળસ મોડે, માંડ્યો વિષયનાં ચિહ્ન;
ચિત્ત મળ્યું ત્યાં ચક કશો રે, જો નથી ભિન્નાભિન્ન. બાહુક૦ ૨૪

વલણ

જો નથી ભિન્નાભિન્ન તો, મધ્યે અંતરપટ કશું;
નહિ બોલો જો મન મૂકી, તો અમો ઊઠીને જશું. ૨૫

કડવું ૫૯ મું—રાગ કાફી

વિનય સંગાથે બોલ્યાં, વૈદર્ભી સુંદરી;
શા માટે ઊઠી જાઓ છો? તેડાવ્યા ખપ કરી. ૧
અમને રહેવું ઘટે, બાંધી અંતરપટે;
બોલું કેમ પ્રગટે, પરપુરુષ નિકટે. ૨
બેસોજી બાજઠે, બોલોજી ઊલટે;
ન પૂછું કપટે, બોલવું નિર્મળ ઘટે. ૩
પુરુષ છેડાયો હઠે, ચાલે પોતાની ચટે;
હીંડે નારીને નટે, લાજે નહીં રાજવટે. ૪
જે નર જન મને કાળા, મુખે વિષની જ્વાળા;
મૂકે વિજોગનાં ભાલાં, કેમ કહી શકે બાળા? ૫
બાહુકજી છો આચારી, સુણો વિનતિ મારી;
કો એમ મૂકે વિસારી? દોહલે પામી નારી. ૬
નવાનવા નેહ ઉદે, વહાવાનાં વાયક વદે;
ભરી હોય જો મદે, પુરુષનાં કઠણ હૃદે. ૭
વળગી હીંડે કાંડે, નવનવી પ્રીત માંડે;
જણાય દુઃખને ટાંડે, સ્નેહીને નિશ્ચે છાંડે. ૮
જાણીએ મળીએ વહેલાં, દેખીને થઈએ ઘેલાં;
નારી ન પ્રીછે પહેલાં, પુરુષનાં મન મેલાં. ૯
વહાલપણાં ક્યહીંએ ગયાં, મુખે કહેતા આ ભૈયા;
વજ્રપેં કઠણ હૈયાં, તરછોડયાં નાનાં છૈયાં. ૧૦
બ્રહ્માએ પુરુષ ઘડિયા, નારીને જીવે જડિયા;
દુઃખના દહાડા પડિયા, વેરીડા થઈ નીવડિયા. ૧૧
પ્રીતડી જેની વ્યાપી, તેને મારે અદ્યાપિ;
ફળ બે રૂડાં આપે, વૃક્ષને થડથી કાપે. ૧૨
રખે મારી વેલ સૂકે, પ્રવાસજળ વહેતું મૂકે;
તે જાણી ચતુરા શું ચૂકે? ફરી આવી ન ઢૂંકે. ૧૩

જે સ્થળનું જળ પીજે, શલ્યા ત્યાં કેમ દીજે?
જે પર દયા ધરીજે, તેનો જીવડો નવ લીજે. ૧૪

જેનો હાથ ગ્રહીએ, તેને મૂકી નવ જઈએ;
અમો અબળા છઈએ, વેદના કોને કહીએ? ૧૫

જેને પામી માનવ જને, દેવતા ન આણ્યા મને;
તેને ન મૂકીએ વને, રાખીએ પોતા કને. ૧૬

બેસી એક પાટે, કામિની કપટઘાટે;
થોડા અન્યાય માટે, ન મૂકીએ ઉજેડ વાટે. ૧૭

અબળાનાં કોણ બળ? કદળીપેં કોમળ;
નયણે ભરે જળ, કડવાં કર્મનાં ફળ. ૧૮

વનમાં વાઘ ગાજે, વાવલીએ કાંટા ભાંજે;
બીજા લોકને દાઝે, શઠ સ્વામી નવ લાજે. ૧૯

વનમાં રામા રૂવે, કોણ આંસુડાં લૂએ?
ફરી તપાસ ન જુએ, પોતાનું કુળ વગુએ. ૨૦

આધી ધરે અલેખે, વગડામાં ઉવેખે;
સ્વામી ન આવે તેખે, વેરીડા દેવ દેખે. ૨૧

ન જાણે નાર મોરી, છે છત્રપતિની છોરી;
અજગર ગળી ગોરી, ચતુરાની શી ચોરી? ૨૨

નયણે આંસુ રેડે, પારધી લાગો કેડે;
તારુણીને તેડે, છબીલીને છંછેડે. ૨૩

ગળ્યા લંપટ લોકો કામી, કેમ જીવે ગજગામી?
કુળને લાગે ખામી, ન બોલે શઠ સ્વામી. ૨૪

નીચપણું નફ્ટ, કુળ લજાવ્યું નેટ;
કરી માસીની વેઠ, પ્રેમદાએ ભર્યું પેટ. ૨૫

કર્મની લાંબી દોરી, ચઢી શિર હારની ચોરી;
ન જાગે નાથ અઘોરી, ભાંગો સિર ઇંધણચોરી. ૨૬

ન કરે પ્રેમદાની મીટ, વળી હવે આડી લીટ;
પુરુષ હૈયાના ધીટ, મન જેહવાં વજ્રકીટ. ૨૭
કહેતાં નહીં આવડે, દુઃખે હૈયાં ધડધડે;
ખોટું આળ ચડે, ગગન ત્રૂટી પડે. ૨૮
પૃથ્વી જાય પાતાળે, સતીને જૂઠે આળે;
વિચાર ભણી ન ભાળે, જાણે ફૂડી ગાળે. ૨૯
જે કો વિશ્વાસ કરે, પુરુષનો આધાર ધરે;
તે ઘેલી શીદ ઠરે? રોઈ રોઈને મરે. ૩૦
ખપ કરીને વરી, દુઃખના અંતે કરી;
બાહુક કહો વાત એ ખરી, તેને કાંઈ પૂછશે હરિ. ૩૧
છે કર્મની વસમી ગતિ, ભૂંસી નવ જાયે રતિ;
શત્રુ થયો પ્રજાપતિ, બ્રહ્માને દયા નથી. ૩૨
ભલાનો વેરી બ્રહ્મા, કઠણ તે કૃતવર્મા;
લખે લેખ કર્માધર્મા, ક્લેશને ઘાલે ઘરમાં. ૩૩

વલણ

ક્લેશ ઘાલે ઘર વિષે, પ્રજાપતિ કઠણ ઘણું;
બાહુકજીને પ્રશ્ન પૂછે; જોયું ડહાપણ તમતણું રે. ૩૪

કડવું ૬૦ મું—રાગ છંદ ભુજંગીની ચાલ

દહે દેહ વિજોગની વ્રેહજ્વાળા,
મારે મર્મનાં બાણ પૂછે પ્રશ્ન બાળા;
તારી બુદ્ધ બાહુક બળવંત દીસે,
કાંઈ જાણવા ભેદ મમ મંન હીસે. ૧

દીસે શારદા વાસ તમ જીભ અગ્રે,
ભલું કીધું પધાર્યા ભીમક નગ્રે;
વિનયયુક્ત દીસો સર્વ સિદ્ધિવાન,
ભૂત ભવિષ્ય જાણો તમો વર્તમાન. ૨

એકશોભિતા પુરુષ તે મૂર્ખ મોટા,
જેવા સીપમાં મોતીના દાણા ખોટા;
એક રૂપહીણ પુરુષ બહુ ગુણ ભરિયા,
જેમ સાચા હીરા રજ્જુગત કરિયા. ૩
બાહુક બાપના સમ જો વૃથા ભાખું,
તમ ઉપર વિભુ ઓવારી નાખું;
ઇંદ્રવારુણીનાં ફળ કરમાં સાચે,
પણ ભક્ષ કરતાં તેના પ્રાણ જાયે. ૪
એક રૂપવંત નારી કો નર નીરખ્યો,
તેજવંત શોભે કોટિ કંદર્પ સરખો;
ધરે છત્ર સર્વત્ર જેની આણ વરતે,
કરે નવનવા ભોગ જન નિત્ય પ્રત્યે. ૫
એવા પુરુષને મોહી કોઈ નાર પહેલી,
તપતેજ સરખી જીવે ગર્વઘેલી;
વર અવર મુનિવરતણી આશ તોડી,
પંખીરાજનાં વચન પર પ્રીત જોડી. ૬
તજ્યાં માત ને તાત પિયર પડોશી,
નવ જાણ્યું જે નાથજી છે સદોષી;
સોંપ્યાં તન, મન, પ્રાણ નિર્દોષ જાણી,
સુણો બાહુકજી, કહું કર્મકહાણી. ૭
જેમ પારધી કપટના કણ ચણાવી,
પાડે પંખીને ફંદમાં સ્નેહ જણાવી;
વેધે મૃગને જેમ ઘંટા વજાડી,
તેમ પ્રેમદા પ્રેમને પાશ પાડી. ૮
બહુ રંગવિલાસનાં સુખ દેખાડી,
ગયા હાડ અંતે તે વિપત્ત પાડી;
જ્યાં કંદ ને મૂળ નહીં ફળ પાણી,
તેવે ઠામ મૂકી કરી અનાથ રાણી. ૯

ન કોયે કરે એવું કર્મ કીધું,
અપરાધ પાખે ઘણું દુઃખ દીધું;
શત ખંડ કીધી તે વિજોગ શસ્ત્રે,
ફરી વનમાં તારુણી અર્ધ વસ્ત્રે. ૧૦
ત્રણ દિવસ ત્રણ રયણી વનમાંહે ભટકી,
નિર્દય નાથને વાત શી મન અટકી;
ગ્રહી અજગરે સુંદરી શિથિલ કીધી,
મળ્યો પારધી ઈશ્વરે રાખી લીધી. ૧૧
કહી ડાકિણી શાકિણી ને સિહારી,
પાશ પહાણ પાટુ બહુ માર મારી;
પરાધીન થઈને નીચું કામ કરિયું,
ધરી દાસી નામે દુર્ભર ભરિયું. ૧૨
ચઢી ચોરી માથે મોતીમાળ કેરી,
કરતાં પ્રીત વહાલાં થયાં સર્વ વેરી;
ત્રણ વર્ષ નાખ્યાં શ્વેત વસ્ત્ર પહેરી,
નહીં કંકુ કાજળ નહીં નાહું નહેરી. ૧૩
હવિષ્યાન્ન પરાધીન અન્ન પામી,
તોય તેણીએ ન તજ્યો નિજ સ્વામી;
તપ નિયમ રાખી નિજ દેહ બાળ્યો,
ગૃહસ્થરાજની નારે સંન્યાસ પાળ્યો. ૧૪
કહો બાહુકરાય, એ ધર્મ કેવો,
ઘટે નાથને એવો છેહ દેવો?
સર્વ પાપમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વાસઘાત;
તેને પૂછશે કહો કાંઈ વૈકુંઠનાથ? ૧૫
બાહુક એહ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીજે,
એવા કપટી પુરુષને શુંય કીજે;
સુણી નર્મવાણી નળનાથ રીઝયો,
જોવા પ્રીત વિશેષ મહારાજ ખીજ્યો. ૧૬

સુણો પ્રશ્નના ઉત્તર ભીમકબાળા,
તે પુરુષને પ્રભવી પ્રેમજવાળા;
પરી સુંદરી પ્રેમદા સાધુ જાણી,
મોહ્યો નાથ તેને કીધી પટ્ટરાણી. ૧૭
બીજી નારીના સામું ન સ્વપ્ને જોયું,
ગુણહીણ સ્ત્રી સાથ આયુષ્ય ખોયું;
સગાં મિત્રની પ્રીત તે નાથે ફેડી,
ગયો પુરુષ તીર્થે નારી સાથ તેડી. ૧૮
વને સાત અપવાસ ભમતાં રે કીધા,
મચ્છ રાખવા નારને ત્રણ દીધાં;
કીધો શ્રમ બીજાં મચ્છ નવ લીધાં,
પેલી પાપિણી નારે તે મચ્છ ખાધાં. ૧૯
કહો ભીમકબાળા, થઈ વાત એવી,
પૂછે બાહુક પ્રશ્ન તે નાર કેવી?
જોતાં છે અપરાધ એ નોહે નાનો,
તેને મૂકતાં નાથનો વાંક શાનો? ૨૦
ગ્રહી અજગરે સુંદરી આંસુ ઢાળે,
તેમ કંઠ ડસ્યો હશે સર્પ કાળે;
થયું શાકિની નામ અપવાદ એવો,
કહ્યો હશે ભરતારને ભૂત જેવો. ૨૧
જેમ સ્ત્રીએ કીધી પરઘેર વેઠ,
તેમ તેણે ભર્યું હશે પરઘેર પેટ;
કોણ કોનાં દુઃખને કહીને રોશે?
બુદ્ધિમાન પ્રાણી કર્મ સામું જોશે. ૨૨
ધોળો સાળુ પહેરી સ્ત્રીએ પિંડ પીડ્યો,
કાળું કામળું ઓઢીને કંથ હીંડ્યો;
એ પ્રશ્ન ઉત્તર કહ્યાં મેં વિચારી,
વળી પૂછવું હોય તો પૂછ નારી. ૨૩

ન કોયે કરે એવું કર્મ કીધું,
અપરાધ પાખે ઘણું દુઃખ દીધું;
શત ખંડ કીધી તે વિજોગ શસ્ત્રે,
ફરી વનમાં તારુણી અર્ધ વસ્ત્રે. ૧૦
ત્રણ દિવસ ત્રણ રયણી વનમાંહે ભટકી,
નિર્દય નાથને વાત શી મન અટકી;
ગ્રહી અજગરે સુંદરી શિથિલ કીધી,
મળ્યો પારધી ઈશ્વરે રાખી લીધી. ૧૧
કહી ડાકિણી શાકિણી ને સિહારી,
પાશ પહાણ પાટુ બહુ માર મારી;
પરાધીન થઈને નીચું કામ કરિયું,
ધરી દાસી નામે દુર્ભર ભરિયું. ૧૨
ચડી ચોરી માથે મોતીમાળ કેરી,
કરતાં પ્રીત વહાલાં થયાં સર્વ વેરી;
ત્રણ વર્ષ નાખ્યાં શ્વેત વસ્ત્ર પહેરી,
નહીં કંકુ કાજળ નહીં નાહું નહેરી. ૧૩
હવિષ્યાન્ન પરાધીન અન્ન પામી,
તોય તેણીએ ન તજ્યો નિજ સ્વામી;
તપ નિયમ રાખી નિજ દેહ બાળ્યો,
ગૃહસ્થરાજની નારે સંન્યાસ પાળ્યો. ૧૪
કહો બાહુકરાય, એ ધર્મ કેવો,
ઘટે નાથને એવો છેહ દેવો?
સર્વ પાપમાં શ્રેષ્ઠ વિશ્વાસઘાત;
તેને પૂછશે કહો કાંઈ વૈકુંઠનાથ? ૧૫
બાહુક એહ પ્રશ્નનો ઉત્તર દીજે,
એવા કપટી પુરુષને શુંય કીજે;
સુણી નર્મવાણી નળનાથ રીઝ્યો,
જોવા પ્રીત વિશેષ મહારાજ ખીજ્યો. ૧૬

સુણો પ્રશ્નના ઉત્તર ભીમકબાળા,
તે પુરુષને પ્રભવી પ્રેમજ્વાળા;
પરી સુંદરી પ્રેમદા સાધુ જાણી,
મોહ્યો નાથ તેને કીધી પટ્ટરાણી. ૧૭
બીજી નારીના સામું ન સ્વપ્ને જોયું,
ગુણહીણ સ્ત્રી સાથ આયુષ્ય ખોયું;
સગાં મિત્રની પ્રીત તે નાથે ફેડી,
ગયો પુરુષ તીર્થે નારી સાથ તેડી. ૧૮
વને સાત અપવાસ ભમતાં રે કીધા,
મચ્છ રાખવા નારને ત્રણ દીધાં;
કીધો શ્રમ બીજાં મચ્છ નવ લીધાં,
પેલી પાપિણી નારે તે મચ્છ ખાધાં. ૧૯
કહો ભીમકબાળા, થઈ વાત એવી,
પૂછે બાહુક પ્રશ્ન તે નાર કેવી?
જોતાં છે અપરાધ એ નોહે નાનો,
તેને મૂકતાં નાથનો વાંક શાનો? ૨૦
ગ્રહી અજગરે સુંદરી આંસુ ઢાળે,
તેમ કંઠ ડસ્યો હશે સર્પ કાળે;
થયું શાકિની નામ અપવાદ એવો,
કહ્યો હશે ભરતારને ભૂત જેવો. ૨૧
જેમ સ્ત્રીએ કીધી પરઘેર વેઠ,
તેમ તેણે ભર્યું હશે પરઘેર પેટ;
કોણ કોનાં દુ:ખને કહીને રોશે?
બુદ્ધિમાન પ્રાણી કર્મ સામું જોશે. ૨૨
ધોળો સાળુ પહેરી સ્ત્રીએ પિંડ પીડ્યો,
કાળું કામળું ઓઢીને કંથ હીંડ્યો;
એ પ્રશ્ન ઉત્તર કહ્યાં મેં વિચારી,
વળી પૂછવું હોય તો પૂછ નારી. ૨૩

કહી મર્મની વાત નિજ નાથ જાણ્યો,
ભાગ્યો ભેદ મનમાંહે ઉત્સાહ આણ્યો;
એવી ગુહ્ય વાણી બીજો કોણ ભાખે?
એવું કોણ બોલે નળ નાથ પાખે? ૨૪

થયું ભેટવા મન મર્યાદ નાઠી,
અંતરપટનું વસ્ત્ર ગયું રે ફાટી;
ગજગામિની ભામિની પ્રેમ માતી,
આવી નાથ પાસે ગુણગ્રામ ગાતી. ૨૫

કરી પ્રદક્ષિણા પછે પાય લાગી,
બોલો નૈષધનાથ કહું આન માગી;
અપરાધ પ્રાણીતણા કોટિ હોયે,
પરિગ્રહ તો કરુણા મીટ જોયે. ૨૬

વનમાંહે મૂકી અપરાધ પાખી,
છે મચ્છઆહારના વિષ્ણુ સાખી;
તમ ચરણ વિષે મન રાખું;
તમ પાખે હું પેટમાં ધૂળ નાખું. ૨૭

અમો અબળા નારીમાં બુદ્ધિ થોડી,
કરે વિનતિ પ્રેમદા પાણ જોડી;
નથી રૂપનું કામ રે ભૂપ મારા,
થઈ કિંકરી અનુસરું ચરણ તારા. ૨૮

સુણી વિનતિ નારની દીન વાણી,
ઊઠ્યો બાહુક અંતર પ્રીત આણી;
કારકોટક નાગનો મંત્ર ભાખી,
જાર્ણ ચામળું દૂર દીધું રે નાખી. ૨૯

ત્રણ નાગનાં વસ્ત્ર પરિધાન કીધાં,
હરખી સુંદરી કારજ સર્વ સીધ્યાં;
જવ મૂળગું રૂપ મહારાજ ધરિયું,
શ્વશુરધામનું તિમિર તે સદ્ય હરિયું.
જેમ તરુવર પૂંઠે વીંટળાય વેલી,
તેમ કંથને વળગી રહી હર્ષઘેલી. ૩૦

વલણ

હર્ષઘેલી સુંદરી, ભેટી ભીડી બાથ રે;
જયજયકાર ઘરમાં થયો, દેખી નૈષધનાથને રે. ૩૧

કડવું ૬૨ મું–રાગ સારંગ

વરત્યો જયજયકાર હો, નૈષધનાથને નીરખી જી;
ફરીફરી લાગે પાય હો, સાહેલી હૃદયા હરખી જી. ૧
નળદમયંતી જોડી હો, જોઈ દોડી દાસ જી;
સાસભરી સાહેલી હો, આવી ભીમકની પાસ જી. ૨

રાયજી વધામણી દીજે હો, અદ્‌ભુત હર્ષની વાત જી;
ઋતુપર્ણનો સેવક હો, નીવડિયો નળનાથ જી. ૩
બાહુક રૂપ પરહર્યું હો, ધર્યું મૂળગું સ્વરૂપ જી;
સુણી સૈરંદ્રિની વાણી હો, હરખ્યો ભીમક ભૂપ જી. ૪
વાજે પંચશબ્દ નિશાન હો, ગુણીજન ગાયે વધાઈ જી;
પુણ્યશ્લોકને મળવા હો, વર્ણ અઢારે ધાઈ જી. ૫
નાના ભાતની ભેટ હો, પ્રજા ભૂપને લાવે જી;
કરે પૂજા વિવિધ પ્રકારે હો, મુક્તાફળ કુસુમ વધાવે જી. ૬
તોરણ હાથા દેવાયે હો, માનુની મંગળ ગાયે જી;
દે મુનિવર આશિષ હો, અભિષેક બહુ ગાયે જી. ૭
વાજે ઢોલ નિશાન હો, મૃદંગ ભેર નફેરી જી;
સમગ્ર નગરે આનંદ વરત્યો હો, શણગાર્યાં ચૌટાં શેરી જી. ૮
મન ઉત્સાહ પૂરણ વ્યાપ્યો હો, ભીમક દીયે બહુ દાન જી;
ગયા અંતઃપુરમાં રાય હો, દીઠું રૂપનિધાન જી. ૯
કાંતિ તપે ચંદ્ર ભાનુ હો, વિલસે શક્ર સમાન જી;
કંદર્પ કોટિ લાવણ્ય હો, દીઠો જમાઈ જાજ્વલ્યમાન જી. ૧૦
પડ્યો ભીમક પૂજ્યને પાયે હો, હસી આલિંગન દીધું જી;
આપ્યું આસન આદરમાન હો, પ્રીતે પૂજન કીધું જી. ૧૧
અર્ઘ આરતી ધૂપ હો, ભૂપતિને પૂજે ભૂપ જી;
નખશિખ લગે ફરી નીરખે હો, જોઈ જોઈ રૂપ જી. ૧૨
શ્વશુર શ્વશુરપત્ની હો, શાલક સાળાહેલી જી;
દમયંતીને ઘણું પૂજે હો, ગાયે દાસી સાહેલી જી. ૧૩
લક્ષ્મીનારાયણ, શિવઉમિયા હો, તેવું દંપતી દીસે જી;
દીધું માન શ્વશુરવર્ગે હો, પૂછ્યું નૈષધ ઈશે જી. ૧૪

વલણ

નૈષધ ઈશે પૂછિયું, કુશળ ક્ષેમની વાત રે;
સમાચાર પરસ્પર જાણ્યો, હરખ્યો સઘળો સાથ રે. ૧૫

કડવું ૬૨ મું–રાગ સામેરી

નળરાયનું પ્રગટ સાંભળી, સંસાર સુખિયો થાય રે;
પરમ લજ્જા પામિયો, દુ:ખી થયો ઋતુપર્ણ રાય. હાવાં હું શું કરું રે?

મેં સેવક કહીને બોલાવિયો, નવ જાણ્યો નૈષધરાય રે;
ધિક્ પાપી હું આત્મા, હવે પાડું મારી કાય. હાવાં હું શું કરું રે?

જવ મન કીધું દેહ મૂકવા, તવ હવો હાહાકાર રે;
જાણ થયું અંત:પુરમાં, નળ ભીમક આવ્યા બહાર. હાવાં હું શું કરું રે?

હાં હાં કહીને હાથ ઝાલ્યો, મળ્યા નળ ઋતુપર્ણ રે;
ઓશિયાળો અયોધ્યાપતિ, જઈ પડ્યો નળને ચરણ. હાવાં હું શું કરું રે?

પુણ્ય શ્લોક પાવન સત્ય સાધુ, જાય પાતિક લેતાં નામ રે;
તેવા પુરુષને મેં કરાવ્યું, અશ્વનું નીચું કામ. હાવા હું શું કરું રે?

જેનું દર્શન દેવ ઇચ્છે, સેવે સહુ નરનાથ રે;
તે થઈ બેઠા મમ સારથિ, ગ્રહી પરાણો હાથ. હાવાં હું શું કરું રે?

શત સહસ્ત્ર જેણે જજ્ઞ કીધા, મેરુ તુલ્ય ખરચ્યાં ધંન રે;
તે પેટ ભરી નવ પામિયા, હું પાપીને ઘેર અંન. હાવાં હું શું કરું રે?

જેનાં વસ્ત્રથી લાજે વિદ્યુલ્લતા, હાટક મૂકે માન રે;
તે મહારાજ મારે ઘેર વસ્યા, કરી કાંબળુ પરિધાન. હાવાં હું શું કરું રે?

મેં ટુંકારે તિરસ્કાર કીધો, હસ્યાં પુરનાં લોક રે;
ત્રણ વરસ દોહેલે ભોગવ્યાં, મેં ન જાણ્યા પુણ્યશ્લોક. હાવાં હું શું કરું રે?

આળસુને ઘેર ગંગા આવ્યાં, ઊઠી નહીં નાહ્યો મૂર્ખ રે;
તે ગતિ મારે આજ થઈ, મેં જાણ્યા નહીં મહાપુરુષ. હાવાં હું શું કરું રે?

શ્રાવણકીટને* ઘેર જાયે, જેમ ધરાધર શેષ રે;
જેમ નીચ મનુષ્યને ઘેર, જાયે ભિક્ષાને મહેશ. હાવાં હું શું કરું રે?

જેમ ચકલીને માળે આવે, ગરુડ ગુણભંડાર રે;
તેમ મારે ઘેર આવી વસ્યા, વીરસેનકુમાર. હાવાં હું શું કરું રે?

---

* અળસિયું

રાયજી વધામણી દીજે હો, અદ્દભુત હર્ષની વાત જી;
ઋતુપર્ણનો સેવક હો, નીવડિયો નળનાથ જી. ૩
બાહુક રૂપ પરહર્યું હો, ધર્યું મૂળનું સ્વરૂપ જી;
સુણી સૈરંદ્રિની વાણી હો, હરખ્યો ભીમક ભૂપ જી. ૪
વાજે પંચશબ્દ નિશાન હો, ગુણીજન ગાયે વધાઈ જી;
પુણ્યશ્લોકને મળવા હો, વર્ણ અઢારે ધાઈ જી. ૫
નાના ભાતની ભેટ હો, પ્રજા ભૂપને લાવે જી;
કરે પૂજા વિવિધ પ્રકારે હો, મુક્તાફળ કુસુમ વધાવે જી. ૬
તોરણ હાથા દેવાયે હો, માનુની મંગળ ગાયે જી;
દે મુનિવર આશિષ હો, અભિષેક બહુ ગાયે જી. ૭
વાજે ઢોલ નિશાન હો, મૃદંગ ભેર નફેરી જી;
સમગ્ર નગરે આનંદ વરત્યો હો, શણગાર્યાં ચૌટાં શેરી જી. ૮
મન ઉત્સાહ પૂરણ વ્યાપ્યો હો, ભીમક દીયે બહુ દાન જી;
ગયા અંતઃપુરમાં રાય હો, દીઠું રૂપનિધાન જી. ૯
કાંતિ તપે ચંદ્ર ભાનુ હો, વિલસે શક્ર સમાન જી;
કંદર્પ કોટિ લાવણ્ય હો, દીઠો જમાઈ જાજ્વલ્યમાન જી. ૧૦
પડ્યો ભીમક પૂજ્યને પાયે હો, હસી આલિંગન દીધું જી;
આપ્યું આસન આદરમાન હો, પ્રીતે પૂજન કીધું જી. ૧૧
અર્ઘ આરતી ધૂપ હો, ભૂપતિને પૂજે ભૂપ જી;
નખશિખ લગે ફરી નીરખે હો, જોઈ જોઈ રૂપ જી. ૧૨
શ્વશુર શ્વશુરપત્ની હો, શાલક સાળાહેલી જી;
દમયંતીને ઘણું પૂજે હો, ગાયે દાસી સાહેલી જી. ૧૩
લક્ષ્મીનારાયણ, શિવઉમિયા હો, તેવું દંપતી દીસે જી;
દીધું માન શ્વશુરવર્ગે હો, પૂછ્યું નૈષધ ઈશે જી. ૧૪

વલણ

નૈષધ ઈશે પૂછિયું, કુશળ ક્ષેમની વાત રે;
સમાચાર પરસ્પર જાણ્યો, હરખ્યો સઘળો સાથ રે. ૧૫

કડવું ૬૨ મું–રાગ સામેરી

નળરાયનું પ્રગટ સાંભળી, સંસાર સુખિયો થાય રે;
પરમ લજ્જા પામિયો, દુ:ખી થયો ઋતુપર્ણ રાય. હાવાં હું શું કરું રે?

મેં સેવક કહીને બોલાવિયો, નવ જાણ્યો નૈષધરાય રે;
ધિક્ પાપી હું આત્મા, હવે પાડું મારી કાય. હાવાં હું શું કરું રે?

જવ મન કીધું દેહ મૂકવા, તવ હવો હાહાકાર રે;
જાણ થયું અંત:પુરમાં, નળ ભીમક આવ્યા બહાર. હાવાં હું શું કરું રે?

હાં હાં કહીને હાથ ઝાલ્યો, મળ્યા નળ ઋતુપર્ણ રે;
ઓશિયાળો અયોધ્યાપતિ, જઈ પડ્યો નળને ચરણ. હાવાં હું શું કરું રે?

પુણ્યશ્લોક પાવન સત્ય સાધુ, જાય પાતિક લેતાં નામ રે;
તેવા પુરુષને મેં કરાવ્યું, અશ્વનું નીચું કામ. હાવા હું શું કરું રે?

જેનું દર્શન દેવ ઇચ્છે, સેવે સહુ નરનાથ રે;
તે થઈ બેઠા મમ સારથિ, ગ્રહી પરાણો હાથ. હાવાં હું શું કરું રે?

શત સહસ્ર જેણે જજ્ઞ કીધા, મેરુ તુલ્ય ખરચ્યાં ધંન રે;
તે પેટ ભરી નવ પામિયા, હું પાપીને ઘેર અંન. હાવાં હું શું કરું રે?

જેનાં વસ્ત્રથી લાજે વિદ્યુલ્લતા, હાટક મૂકે માન રે;
તે મહારાજ મારે ઘેર વસ્યા, કરી કાંબળુ પરિધાન. હાવાં હું શું કરું રે?

મેં તુંકારે તિરસ્કાર કીધો, હસ્યાં પુરનાં લોક રે;
ત્રણ વરસ દોહેલે ભોગવ્યાં, મેં ન જાણ્યા પુણ્યશ્લોક. હાવાં હું શું કરું રે?

આળસુને ઘેર ગંગા આવ્યાં, ઊઠી નહીં નાહ્યો મૂર્ખ રે;
તે ગતિ મારે આજ થઈ, મેં જાણ્યા નહીં મહાપુરુષ. હાવાં હું શું કરું રે?

શ્રાવણકીટને* ઘેર જાયે, જેમ ધરાધર શેષ રે;
જેમ નીચ મનુષ્યને ઘેર, જાયે ભિક્ષાને મહેશ. હાવાં હું શું કરું રે?

જેમ ચકલીને માળે આવે, ગરુડ ગુણભંડાર રે;
તેમ મારે ઘેર આવી વસ્યા, વીરસેનકુમાર. હાવાં હું શું કરું રે?

---

* અળસિયું

જેમ કૃપણને ઘેર કમળા વસિયાં, પેર ન પ્રીછે વ્યયતણા રે;
તેમ મારે ઘેર નળ વસ્યા જેમ, ભીલને ઘેર પારસમણિ. હાવાં હું શું કરું રે?

જેમ અંધ પત્નીતણાં આભૂષણ તે વૃથા સહુ શણગાર રે;
જેમ તીવ્ર આયુધ કાયરને કર, મર્કટ મુક્તાહાર. હાવાં હું શું કરું રે?

કળશ અમૃતનો ભર્યો કો, મૂરખને પ્રાપ્તિ થઈ રે;
છે ભૂર ભોગી વારુણીનો, સુધાપાન પ્રીછે નહીં. હાવાં હું શું કરું રે?

નિશ્વાસ મૂકે ને કંઠ સૂકે, થઈ ભૂપને વેદનાય રે;
અપરાધ વિચારી પોતાનો, ઋતુપર્ણ દુખિયો થાય. હાવાં હું શું કરું રે?

પુણ્યશ્લોકને પાયે લાગે ફરીફરી કરે વિનતિ રે;
એ કૃતકર્મનાં કોણ પ્રાયશ્ચિત્ત? ભર્યાં લોચન ભૂપતિ. હાવાં હું શું કરું રે?

પાવકમાંહે પરજળું કે, હળાહળ ભક્ષ કરું રે;
જીવવું મારું ધિક્ છે, દેહ હું નિશ્ચે પરહરું. હાવાં હું શું કરું રે?

વલણ

પરહરું દેહ માહરો, ગોઝારો જીવીને શું કરું રે?
ઋતુપર્ણનું પરમ દુઃખ દેખી, સમાધાન નળે કર્યું રે.

કડવું ૬૩ મું—રાગ મારુ

ઋતુપર્ણની પીડા જાણી, નૈષધનાથ બોલ્યા ત્યાં વાણી;
ન થઈએ કાયર આંસુ આણી, એમ કહી લોહ્યાં લોચનપાણી. ૧
આપત્કાળ કર્મ શું કહીએ? જે જે દુઃખ પડે તે સહીએ;
કોને આશરે નિશ્ચે જઈએ? પંચ રાત્રિ સેવક થઈ રહીએ. ૨
ગુપ્ત રહ્યાનું કારજ સીધું, મારું દુઃખ તમે હરી લીધું;
જે જનનીનું પય મેં પીધું, તેણે એવડું સુખ નથી લીધું. ૩
દસ માસ તે પેટમાં રાખે, અધિક થાય તો ઓછું ભાખે;
ત્રણ વરસ લગી કોણ રાખે? ભલાઈ તમારી થઈ જુગ આખે. ૪
જ્યાં લગે સંપત્તિ હોય, ત્યાં લગે પ્રીત કરે સર્વ કોય;
ફર્યો સમો ત્યારે સર્વ વિયોગ, નમતાં તે સામું ન જોય. ૫

જે લોભના લીધા માયા માંડે, થાય પરીક્ષા દુઃખને દહાડે;
ક્ષત્રી જણાયે ઉઘાડે ખાંડે, ભૂંડાં મિત્ર તે ભીડે છાંડે. ૬
કર્મકથા મેં મારી જાણી, ચોહો વર્ણનાં પોષ્યાં પ્રાણી;
જ્યારે વન નીસર્યાં હું ને રાણી, પ્રજાએ ન પાયું પાણી. ૭
થયો પુષ્કર બાંધવ વેરી, એકેકું અંબર નીકળ્યાં પહેરી;
કીધાં કૌતક લોકે શેરી શેરી, તે દુઃખસાગરની આવે છે લહેરી. ૮
મને ભાઈ પ્રજાએ કહાડી નાખ્યો, સ્વાદ સંસારસગાઈ ચાખ્યો;
ઋતુપર્ણ તમો શરણ રાખ્યો, તે ઉપકાર ન જાયે ભાખ્યો. ૯
શત કલ્પ કરો કો ગંગાસ્નાન, કરે કોટી જગન દે દાન;
કુરુક્ષેત્ર કરે જપધ્યાન, નહિ ફળ શરણદાન સમાન. ૧૦
દુઃખ દેખી કલ્પે પુરના લોક, શુભ સમે આંસુ ભરો તે ફોક;
એમ કહી ભેટ્યા પુણ્યશ્લોક, ટાળ્યો ઋતુપર્ણનો શોક. ૧૧
ત્યારે ઋતુપર્ણ કહે છે શીશ નામી, અપકીર્તિ મેં બહુ પામી;
તમો સકળ નરપતિ સ્વામી, સ્વારથઅંધ થયો હું કામી. ૧૨
ભીમકતનયા જનેતા જેવી, [illegible]વ્રતા સાધવી દેવી;
તે ઉપર કુદષ્ટિ એવી, એથી અ[illegible]ય વાત બીજી કેવી? ૧૩

વલણ

તેવી વારતા અધર્મ છે, શું [illegible] હું દેહ ધારી રે?
વૈદર્ભી મુજ માતા જેવી વર[illegible] મેં બુદ્ધ કરી રે. ૧૪

કડવું ૬૪ મું–રાગ ધવલ ધન્યાશ્રી

લજ્જાકૂપમાં ભૂપતિ પડિયો, ઊંચું ન શકે ભાળી જી;
ચતુર શિરોમણિ નૈષધનાથે, વેળા વાત સાંભળી જી. ૧
ભીમકરાયના પુત્રની પુત્રી, સુલોચના એવું નામ જી;
દમનકુંવરતણી તે કુંવરી, શુભ લક્ષણ ગુણધામ જી. ૨
અનંત અંગના સરખી સુંદરી, દમયંતીશું બીજી જી?
ઋતુપર્ણને તે પરણાવી, દમયંતીની ભત્રીજી જી. ૩

જેમ કૃપણને ઘેર કમળા વસિયાં, પેર ન પ્રીછે વ્યયતણા રે;
તેમ મારે ઘેર નળ વસ્યા જેમ, ભીલને ઘેર પારસમણિ. હાવાં હું શું કરું રે?

જેમ અંધ પત્નીતણાં આભૂષણ તે વૃથા સહુ શણગાર રે;
જેમ તીવ્ર આયુધ કાયરને કર, મર્કટ મુક્તાહાર. હાવાં હું શું કરું રે?

કળશ અમૃતનો ભર્યો કો, સૂરખને પ્રાપ્તિ થઈ રે;
છે ભૂર ભોગી વારુણીનો, સુધાપાન પ્રીછે નહીં. હાવાં હું શું કરું રે?

નિશ્વાસ મૂકે ને કંઠ સૂકે, થઈ ભૂપને વેદનાય રે;
અપરાધ વિચારી પોતાનો, ઋતુપર્ણ દુખિયો થાય. હાવાં હું શું કરું રે?

પુણ્યશ્લોકને પાયે લાગે ફરીફરી કરે વિનતિ રે;
એ કૃતકર્મનાં કોણ પ્રાયશ્ચિત્ત? ભર્યાં લોચન ભૂપતિ. હાવાં હું શું કરું રે?

પાવકમાંહે પરજળું કે, હળાહળ ભક્ષ કરું રે;
જીવવું મારું ધિક્ છે, દેહ હું નિશ્ચે પરહરું. હાવાં હું શું કરું રે?

વલણ

પરહરું દેહ માહરો, ગોઝારો જીવીને શું કરું રે?
ઋતુપર્ણનું પરમ દુઃખ દેખી, સમાધાન નળે કર્યું રે.

કડવું ૬૩ મું–રાગ મારુ

ઋતુપર્ણની પીડા જાણી, નૈષધનાથ બોલ્યા ત્યાં વાણી;
ન થઈએ કાયર આંસુ આણી, એમ કહી લોહ્યાં લોચનપાણી. ૧
આપત્કાળ કર્મ શું કહીએ? જે જે દુઃખ પડે તે સહીએ;
કોને આશરે નિશ્ચે જઈએ? પંચ રાત્રિ સેવક થઈ રહીએ. ૨
ગુપ્ત રહ્યાનું કારજ સીધું, મારું દુઃખ તમે હરી લીધું;
જે જનનીનું પય મેં પીધું, તેણે એવડું સુખ નથી લીધું. ૩
દસ માસ તે પેટમાં રાખે, અધિક થાય તો ઓછું ભાખે;
ત્રણ વરસ લગી કોણ રાખે? ભલાઈ તમારી થઈ જુગ આખે. ૪
જ્યાં લગે સંપત્તિ હોય, ત્યાં લગે પ્રીત કરે સર્વ કોય;
ફર્યો સમો ત્યારે સહ્ વિયોગ, નમતાં તે સામું ન જોય. ૫

જે લોભના લીધા માયા માંડે, થાય પરીક્ષા દુઃખને દહાડે;
ક્ષત્રી જણાયે ઉઘાડે ખાંડે, ભૂંડાં મિત્ર તે ભીડે છાંડે. ૬
કર્મકથા મેં મારી જાણી, ચોહો વર્ણનાં પોષ્યાં પ્રાણી;
જ્યારે વન નીસર્યાં હું ને રાણી, પ્રજાએ ન પાયું પાણી. ૭
થયો પુષ્કર બાંધવ વેરી, એકેકું અંબર નીકળ્યાં પહેરી;
કીધાં કૌતક લોકે શેરી શેરી, તે દુઃખસાગરની આવે છે લહેરી. ૮
મને ભાઈ પ્રજાએ કહાડી નાખ્યો, સ્વાદ સંસારસગાઈ ચાખ્યો;
ઋતુપર્ણ તમો શરણ રાખ્યો, તે ઉપકાર ન જાયે ભાખ્યો. ૯
શત કલ્પ કરો કો ગંગાસ્નાન, કરે કોટી જગન દે દાન;
કુરુક્ષેત્ર કરે જપધ્યાન, નહિ ફળ શરણદાન સમાન. ૧૦
દુઃખ દેખી કલ્પે પુરના લોક, શુભ સમે આંસુ ભરો તે ફોક;
એમ કહી ભેટ્યા પુણ્યશ્લોક, ટાળ્યો ઋતુપર્ણનો શોક. ૧૧
ત્યારે ઋતુપર્ણ કહે છે શીશ નામી, અપકીર્તિ મેં બહુ પામી;
તમો સકળ નરપતિ સ્વામી, સ્વારથઅંધ થયો હું કામી. ૧૨
ભીમકતનયા જનેતા જેવી, [illegible]વ્રતા સાધવી દેવી;
તે ઉપર કુદષ્ટિ એવી, એથી અ[illegible]ય વાત બીજી કેવી? ૧૩

વલણ

તેવી વારતા અધર્મ છે, શું [illegible] હું દેહ ધારી રે?
વૈદર્ભી મુજ માતા જેવી વર[illegible] મેં બુદ્ધ કરી રે. ૧૪

કડવું ૬૪ મું—રાગ ધવલ ધન્યાશ્રી

લજ્જાકૂપમાં ભૂપતિ પડિયો, ઊંચું ન શકે ભાળી જી;
ચતુર શિરોમણિ નૈષધનાથે, વેળા વાત સાંભળી જી. ૧
ભીમકરાયના પુત્રની પુત્રી, સુલોચના એવું નામ જી;
દમનકુંવરતણી તે કુંવરી, શુભ લક્ષણ ગુણધામ જી. ૨
અનંત અંગના સરખી સુંદરી, દમયંતીશું બીજી જી?
ઋતુપર્ણને તે પરણાવી, દમયંતીની ભત્રીજી જી. ૩

પહેરામણી ઘણું પ્રીતે આપી, સંતોષ્યો ઋતુપર્ણ જી;
અયોધ્યાપતિ ચાલ્યો અયોધ્યા, નમી નળને ચર્ણ જી. ૪

પરસ્પરે આલિંગન દીધાં, નળે આપી અશ્વવિદ્યાય જી;
પંચ રાત્રી રહ્યા સ્ત્રીપુત્ર સાથે, પછે વિદાય થયા નળરાય જી. ૫

પ્રજા સર્વ સંગાથે લઈને, ભેટી નૈષધ જાય જી;
નાનાવિધનાં વાજિંત્ર વાજે, શોભા ન વર્ણી શકાય જી. ૬

ચતુરંગ સૈન્ય બહુ ભીમકે આપ્યું, સાથે થયો નરેશ જી;
નળરાજા ઘણા જોદ્ધા સંગાથે, આવ્યા નૈષધ દેશ જી. ૭

તે સમાચાર પુષ્કરને પોહોંતો, તેમ જ ઊઠ્યો રાય જી;
પ્રજા સંગાથે સામો મળવા, પ્રીતે પાળો પળાય જી. ૮

હયદળ, પાયદળ, ગજદળ, રથદળ, કળ ન પડે કેકાણ જી;
પ્રબળ દળ સકળ પુરવાસી, નીરખવા નળ તરસે પ્રાણ જી. ૯

વાહન કુંજર ધ્વજા અંબાડી, મેઘાડંબર છત્ર જી;
કનકકળશ ઘંટા બહુ ઘમકે, શોભે સુરિયાં પત્ર જી. ૧૦

ભેરી ભેદ મૃદંગ દુંદુભિ, પટહ ઢોલ બહુ ગાજે જી;
વેણા વેણું શરણાઈ શંખ ધૂની, તાળ ઝાંઝ ઘણું વાજે જી. ૧૧

ઉદધિ પર્વણી જાણે ઊલટ્યો, ચંદ્ર પૂર્ણ નળ માટ જી;
શ્રવણ પડ્યું સંભળાય નહીં, થઈ ભારે ભીડ પુરવાટ જી. ૧૨

ભીમકનંદન કહે નળ પ્રત્યે, સૈન્યને આજ્ઞા દીજે જી;
પુષ્કર આવ્યો ક્રોધ ધરીને, સજ્જ થાઓ જુદ્ધ કીજે જી. ૧૩

નળ કહે ત્રણે શાલક પ્રત્યે, મિથ્યા વિરોધ વિચાર જી;
પુષ્કરનું મન થયું નિર્મળ, નાશ પામ્યો કળિ વિકાર જી. ૧૪

સાધુ પુરુષને કુબુદ્ધિ આવે, તે તો પૂર્વકર્મનો દોષ જી;
પુષ્કરે કીધું કળિનું પ્રેર્યું, કહે વિચારી પુણ્યશ્લોક જી. ૧૫

ધ્રુવ ચળે રવિ પશ્ચિમ પ્રગટે, પાવક શીતળ થાય જી;
વિધિ ભૂલે નિધિ સાતે સૂકે, પુષ્કર ધનુષ ન સાહે જી. ૧૬

એમ ગોષ્ટિ કરતો પુષ્કર આવ્યો, બંધન કરી નિજ હાથ જી;
દંડવત્ કરતો ડગલાં ભરતો, ઘણું લાજતો મન સાથ જી. ૧૭
નળ ઊઠ્યો બાંધવને દેખી, ગ્રહી કર બેઠો કીધો જી;
મસ્તક સૂંઘી પ્રશંસા કીધી, ભુજ ભરી હૃદયે લીધો જી. ૧૮
એક આસને બેઠા બંને બાંધવ, શોભે કામ વસંત જી;
ત્યારે પ્રજાએ ઘણી પૂજા કીધી, આપી ભેટ અનંત જી. ૧૯
પુષ્કરે ઘણું દીન જ ભાખ્યું, થયાં સજળ લોચન જી;
હું કૃતઘ્ની કઠણ ગોઝારો, મેં દંપતી કહાડ્યાં વન જી. ૨૦
વણ અપરાધે વિપરીત કીધું, દીધું દારુણ દુઃખ જી;
સાત સમુદ્ર ન જાય શ્યામતા, ધોતાં મારું મુખ જી. ૨૧
પુષ્કર વીરને નળે સમજાવ્યો, કહીને આતમજ્ઞાન જી;
એક ગજે બેઠા બેઉ બાંધવ, આવ્યા પુર નિધાન જી. ૨૨
ધજા પતાકા તોરણ બાંધ્યાં, ચિત્ર સાથિયા શેરી જી;
અગર ધૂપ આરતી થાયે, વાજે ભેરી નફેરી જી. ૨૩
ધવળ મંગળ કીર્તન ગાથા, હાથા કુંકમરોળ જી;
ચૌટાં ચોક રસ્તાને નાકે, પ્રજા ઊભી ટોળેટોળ જી. ૨૪
કુસુમ મુક્તાફળે વધાવે, ગોખ ચડી નરનારી જી;
નૈષધનગરીની શોભા સુંદર, શું અમરાપુરી ઉતારી જી? ૨૫
અભિજિત લગ્ન મુહૂર્ત સાધી, નળ બેઠો સિંહાસન જી;
મળવા સર્વ સગાં આવ્યાં તે, વોળાવ્યાં રાજન જી. ૨૬
જુદ્ધપતિ પુષ્કરને કીધો, નળે કીધા જગ્ન અનંત જી;
ધર્મરાજ કીધું નળરાયે, વરસ સહસ્ર છત્રીશ પર્યંત જી. ૨૭
નળના રાજ્યમાં બંધન નામે, એક પુસ્તકને બંધન જી;
દંડ એક શ્રીપતિને* હાથે, ધન્ય વીરસેનનંદન જી. ૨૮
કંપારવ ધજાને વરતે, પવન રહે આકાશ જી;
કુળકર્મ પારધી મૂક્યાં, જીવનો ન કરે નાશ જી. ૨૯

* સંન્યાસી

પહેરામણી ઘણું પ્રીતે આપી, સંતોષ્યો ઋતુપર્ણ જી;
અયોધ્યાપતિ ચાલ્યો અયોધ્યા, નમી નળને ચર્ણ જી. ૪

પરસ્પરે આલિંગન દીધાં, નળે આપી અશ્વવિદ્યાય જી;
પંચ રાત્રી રહ્યા સ્ત્રીપુત્ર સાથે, પછે વિદાય થયા નળરાય જી. ૫

પ્રજા સર્વ સંગાથે લઈને, ભેટી નૈષધ જાય જી;
નાનાવિધનાં વાજિંત્ર વાજે, શોભા ન વર્ણી શકાય જી. ૬

ચતુરંગ સૈન્ય બહુ ભીમકે આપ્યું, સાથે થયો નરેશ જી;
નળરાજા ઘણા જોદ્ધા સંગાથે, આવ્યા નૈષધ દેશ જી. ૭

તે સમાચાર પુષ્કરને પોહોંતો, તેમ જ ઊઠ્યો રાય જી;
પ્રજા સંગાથે સામો મળવા, પ્રીતે પાળો પળાય જી. ૮

હયદળ, પાયદળ, ગજદળ, રથદળ, કળ ન પડે કેકાણ જી;
પ્રબળ દળ સકળ પુરવાસી, નીરખવા નળ તરસે પ્રાણ જી. ૯

વાહન કુંજર ધ્વજા અંબાડી, મેઘાડંબર છત્ર જી;
કનકકળશ ઘંટા બહુ ઘમકે, શોભે સુરિયાં પત્ર જી. ૧૦

ભેરી ભેદ મૃદંગ દુંદુભિ, પટહ ઢોલ બહુ ગાજે જી;
વેણા વેણું શરણાઈ શંખ ધૂની, તાળ ઝાંઝ ઘણું વાજે જી. ૧૧

ઉદધિ પર્વણી જાણે ઊલટ્યો, ચંદ્ર પૂર્ણ નળ માટ જી;
શ્રવણ પડ્યું સંભળાય નહીં, થઈ ભારે ભીડ પુરવાટ જી. ૧૨

ભીમકનંદન કહે નળ પ્રત્યે, સૈન્યને આજ્ઞા દીજે જી;
પુષ્કર આવ્યો ક્રોધ ધરીને, સજ્જ થાઓ જુદ્ધ કીજે જી. ૧૩

નળ કહે ત્રણે શાલક પ્રત્યે, મિથ્યા વિરોધ વિચાર જી;
પુષ્કરનું મન થયું નિર્મળ, નાશ પામ્યો કળિ વિકાર જી. ૧૪

સાધુ પુરુષને કુબુદ્ધિ આવે, તે તો પૂર્વકર્મનો દોષ જી;
પુષ્કરે કીધું કળિનું પ્રેર્યું, કહે વિચારી પુણ્યશ્લોક જી. ૧૫

ધ્રુવ ચળે રવિ પશ્ચિમ પ્રગટે, પાવક શીતળ વાય જી;
વિધિ ભૂલે નિધિ સાતે સૂકે, પુષ્કર ધનુષ ન સાહે જી. ૧૬

એમ ગોષ્ઠિ કરતો પુષ્કર આવ્યો, બંધન કરી નિજ હાથ જી;
દંડવત્ કરતો ડગલાં ભરતો, ઘણું લાજતો મન સાથ જી. ૧૭
નળ ઊઠ્યો બાંધવને દેખી, ગ્રહી કર બેઠો કીધો જી;
મસ્તક સૂંઘી પ્રશંસા કીધી, ભુજ ભરી હૃદયે લીધો જી. ૧૮
એક આસને બેઠા બંને બાંધવ, શોભે કામ વસંત જી;
ત્યારે પ્રજાએ ઘણી પૂજા કીધી, આપી ભેટ અનંત જી. ૧૯
પુષ્કરે ઘણું દીન જ ભાખ્યું, થયાં સજળ લોચન જી;
હું કૃતઘ્ની કઠણ ગોઝારો, મેં દંપતી કહાડ્યાં વન જી. ૨૦
વણ અપરાધે વિપરીત કીધું, દીધું દારુણ દુઃખ જી;
સાત સમુદ્ર ન જાય શ્યામતા, ધોતાં મારું મુખ જી. ૨૧
પુષ્કર વીરને નળે સમજાવ્યો, કહીને આતમજ્ઞાન જી;
એક ગજે બેઠા બેઉ બાંધવ, આવ્યા પુર નિધાન જી. ૨૨
ધજા પતાકા તોરણ બાંધ્યાં, ચિત્ર સાથિયા શેરી જી;
અગર ધૂપ આરતી થાયે, વાજે ભેરી નફેરી જી. ૨૩
ધવળ મંગળ કીર્તન ગાથા, હાથા કુંકમરોળ જી;
ચૌટાં ચોક રસ્તાને નાકે, પ્રજા ઊભી ટોળેટોળ જી. ૨૪
કુસુમ મુક્તાફળે વધાવે, ગોખ ચડી નરનારી જી;
નૈષધનગરીની શોભા સુંદર, શું અમરાપુરી ઉતારી જી? ૨૫
અભિજિત લગ્ન મુહૂર્ત સાધી, નળ બેઠો સિંહાસન જી;
મળવા સર્વ સગાં આવ્યાં તે, વોળાવ્યાં રાજન જી. ૨૬
જુદ્ધપતિ પુષ્કરને કીધો, નળે કીધા જજ્ઞ અનંત જી;
ધર્મરાજ કીધું નળરાયે, વરસ સહસ્ર છત્રીશ પર્યંત જી. ૨૭
નળના રાજ્યમાં બંધન નામે, એક પુસ્તકને બંધન જી;
દંડ એક શ્રીપતિને* હાથે, ધન્ય વીરસેનનંદન જી. ૨૮
કંપારવ ધજાને વરતે, પવન રહે આકાશ જી;
કુળકર્મ પારધી મૂક્યાં, જીવનો ન કરે નાશ જી. ૨૯

* સંન્યાસી

ભય એક તસ્કરને વરતે, કમાડને વિજોગ જી;
હરખ શોક સમતોલ લેખવે, ત્યાં જ વિષયના ભોગ જી. ૩૦

ચતુરવર્ણ તો સર્વે શૂરી, જ્ઞાનખડ્ગ તીવ્ર ધારે જી;
દેહગેહ મધ્યે ખટ તસ્કર, પીડી ન શકે લગારે જી. ૩૧

શૌચ, ધર્મ, દયા તત્પરી, આડે તે ગુપ્ત દાન જી;
હરિભક્તિ નથી તેનું નામ દરિદ્રી, જેને ભક્તિ તે રાજાન જી. ૩૨

તેહ મૂઓ જેની અપકીર્તિ પ્રગટે, અકાળ મૃત્યુ ન થાય જી;
માગ્યા મેહ વરસે વસુધામાં, દૂધ ઘણું કરે ગાય જી. ૩૩

માતાપિતા, ગુરુ, વિપ્ર, વિષ્ણુની, સેવા કરે સર્વ કોઈ જી;
પરનિંદા પરધન પરનારી, કુદષ્ટે નવ જોય જી. ૩૪

એવું રાજ નળનાથે કીધું, પુણ્યશ્લોક ધરાવ્યું નામ જી;
પછે પુત્રને રાજ આપી ગયા, તપ કરવા ગુણગ્રામ જી. ૩૫

અનશન વ્રત લઈ દેહ મૂક્યો, આવ્યું દિવ્ય વિમાન જી;
વૈકુંઠ નળદમયંતી પહોંતાં, પામ્યાં પદ અવિધાન જી. ૩૬

બૃહદશ્વ કહે હો રાય યુધિષ્ઠિર, એવાં હવાં ન હોય જી;
એ દુઃખ આગળ તારાં દુઃખને, યુધિષ્ઠિર શું રોય જી. ૩૭

કાલે અર્જુન આવશે રાયજી, કરીને ઉત્તમ કાજ જી;
કથા સાંભળી પાયે લાગ્યો, મુનિવર મહારાજ જી. ૩૮

યુધિષ્ઠિર કહે પરિતાપ ગયો મનનો, સાંભળી સાધુચરિત્ર જી;
અવિચળ વાણી ઋષિ તમારી, સુણી હું થયો પવિત્ર જી. ૩૯

થોડે દિવસે અર્જુન આવ્યા, રીઝયા ધર્મરાજાન જી;
વૈશંપાયન કહે જનમેજય, પૂર્ણ થયું આખ્યાન જી. ૪૦

કરકોટક ને નળદમયંતી, સુદેવ, ઋતુપર્ણ રાય જી;
એ પાંચેનાં નામ લેતાં, કળજુગ ત્યાંથી જાય જી. ૪૧

પુત્ર, પૌત્ર, ધન, ધાન્ય, સમૃદ્ધિ, પામે વળી નરનાર જી.
બ્રહ્મહત્યાદિક [illegible] ને, ઉતરે ભવજળ પાર જી. ૪૨

